

**(SAMO)ОРГАНИЗИРАЊЕ НА ДВИЖЕЊЕТО
НА ТРАНСРОДОВАТА ЗАЕДНИЦА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН**

**(SAMO)ORGANIZOVANJE TRANS ZAJEDNICE U
REGIONU ZAPADNOG BALKANA**

**(VET)ORGANIZIMI NË KOMUNITET NË LËVIZJEN
TRANSGJINORE NË REGJIONIN E BALLKANIT PERËNDIMOR**

TransFormA

Автори, Autori i autorke, Autorët:

Lila Milikj, Lend Mustafa, Jovan Ulićević,
Aleksa Milanović, Vanja Cipurković, Livia Zotrija

**(САМО)ОРГАНИЗИРАЊЕ НА ДВИЖЕЊЕТО НА ТРАНСРОДОВАТА ЗАЕДНИЦА НА ЗАПАДЕН
БАЛКАН**

(SAMO)ORGANIZOVANJE TRANS ZAJEDNICE U REGIONU ZAPADNOG BALKANA

**(VET)ORGANIZIMI NË KOMUNITET NË LËVIZJEN TRANSGJINORE NË REGJIONIN E BALLKANIT
PERËNDIMOR**

Издавач, Izdavač, Botues:

Asocijacija Spektra
Ulica Oktobarske revolucije 78
81000 Podgorica

За издавачот, Za izdavača, Për botuesin:

Jovan Ulićević

Дизајн и графичка подготовка за печатење:

Dizajn i grafička priprema za štampu:

Projektimi dhe përgatitja grafike për shtypje:

studio liv

Илустрации, Ilustracije, Ilustrime:

Vecteezy

TransFormA

This publication is produced with the support of the Regional Youth Cooperation Office (RYCO) and United Nations Peacebuilding Fund (UNPBF). Its content is the sole responsibility of the Association Spectra and its partners and does not necessarily present the views of RYCO and/or UNPBF.

Содржина:

Sadržaj:

Përmbajtja:

Белешка / Reč uredništva / Shënime nga redaktori / 5

Лила Милиќ: Транс заедница (само)организирана во Северна Македонија / 7

Lend Mustafa: (Vet)organizimi i komunitetit transgjnor në Kosovë* / 13

Jovan Ulićević: (Samo)organizovanje trans zajednice u Crnoj Gori / 23

Aleksa Milanović: (Samo)organizovanje trans zajednice u Srbiji / 41

Vanja Cipurković: (Samo)organizovanje trans zajednice u Bosni i Hercegovini / 49

About project / 56

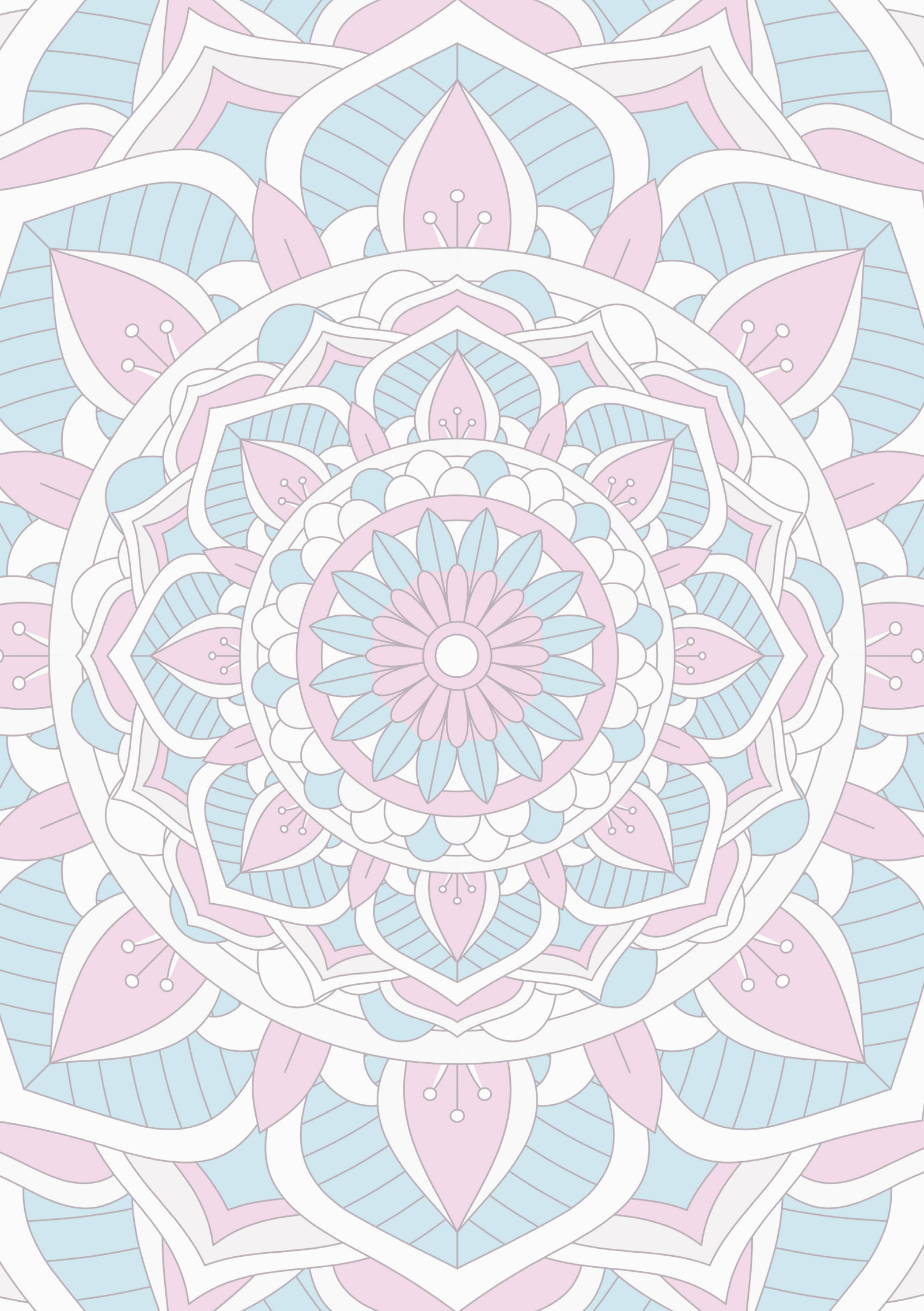
Information about project donor / 56

Information about Spektra / 56

Information about partners / 56

* This designation is without prejudice to positions on status and is in line with UNSCR 1244 and the ICJ Opinion on the Kosovo Declaration of Independence

Белешка

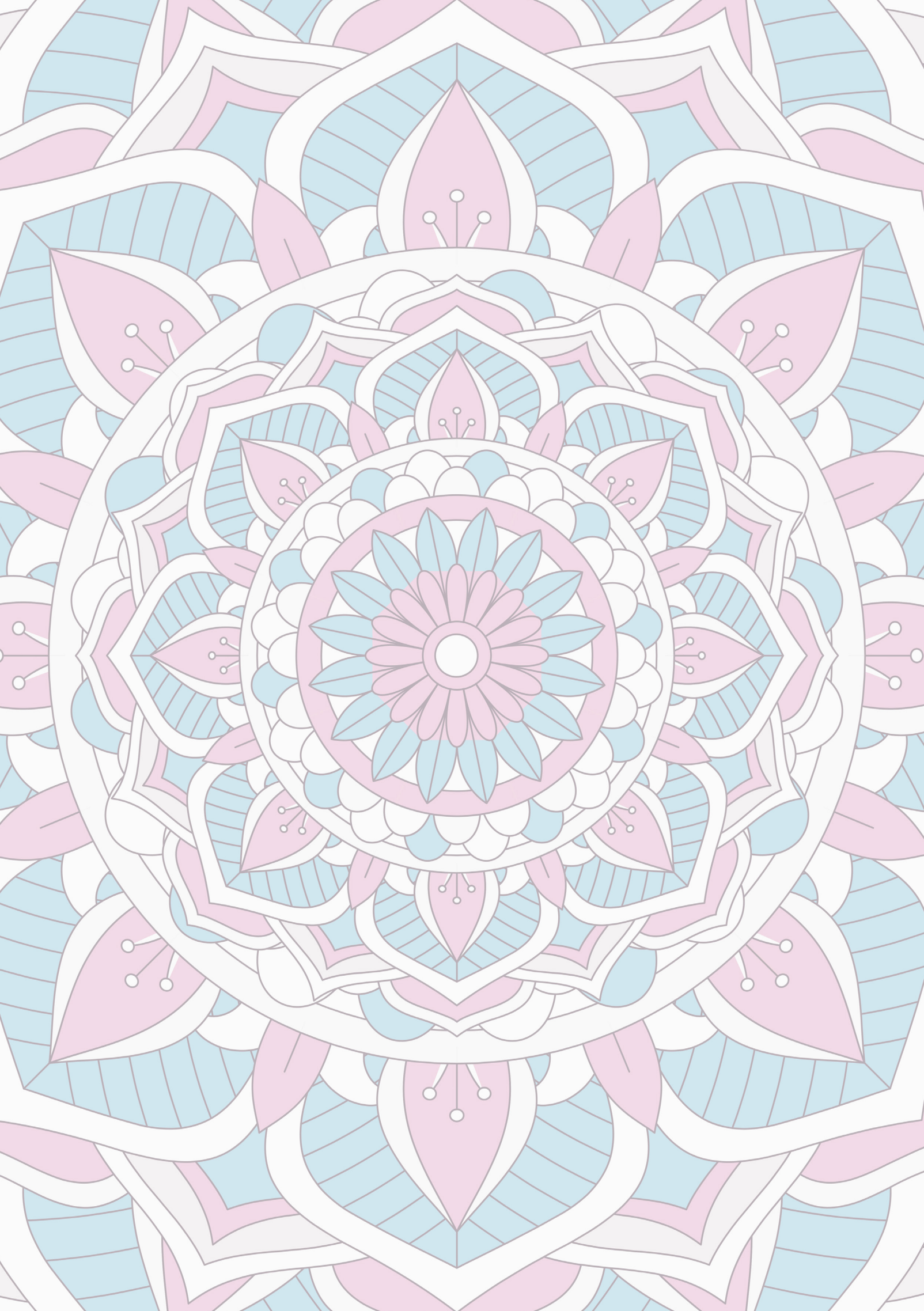
Содржината на оваа публикација се состои од шест текстови на транс активисти- автори од Северна Македонија, Косово, Црна Гора, Србија, Босна и Херцеговина и Албанија. Секој од текстовите претставува личен преглед на сопствената активистичка работа, но исто така и кратка историја и моменталната состојба во врска со активистичката работа во областа на развој и унапредување на човековите права на транс, родово разновидни и интерполистички лица во локален контекст. Како и во контекст на активизмот, личните позиции на авторите се различни, така и самите текстови, и покрај сличната основна структура, се доста различни. Додека во некои текстови преовладува детален опис на развојот на транс активизмот во даден простор, во други овој опис е рудиментиран и е ставен во служба на приказната за најголемите пречки со кои се соочува транс-заедницата на даден простор. Исто така, застапеноста на личниот и професионалниот однос кон темата се разликува од текст до текст. Благодарение на тоа, важноста на оваа публикација се рефлектира не само во едноставното ширење и размена на информации за активистички настани во регионот, туку пред сè во нејзиниот потенцијал да стане дел од архивата на знаење во која се напишани лични приказни за луѓе кои се дел од транс-движењето и транс-заедницата.

Reč uredništva

Sadržaj ove publikacije čini šest tekstova čije su autorke i autori trans aktivistkinje i aktivisti iz Severne Makedonije, Kosova, Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine i Albanije. Svaki od tekstova predstavlja lični osvrt na sopstveni aktivistički rad ali i kratku istoriju i trenutnu situaciju po pitanju aktivističkog rada u domenu razvoja i promocije ljudskih prava trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba u lokalnom kontekstu. Kako su u kontekstu aktivizma lične pozicije autorki i autora različite tako se i sami tekstovi, uprkos sličnoj osnovnoj strukturi, prilično razlikuju. Dok u nekim tekstovima preovlađuje detaljan opis razvoja trans aktivizma na datom prostoru, u drugim je taj opis rudimentaran i stavljen u službu priče o najvećim preprekama sa kojim se suočava trans zajednica datog prostora. Takođe, zastupljenost ličnog i profesionalnog odnosa prema temi razlikuje se od teksta do teksta. Zahvaljujući tome se značaj ove publikacije ne ogleda samo u prostom širenju i razmeni informacijama o aktivističkim dešavanjima u regionu već pre svega u njenom potencijalu da postane deo arhiva znanja u koje su upisane lične priče osoba koje jesu deo trans pokreta i trans zajednice o kojoj pišu.

Shënime nga redaktori

Përmbajtja e këtij botimi përbëhet nga gjashtë artikuj nga autorët përkatës të cilët janë aktivistë për personat Trans nga Maqedonia e Veriut, Kosova, Mali i Zi, Serbia, Bosnjë-Hercegovina dhe Shqipëria. Çdo artikull përfaqëson një pikpamje personale të punës së tyre si aktivistë, si dhe fragmente nga historia dhe situata aktuale në lidhje me fushën e promovimit dhe zhvillimit të drejtave të njeriut të personave trans, variant gjinor dhe interseks në një kontekst lokal të caktuar. Kur flasim për kontekstin aktivist, pozicionet e autorëve janë të ndryshme, dhe po kështu edhe artikujt pavarësisht që strukturat themelore të tyre janë të ngjashme. Disa tekste përmbajnë përshkrime mbizotëruese të hollësishme të aktivizmit aktiv në rajonin e caktuar, ndërsa në tekste të tjera ka përmbajtje elementare të cilat kanë qëllim tregimin e pengesave më të mëdha me të cilat përballlet komuniteti trans. Përfaqësimi i raportit personal-profesional të autorëve përkatës në të folurit për këtë temë ndryshon nga një tekst në tjetrin. Falë kësaj, rëndësia e vërtetë e këtij botimi nuk pasqyrohet vetëm në shpërndarjen dhe shkëmbimin e informacionit në lidhje me zhvillimet aktive sipas rajonit, por në potencialin themelor të botimit për t'u bërë një pjesë e një arkivi të njohurive me historinë, historitë personale të njerëzve të shkruar, njerëzve që janë një pjesë e lëvizjes trans dhe një pjesë e komunitetit trans për të cilin po shkruajmë.

Ли́ла Милиќ

ТРАНС ЗАЕДНИЦА (САМО)ОРГАНИЗИРАНА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Мојата лична активистичка позиција

Јас сум Ли́ла Милиќ, трансродова личност и активистка која се залага за правата на сексуалните работници и трансродовите лица во Северна Македонија. Се вклучив во активизам за доброто на мојата заедница. Со оглед на тоа што е многу проблематично да се биде сексуален работник или трансродово лице во нашето општество, донесов одлука јавно да зборувам за проблемите и потребите на заедниците што ги претставувам во Северна Македонија. Во 2009 година, започнав да се активирам во однос на заштитата и подобрувањето на правата на сексуалните работници во Северна Македонија преку едукација за врсници во ХОПС - Здрави опции Скопје¹ - што е директно се вклучени сексуални работници и лица кои користат дроги во нивната работа. Во 2013 година ми беше дадена можност да станам член на Првиот колектив за сексуални работници на Балканот - СТАР², каде што сè уште сум активно ангажиран. Во СТАР имав можност да работам како едукатор за врсници, а подоцна дури и како новинар кој пишуваше статии во списанието За нас од нас³, чија цел беше членовите на заедницата да ги знаат сите важни информации за сексуалната работа во Северна Македонија (написите се однесуваат на закони поврзани со сексуална работа, вообичаени секојдневни проблеми и потреби, сексуално и репродуктивно здравје, права на сексуални работници итн.). Во одреден момент, исто така, станав оператор на информативна телефонска линија во рамките на која требаше да обезбедам информации (за сексуални работници) кои се однесуваат на проблеми со сексуална работа, да закажувам состаноци за здравствени услуги, да давам упати до други релевантни партнерски организации, како и информации на советување пред и по ХИВ / СИДА и СПИ (сексуално преносливи инфекции). Во 2016 година станав асистент на програмата за превенција на ХИВ за клучни популации⁴, финансирана од Министерството за здравство. Во 2018 година се приклучив на Иницијативата за заштита и подобрување на правата на трансродовите луѓе во Северна Македонија ТрансФорма⁵, која успеа да стане многу видлива и препознатлива

¹ <https://hops.org.mk/>

² <https://starsexwork.org/>

³ Списание напишано од сексуални работници и наменето за сексуални работници

⁴ Програма финансирана од Министерството за здравство за справување со прашањата за ХИВ / СИДА за клучните популации меѓу клучните популации. Членовите вклучуваат релевантни граѓански организации и медицински професионалци

⁵ <https://www.facebook.com/transformamk>

за релативно краток временски период. На моја лична иницијатива и со вложување значителни напори, го имаваме првиот Марш на видливост на трансродовите луѓе во Северна Македонија во 2019 година, како и неколку изложби (земени се и прикажани професионални фотографии од 6 транс-луѓе, кои волонтираат да бидат фотографирани) во изложбена сала отворена за јавноста - изненадувачки имаше огромно позитивно прифаќање и интерес од страна на посетителите), интервјуа, итн. Вкупно 30 трансродови лица учествуваа на маршот, не покажувајќи страв дека видливо ќе се изложат јавно. Поворката траеше околу еден час низ улиците низ Скопје Центар и заврши пред вратите на Управата за водење на матични книги за да пренесе многу јасна порака дека сме тука, ние постоиме и имаме право на истите права како и сите други граѓани, кои бараат достоинство, прифаќање и разбирање.

Ако сумирам се, мојот активизам вклучува стремеж кон живот без дискриминација, стигма и осудување од страна на општата популација и институции, преку организирање на разни кампањи за видливост за трансродови лица, интервјуа, итн. Поддршката доаѓа од моето опкружување, т.е. мојте пријателите и семејството која е огромна кога станува збор за мојот активизам. Се чувствувам крајно среќно што огромна група блиски пријатели целосно ја поддржуваат мојата одлука да го започнам процесот на транзиција од 1-ви ден, обезбедувајќи ми ја потребната логистичка и емоционална поддршка. Околината во која живеат моите родители а и јас каде што пораснав не е ни свесна за тоа за што сум точно ангажиран, бидејќи не живеам со моето семејство подолг временски период.

Почетоци на транс активизмот во Северна Македонија

Почетоците на ТрансФорма датираат од 2011 година. Првичните состаноци всушност беа можност за социјализација и мапирање на потребите. Тогаш, ние бевме познати само како „транс-група“, а членовите ги користеа своите контакти во граѓанските организации и поддржувачи, со што започнаа да создаваат видео материјали, со лични приказни и искуства и прирачници што содржат терминологија на идентитетите на трансродовите лица. Групата имаше своја развојна фаза во рамките на ЛГБТИ Центарот за поддршка⁶, станувајќи група за транс-поддршка. Ова е точката во која контактите и обуките се иницирани со психолози, психијатри, препорачани од нашиот партнер ЛГБТ Центар организација и лични контакти, како и со членови на медицински тимови и активистички групи од Белград. Контактите воспоставени со овие лица во најголем дел се одржуваат до денес.

По 2014 година, оваа група работеше без утврдена локација и сè уште не е официјално регистрирана во Централниот регистар како независна невладина организација, туку таа работи како неформална организација поддржана од разни граѓански организации. Сепак, постоеше постојана соработка со Коалиција МАРГИНИ⁷ кога станува збор за разни анализи, истражувања и други материјали од вредност. Беше поставена неформална мрежа на активистички ориентирани лица. Покрај тоа, беше мобилизирана група луѓе, вклучително и медицински професионалци од различни специјалности, кои подоцна воспоставија неформален тим, на кој може да се упатуваат транс лица за да се добијат здравствени услуги без дискриминација. Засега оваа група на медицински професионалци работи само на територијата на Град Скопје.

Соработката со Коалиција МАРГИНИ е дополнително проширена и како резултат на тоа, ТрансФорма го доби својот прв проект од Глобалниот фонд преку Евроазиската коалиција за машко здравје⁸. Беа спроведени голем број обуки за комуникациски

⁶ <http://lgbti.mk/>

⁷ <http://coalition.org.mk/>

⁸ <https://ecom.ngo/en/>

вештини, како и обуки за застапување во соработка со ЛГБТИ Центарот за поддршка. До крајот на 2018 година започна вториот проект, повторно поддржан од Коалиција МАРГИНИ. Таму имавме континуитет во обуките за застапување; беа основани работилници за креативен активизам, работни групи, како и тим за застапување во соработка со членови од други организации-сојузници. Во 2019 година добивме уште два проекта. Првиот проект го добивме од Фондацијата Отворено општество⁹ како поддршка за Маршот на видливост и сесии за обука за сензибилизација на медицински професионалци. Вториот проект беше финансиран од Владата на Северна Македонија во обид да им помогне на лицата кои беа сериозно погодени од кризата КОВИД-19, обезбедувајќи пакети за храна, средства за дезинфекција како и заштитна опрема (маски за лице, гел за дезинфекција на раце) како итен одговор, заедно со ангажирање социјални работници за решавање на непосредните потреби од овие лица.

ЛГБТИ организациите, уште од нивното официјално основање во 2004 година, главно се фокусирани на прашања поврзани со ЛГ индивидуи. Во последните десет години беа покренати прашања во врска со проблемите со кои се соочуваат хомосексуалците и лезбејките, но не и за проблемите на транс-луѓето.

Кога станува збор за институциите за социјална заштита и нивниот однос кон проблемите на трансродовите и интерсекс лица, нашето искуство покажува дека за жал секогаш можеме да очекуваме дискриминација, потсмев, саркастични прашања и срам од одговарање на лични прашања во преполни простории за чекање. Транс заедницата се соочува со дискриминација на секојдневна основа додека изнајмува станови, бара вработување, чека услуга во банка или во пошта, на универзитетот - скоро и да нема пристап до добра и услуги и, секако, без никаква заштита¹⁰.

Медиумите секогаш брзаат да објавуваат сензационалистички наслови кога станува збор за трансродови лица во Северна Македонија, што е причина зошто ТрансФормА одлучи да го преведе Водичот за новинари¹¹ објавен од TGEU - Transgender Europe. Целта на Водичот е да служи како прирачник за новинарите кои би сакале да пишуваат за прашањата на транс луѓе на јасен и разбирлив начин. За жал, јазикот што се користи за упатување на овие прашања честопати може да изгледа комплициран и прилично тежок за разбирање. Ова ги принудува новинарите да прибегнуваат кон поедноставувања, сензационалистички аргументи и стереотипи, со кои транс-луѓето се дехуманизираат. Низ годините, написите и вестите во медиумите за транс-луѓето се насочени кон медицинските детали во врска со транзицијата и хируршките интервенции. И покрај тоа што некои медиуми започнаа да прават позитивни промени, т.е. некои новинари и медиуми ги почитуваат стандардите наведени во Водичот и имаат тенденција да користат поценет тон кон транс-луѓето, тоа сепак не е норма и е далеку од вообичаен стандард, кој сепак треба да се надмине.

Ставот на општата популација кон транс-прашањата е прилично поделен. Еден дел од населението ги поддржува и ги разбира проблемите и потребите на транс заедницата, додека голем дел од општата популација останува осудувачки, стигматизирачки и дискриминирачки. Ова во голема мера е дополнето и со говор на омраза, што е прилично видно на темите за коментари на социјалните мрежи од бројни влијателни лица во нивните приватни сметки.

Преглед на моменталната состојба во врска со транс активизмот

Како што веќе рековме, во Северна Македонија постои иницијатива за заштита и унапредување на правата на трансродовите луѓе - TransFormА која е директно вклучена во решавање на проблемите и задоволување на потребите на трансродовите

⁹ <https://www.opensocietyfoundations.org/>

¹⁰ Овие заклучоци произлегуваат од моето лично искуство, како и искуствата на други луѓе што ги познавам

¹¹ <https://bit.ly/3ogqHRo>

лица. Организацијата има група за самоподдршка, што се покажа како корисна за многумина, и постои друга група која работи на создавање на текст на законот, што ако биде усвоен од парламентот, ќе резултира со законско признавање на родот. Понатаму, во моментот работиме на регулатива за медицинско препознавање на родот, со цел да се направат сите медицински интервенции на транс-лицата кои им требаат лесно достапни и достапни. Ние исто така ангажиравме психолог и социјален работник кои се достапни, и бесплатна правна поддршка обезбедена како помош со нашите претходно споменати партнерски организации. Институциите главно го задржаа истиот став во последните неколку години, така што нема голема промена во тој поглед, иако се вложуваше напор во смисла на сензибилизација, чишто видови вклучуваат обуки со здравствени и социјални работници во врска со потребите и проблемите на трансродовата заедница во Северна Македонија. Кога станува збор за медиумите, би можеле да кажеме дека има мала позитивна промена во известувањето, сепак мора да се направат многу повеќе напори за да се заклучи дека написите и содржините во медиумите не се дискриминирачки и поволни за трансродови луѓе. Како што претходно споменав, општата популација останува поделена во однос на трансродовите прашања. Постои голема распространетост на говорот на омраза насочен кон трансродовите луѓе. Наш најголем приоритет во моментот е креирање и усвојување на Закон за законско признавање на родот инициран од ТрансФорма и поддржан од Коалиција МАРГИНИ бидејќи ги прави трансродовите лица да имаат право на сите граѓански права како што има и секој друг граѓанин во Северна Македонија.

Најважниот и најголемиот проблем што го имаат трансродовите луѓе во Северна Македонија е всушност недостаток на законски регулативи за признавање на родот, што е од витално значење за нашата заедница. И покрај позитивната пресуда на Европскиот суд за човекови права во Стразбур¹² и иницијативата за изготвување на овој конкретен законски текст, Управата за водење на матични книги во Северна Македонија не стори ништо во однос на поддршката на таквиот потфат. Во моментот има работни групи во рамките на Министерството за правда и Министерството за здравство, составени од претставници на транс-заедницата, адвокати и професионалци од областа на законот, кои работат на решенија за проблемите и донесување законодавен дом што ќе биде од корист за трансродовата заедница.

Заклучок и најава за идните планови

Активизмот за човекови права на транс заедницата во Северна Македонија започна уште во 2009 година, имајќи, барем во тој момент, организирана форма и форма, во рамките на структурите на различни граѓански организации кои се залагаа за маргинализираните заедници. Официјалното и социјално признато трансродово движење се случи во 2019 година кога Иницијативата за заштита и унапредување на правата на трансродовите луѓе во Северна Македонија ТрансФорма, успешно го организираше првиот марш на видливост на трансродовите луѓе (заедно со неколку изложби, интервјуа и сл.), Кој многу придонесе за видливоста на трансродовите луѓе.

ЛГБТИ организациите се главно фокусирани на прашања поврзани со хомосексуалци и лезбејки, занемарувајќи ги специфичните потреби на трансродовите лица и ова беше една од причините зошто транс заедницата се потруди да создаде свое движење. Понатаму, институции покажуваат дури и помала грижа за транс-лицата, подложувајќи ги на широка дискриминација, стигма, потсмев, саркастични прашања и срам од одговарање на лични прашања во преполни простории за чекање, што беше уште една причина за растот на активизмот. Медиумите во голема мерка се фокусирани на прибегнување кон поедноставувања, сензационалистички аргументи

¹² Судска тужба поднесена од индивидуален Х (трансродов маж), која беше завршена на 19 јануари 2019 година

и стереотипи со што се дехуманизира транс заедницата. Низ годините, написите и вестите во медиумите за транс-луѓето беа насочени кон медицинските детали во врска со транзицијата и хируршките интервенции. Ставот на општата популација кон транс-прашањата е прилично поделен. Се чини дека малцинство ги поддржува и разбира проблемите и потребите на трансродовите луѓе, додека огромното мнозинство од општата популација остануваат да осудуваат, стигматизираат и дискриминираат. Ова во голема мера е надополнето и со говор на омраза, така што ние како заедница сигурно можеме да кажеме дека немаме медиуми како сојузници.

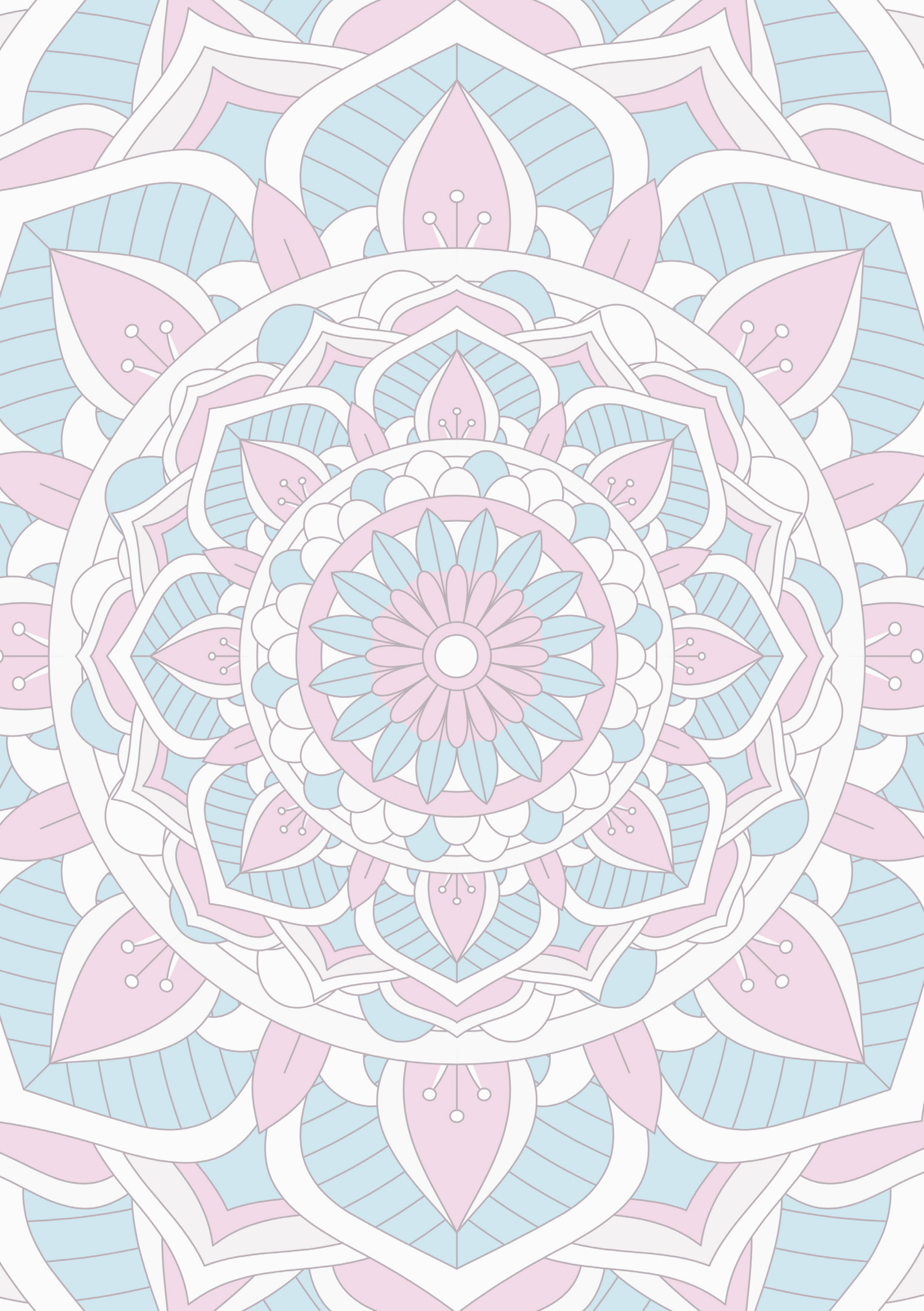
Најважниот и најголемиот проблем со кој се соочуваат трансродовите лица во Северна Македонија е недостатокот на законска регулатива за признавање на родот, што е од витално значење за оваа заедница, односно тие да можат да добијат соодветна документација усогласена со нивниот родов идентитет и конечно да имаат право на сите човекови права како и другите граѓани. Отсекогаш имало различни мислења и ставови во рамките на заедницата во однос на приоритет за кое прашање е најбитно да се реши, но ние сме фокусирани на решавање на овој особено голем проблем што го имаме (законско признавање на родот) - во тој поглед сите мислиме во иста насока и дејствуваме едногласно.

Чекори што треба да се преземат со цел да се подобри социјалната положба на трансродовите луѓе и да се исполнат потребите во корист на здравствената заштита и социјалната благосостојба на трансродовите луѓе вклучуваат неколку клучни чекори за кои сметаме дека е многу изводливо да се спроведат во наредниот 5-годишен временски период . Овие се:

- Дизајн специфични здравствени услуги за трансродови лица;
- Подигање на свеста на општата популација во врска со трансродовите прашања;
- Правно признавање на родот;
- Висок степен на видливост;
- Кампања за ублажување на стигмата и дискриминацијата;
- Добивање политичка поддршка, што подоцна може да се пренесе во институционална поддршка.

И покрај сите испитувања и страдања низ кои помина нашата високо стигматизирана заедница, сјаен светилник на надежта е пресудата на Судот од Европскиот суд за човекови права во корист на Лицето X (трансродов маж), со кое Северна Македонија е должна да ја обезбеди целата правна документација за оваа индивидуа усогласена со нивниот родов идентитет. Откако ја зедеа предвид оваа одлука, Министерството за правда конечно ги отвори очите и сфати дека постојните политики поврзани со родовиот идентитет се застарени, непрактични и најлошо од сè, дискриминирачки. Поради оваа причина, започнат е процес за создавање на закон кој доколку биде изгласан од Парламентот ќе им понуди вистинска можност на транс-индивидуите за достоинствен живот.

Lend Mustafa

(VET)ORGANIZIMI I KOMUNITETIT TRANSGJINOR NË KOSOVË

Pozicioni im personal si aktivist LGBTI+

Unë quhem Lend Mustafa, aktivist 24 vjeçar nga Kosova. Të qenurit burrë transgjitor ka pasur ndikim të konsiderueshëm në jetën time, duke më shtyrë kështu që të marr pjesë dhe të angazhohem në mënyrë aktive në shoqërinë civile dhe të kërkoj të drejta dhe mundësi të barabarta për të gjithë, veçanërisht për personat LGBTI+. Gjatë viteve të adoleshencës, jam përballur me vështirësi të shumta në lidhje me identitetin tim. Jetesa në një nga vendet më homofobike dhe transfobike në Ballkan - vend ky që nuk promovon e as nuk ofron shumë informacion për personat LGBTI+ - e ka bërë më të vështirë për mua që ta zbuloj dhe ta pranoj veten time për atë që jam në të vërtetë.

Vetëm kur isha katërbëdhjetë (14) vjeç fillova të ekspozohesha më shumë ndaj kulturës LGBTI+ dhe të takoja anëtarë të këtij komuniteti në internet. Meqenëse nuk njihja ndonjë person transgjitor ose LGB në jetën reale në këtë moshë me të cilin/-ën mund të flisja dhe të shkëmbeja përvoja, fillova të shikoj video edukative dhe frymëzuese në internet. Personat transgjitorë të guximshëm dhe të patrembur që vinin nga vende të ndryshme nga e gjithë bota, veçanërisht nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës, të cilët i ndjekja në video të tilla duke treguar udhëtimin e tyre, më kanë motivuar që më në fund të hidhja hapin e parë për të eksploruar identitetin tim gjinor dhe orientimin seksual, pa frikën se do të ndihesha i gjykuar. Kështu është se si fillova të informohem më shumë rreth komunitetit LGBTI+. Ky vetëedukim ishte mjaft fuqizues pasi që më ndihmoi të ndryshojë mënyrën se si e shihja veten dhe mënyrën se si mendoja dhe perceptoja gjërat. Pasi që dola hapur te miqtë dhe të afërmit e mi dhe fillova të përfshihem në OJQ si vullnetar në moshën gjashtëmbëdhjetë (16) vjeç, jeta ime shoqërore ndryshoi shumë shpejt për të mirë. Përafërsisht pas dy (2) vitesh, unë u punësova në QESH - Qendra për Emancipimin Shoqëror. QESH-i ishte një organizatë joqeveritare që punonte në lidhje me promovimin dhe mbrojtjen e të drejtave e personave LGBTI+. Organizata në fjalë u mbyll në fund të vitit 2016 për shkak të problemeve me donatorë dhe strategjive të dobëta të menaxhimit të cilat po ashtu ndërldihen me probleme të financimit.

Në maj të vitit 2016, kur isha nëntëmbëdhjetë (19) vjeç, përfaqësimi mediatik për komunitetin LGBTI+ ishte i pamjaftueshëm dhe vizibiliteti që kemi sot ishte pothuajse joekzistent. Pasi që kisha dëshirë që ekzistenca jonë të njihet dhe respektohet, vendosa të dal publikisht si burri i parë transgjitor përmes një dokumentari në një medium Kosovar. Dokumentari u dirigjua nga Leonard Kerquki – Kryeredaktor i Gazetës Express

në Kosovë i cili aktualisht punon në T7 Pressing – dhe unë u intervistova nga Artan Haraqija. Dokumentari u publikua në kanalën e YouTube të Gazetës Express dhe u shfaq në Televizionin Kohavision në programin për dokumentarë të quajtur “Zona Express”. Krijuesit e dokumentarit ishin shumë bashkëpunues me organizatën në të cilën punoj aktualisht – CEL Kosova¹ – kështu që qasja ndaj protagonistëve ishte përkatëse dhe e saktë, si dhe gazetari ishte shumë mirë i informuar për çështjet e personave LGBTI+, gjë që e bëri realizimin e dokumentarit edhe më të lehtë. Titulli i dokumentarit është “Mallkimi LGBT”. Titulli u kritikua nga shoqëria civile për stigmatizim të komunitetit duke e quajtur atë “mallkim”, por krijuesit e shpjeguan kuptimin e tij duke thënë se “titulli është ironik”. Sidoqoftë, dokumentari mori shumë vëmendje nga njerëz të ndryshëm në Kosovë. Dokumentari grumbulloi mbi 70.000 shikime në kanalën YouTube dhe mijëra njerëz e shikuan kur u shfaq në TV. Dalja hapur ishte një nga temat më të diskutuara gjatë gjithë muajit dhe unë pranoja qindra mesazhe. Disa njerëz më dërgonin mesazhe duke më përgëzuar për guximin për të dalë hapur në një vend si Kosova, ndërsa disa nga mesazhet ishin kërcënime me vdekje nga njerëz të panjohur. Ishte një ndjenjë e çuditshme pasi nuk e dija nëse ishte e sigurt për mua të dilja më, por duke qenë i vendosur që të shtyja shoqërinë përpara, unë vazhdoja të jetoja jetën time si gjithmonë. Njerëzit në rrugë më shikonin dhe flisnin, ndonjëherë më mallkonin me zë të lartë, por kurrë nuk u sulmova fizikisht.

Më pas, u punësova në CEL Kosovë – Qendra për Barazi dhe Liri – ku isha i angazhuar në projekte të ndryshme, fokusi kryesor i të cilave ishte fuqizimi i personave LGBTI+ në Kosovë. Projekti për të cilin punoja përqendrohej në edukimin e komunitetit LGBTI+, mentorimin e tyre përmes angazhimit të tyre në aktivizëm dhe ndërtimin e komunitetit. Ka qenë një projekt shumë përbushës dhe më ka trajnuar për të vazhduar punën për fuqizimin e komunitetit jashtë kornizave të projekteve.

Pavarësisht se sa klishe mund të tingëlloj, unë besoj se qëllimi kryesor i të bërit aktivizëm është uniteti. Unë besoj se ne, si persona të marginalizuar, duhet të mbështemi tek njëri-tjetri për t'u bashkuar dhe fuqizuar në luftën tonë të vazhdueshme për të kërkuar të drejtat tona. Ka pak aktivistë LGBTI+ në Kosovë dhe madje edhe më pak aktivistë të fokusuar vetëm në të drejtat e personave transgjimore, marrë parasysh faktin se personat transgjimore përbëjnë një ndër grupet më të diskriminuara në kuadër të komunitetit LGBTI+. Ne jemi të paktë në numër por duke bërë shumë për çdo person që identifikohet si LGBTI+.

Duke qenë ndër fytyrat kryesore të komunitetit dhe duke qenë profesionalisht i përfshirë në çështje sociale, probleme dhe sfida të personave LGBTI+, unë bëj çmos për të kontribuar në avancimin e institucioneve tona, sistemit arsimor dhe ndërgjegjësimin e popullatës së gjerë. Projekti i mëparshëm në të cilin punoja përqendrohej në avancimin e pozitës së personave LGBTI+ + në shoqëri dhe përqendrohej kryesisht në trajnimin e personave LGBTI+ + mbi avokim dhe lobim, trajnimin e studentëve të psikologjisë, gazetarisë dhe shkencave të tjera shoqërore, si dhe trajnimin e oficerëve të policisë, prokurorëve dhe gjyqtarëve. Ky projekt gjithashtu siguroi këshillim falas psikologjik për personat LGBTI+ + pasi që është shumë sfiduese ta përballosh një psikolog i cili është i informuar mirë mbi çështjet e personave LGBTI+. Për më tepër, ishte caktuar një avokate e komunitetit për të ndihmuar në rastet e raportuara ose për të siguruar që anëtarët e komunitetit këshillohen për të drejtat e tyre. Aktualisht jam duke punuar në një projekt tjetër që është i përqendruar në ndërgjegjësimin dhe avancimin e aktivistëve që janë gjithashtu artistë dhe janë të gatshëm të përdorin talentin e tyre për të promovuar të drejtat e barabarta. Ndërsa, kur jam në shtëpi, unë angazhohem në zhvillimin e komunitetit dhe vazhdimisht kontaktoj me persona LGBTI+ nëpër Kosovë

¹ Uebfaqja e CEL Kosova është <https://cel-ks.org/>

dhe u ofroj këshilla, takohemi dhe gjejmë zgjidhje të tilla si: të gjejmë punë, të gjejmë strehim përkohshëm në raste emergjente, etj.

Si aktivist i zëshëm, unë gëzoj trajtim të respektueshëm nga të gjithë në rrethin tim. Pasi që kisha privilegjin të zgjedh se kush qëndron në jetën time të përditshme që nga momenti kur dola hapur dhe rrjedhimisht nuk më nevojitej më validim, unë jam i rrethuar nga njerëz të tjerë ambiciozë që besojnë në mua dhe qëllimin tim si aktivist, dhe për këtë jam mirënjohës.

Fillimet e aktivizmit trans dhe zhvillimi i tij në Kosovë

Lëvizja e Personave Transgjnorë ka filluar gradualisht në Kosovë. Pas luftës ndërmjet Serbisë dhe Kosovës që filloi në vitin 1998 dhe zgjati deri në qershor të vitit 1999, shoqëria jonë ka qenë duke u rindërtuar dhe rimëkëmbur që nga lufta. Koncepti i identitetit gjnor, thënë metaforikisht, nuk ekzistonte në mesin e popullatës kosovare. Të qenurit ekspresiv dhe i zëshëm si person transgjnor në atë kohë ishte skandaloze. Sidoqoftë, Qerkica, një grua transgjnore mjaft e njohur në komunitetin tonë dhe një nga më të vjetrat, ka qenë e patrembur gjatë gjithë jetës së saj. Ekzistenca e saj ka qenë revolucionare për shumë prej nesh, ndonëse ishin të pakët ata që e kuptuan identitetin e saj. Në ditët e sotme, ajo jeton në Fushë Kosovë si një grua transgjnore me përkatësi rome, një vend që fatkeqësisht njihet si shumë transfobik, ksenofob dhe racist.

Për aq sa jam i informuar, bazuar në atë që më është thënë nga anëtarët më të moshuar të komunitetit, në vitin 2000, shumë persona LGBTI+ mbledheshin në hapësira të fshehura, qendra drop-in apo edhe apartamente private me synimin për të krijuar një hapësirë të sigurt për të shprehur orientimin e tyre seksual dhe për t'u njoftuar me njëri-tjetrin. Mbledhitë e tilla zakonisht organizoheshin në Prishtinë, por në disa qytete më të vogla, njerëzit mbledheshin në vende private. Thuhet se kishte një tjetër qendër drop-in diku në Prizren, por u detyrua të mbyllej për shkak të mjedisit homofobik. Sidoqoftë edhe në këto ambiente, për shkak të mungesës së informatave, edhe vetë anëtarët e komunitetit LGB (kryesisht homoseksualët dhe lesbiket) ishin paragjykses dhe nuk i pranonin personat transgjnorë në mbledhi të tilla dhe kështu shuanin përpjekjet individuale të personave transgjnorë për të shprehur identitetin gjnor. Pas mbledhjeve private të organizuara nga vetë komuniteti, ngjarjet kryesore që synojnë posaçërisht komunitetin transgjnor, në mënyrë kronologjike, do të renditen në tekstin e mëposhtëm.

Të qenurit i zëshëm si person transgjnor nuk ishte opsion deri në vitin 2012 kur u lansua revista e edukimit seksual dhe përfshinte komunitetin LGBTI+ në të. Promovimi i revistës së KOSOVO 2.0 me emrin "Kosova 2.0 flet seksi" u sulmua nga grupe huli-ganësh, si dhe persona myslimanë, pasi që mendonin se seksi do të performohej nga personat LGBTI+ në publik. Jeta ka qenë sfiduese për persona transgjnorë për shkak të stigmatizimit dhe seksualizimit, veçanërisht për gratë transgjnore. Pas sulmeve të tilla, frika kishte kapluar të gjithë lëvizjen LGBTI+ për shkak të vëmendjes mediatike dhe mbulimit të pasaktë mediatik në lidhje me këtë temë.

Në vitet 2012-2013, kur isha vullnetar në QESH, fillova të organizoj aktivitete me qëllim që të bie në kontakt me sa më shumë persona transgjnorë në Kosovë. Këto aktivitete nuk ishin pjesë e ndonjë projekti të veçantë të organizatës, por ishin të rëndësishme në identifikimin e personave transgjnorë dhe zhvillimin e komunitetit – ndonëse nuk çuan në ndonjë lëvizje.

Në vitin 2014, Edona James – një grua transgjnore kosovare që jeton jashtë vendit – doli hapur në një nga televizionet kombëtare të Kosovës. Dalja hapur e Edona James shkaktoi një indinjatë te publiku i gjerë dhe mediat pasi që shoqëria kosovare për herë

të parë u ekspozua ndaj një fenomeni të tillë. Intervista me Edona James u shfaq në kanalën TV Klan Kosova dhe në kanalën e tyre zyrtar në YouTube që mori rreth 500.000 shikime për shkak të qasjes stigmatizuese. Pasi që intervistuesin, Vlorijan Halili, e njihja personalisht, e dija që ai ishte më i informuar se sa dukej në TV. Më vonë, ai ia pranoi komunitetit se qëllimi i qasjes së tillë ishte të shkaktonte një reagim skandaloz dhe të merrte më shumë shikime. Përmbajtja në intervistë, pyetjet dhe promoja vazhdimisht i referoheshin gabimisht gruas transgjimore në aspekt të gjinisë dhe përdornin shprehje si “Al kaloi ylberin”, një mit në kulturën tonë që nënkupton se nëse kalon ylberin ndërron gjininë.

Në vitin 2015, Ligji Kundër Diskriminimit në Kosovë² përfshiu identitetin gjinor dhe njohi personat transgjimorë me ose pa ndërhyrje kirurgjike, si dhe siguroi siguri për këta të fundit. Kushtetuta e Kosovës³ garanton mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe barazimë kundër diskriminimit, siç përcaktohet në nenin 24 (1), i cili thotë se të gjithë njerëzit janë të barabartë para ligjit, dhe se të gjithë njerëzit gëzojnë të drejtën për mbrojtje të barabartë ligjore, pa diskriminim, dhe për më tepër ndalon diskriminimin bazuar në gjini ose orientim seksual, si dhe karakteristika të tjera personale, por në praktikë këto të drejta nuk zbatohen në mënyrë korrekte. Personat e komunitetit LGBTI+ qëndrojnë të fshehur nga komponentë të tjerë të shoqërisë, pasi institutet nuk ofrojnë mbështetjen e nevojshme. Përkundër të gjitha të drejtave të garantuara me Ligj të Kosovës dhe Kushtetutë, institucionet përkatëse vazhdojnë të jenë ndonjëherë diskriminuese dhe nuk i priorizojnë të drejtat e personave LGBTI+. Ligjet që u ndryshuan në vitin 2015, përkatësisht Ligji kundër Diskriminimit siguron garanci të rendit të lartë të barazisë dhe ndalon diskriminimin bazuar në orientim seksual, gjini dhe identitet gjinor, ndër të tjera. Gjithashtu, Ligji për Mbrojtjen nga Diskriminimi ofron mbrojtje nga diskriminimi përkatësisht në sektorin publik dhe privat, duke ofruar mbështetje në shumë fusha. Në kundërshtim me parimet e barazisë të përcaktuara në Kushtetutë, Ligji i Familjes kufizon aktet e fejesës dhe martesës, duke i përcaktuar ato si akte që përfshijnë vetëm dy persona të gjinive të ndryshme, si të tilla kjo e bën të paligjshme për 2 persona të të njëjtit seks të martohen me njëri-tjetrin. Nga ana tjetër, Ligji për Gjendjen Civile⁴ i mungojnë dispozitat nënligjore për procesin e ndryshimit të gjinisë. Si bazë për ndryshimin zyrtar të emrit dhe seksit të Blertit në dokumentet zyrtare të identitetit, kërkesa e tij i referohej Udhëzimit Administrativ për Kushtet dhe Procedurat për Ndryshimin dhe Korigjimin e Emrit Personal, specifikisht dispozitës që thotë: ‘Emri personal pengon integritetin e personit në shoqëri’. Sidoqoftë, vendimi zyrtar, duke cituar rekomandimin e Agjencisë së Komisionit të Regjistrimit Civil, thotë se aplikimi nuk plotësonte kushtet e Udhëzimit Administrativ. “Komisioni vendosi se arsyetimi i ofruar nga aplikanti që paraqiti kërkesën nuk qëndron ... pasi ‘Blerta’ nuk pengon integritetin e personit në shoqëri.”⁵ Ai më pas u informua nga Drejtoria për Punë të Përgjithshme Administrative në Zyrën e Regjistrimit Civil të Gjakovës se kërkesa e tij ishte refuzuar. Vendimi u lëshua pas një rekomandimi negativ nga një Komision i Agjencisë për Regjistrin Civil, një organ në kuadër të Ministrisë së Punëve të Brendshme që ka për detyrë të bëjë rekomandime në lidhje me kërkesat. Më 22 gusht Qendra për Barazi dhe Liri (CEL) dhe Qendra për Zhvillimin e Grupit Social (CSGD) njoftoi vendimin historik të marrë nga Gjykata e Apelit e Kosovës më 2 gusht, 2019 i cili zyrtarisht miratoi kërkesën e personave trans për të ndryshuar emrin e tyre dhe shënuesin e gjinisë në Regjistrin Qendror të Gjendjes Civile dhe Regjistrin Kryesor

² <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10924>

³ <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3702>

⁴ Regjistri Civil <https://www.rks-gov.net/EN/f308/documents/civil-registration>

⁵ Dafina Halili “VENDIM HISTORIK PËR TË DREJTAT E TRANSGJINORËVE” <https://kosovotwopointzero.com/en/landmark-decision-for-transgender-rights/>

të Gjendjes Civile. Pas kësaj, Gjykata Themelore në Prishtinë mori një vendim historik në Dhjetor 2019, duke pohuar të drejtën për të ndryshuar emrin dhe shenjën e gjinisë në dokumentet personale të Blert Morinës nga Kosova.

Lëvizja LGBTI+ në Kosovë dallon nga ato anëmbanë botës dhe madje edhe në Ballkan. Një faktor që mund të ndikojë që lëvizja të jetë më ndryshe mund të jetë numri i vogël i aktivistëve dhe anëtarëve të komunitetit. Ne jemi një komunitet i vogël me vetëm dy OJQ për personat LGBTI+. Ekzistojnë OJQ të tjera në Kosovë siç janë Nisma për të Drejtat e Njeriut Kosovë⁶, Qendra Kosovare për Studime Gjinore⁷, Mbrojtësit e të Drejtave Civile (CRD)⁸ që, pavarësisht se nuk punojnë drejtpërdrejtë me personat LGBTI+, tregojnë mbështetje dhe janë të gatshëm të bashkëpunojnë ose të bashkohen me lëvizjen kurdo që është e nevojshme. Ka edhe aktivistë feministë që janë mjaft të edukuar në lidhje me lëvizjen LGBTI+, përkatësisht problemet dhe terminologjinë. Megjithatë, kjo vlen vetëm për aktivistët që janë vazhdimisht aktivë dhe jetojnë në qytete më të emancipuara si Prishtina dhe Gjlani. Është shumë e zakonshme që aktivistët “feministë” të jenë diskriminues ndaj personave transgjinnorë, veçanërisht për faktin se ata përjashtojnë gratë transgjinnore kur bëhet fjalë për të drejtat e grave. Sipas përkufizimit, feminizmi ka për qëllim që të gjitha gjinitë të kenë të drejta dhe mundësi të barabarta. Ka të bëjë me respektimin e përvojave të ndryshme të grave, identitetet, njohuritë dhe pikat e forta, dhe përpjekjet për të fuqizuar të gjitha gratë në mënyrë që plotësisht t'i përdorin të drejtave të tyre. Njerëzit që diskriminojnë dhe përjashtojnë gratë transgjinnore nuk duhet të luftojnë në emër të feminizmit. Një shembull i grave transgjinnore që përjashtohen dhe nuk njihen si gra të vërteta është sfida e hasur në gjetjen e strehimit dhe shërbime të tjera të ofruara për gratë cisgjinnore në institucione. Vetëm një grua transgjinnore arriti të pranohej në një strehë për gratë e pastreha dhe të abuzuara. Personi në fjalë kontaktoi organizatë tonë – CEL Kosova – duke kërkuar strehim dhe më pas u ndihmua nga stafi jonë në një strehë për gratë në vendlindjen e personit – në Gjakovë – ku fillimisht ajo u refuzua, por pas ndërhyrjes dhe presionit nga një punonjës i strehës, gruas transgjinnore iu dha një miratim. Sidoqoftë, ajo u keqtrajtua nga gratë cisgjinnore që jetonin në atë strehë pasi ato nuk e shihnin/trajtonin atë si grua të vërtetë, duke e lënë atë pa zgjedhje tjetër përveç se të largohej meqenëse streha nuk ishte më një hapësirë e sigurt për të. Pavarësisht qasjes negative të disa feministëve ndaj grave transgjinnore dhe mungesës së edukimit mbi gjini(-të), ekzistojnë organizata që bashkëpunojnë me organizatat LGBTI+ për çështje të tilla. Rrjeti i Grave të Kosovës është një rrjet i organizatave feministe që i fuqizojnë ato mbi barazinë gjinore. Aktivistët e Rrjetit janë shumë të edukuar mbi çështjet e personave LGBTI+ dhe veçanërisht të personave transgjinnorë, gjë që na bën të shpresojmë për një lëvizje feministe më gjithëpërfshirëse në të ardhmen. Për më tepër, Qendra Kosovare për Studime Gjinore është një OJQ që punon në Studime Gjinore me qëllim të promovimit të barazisë gjinore për popullatën e gjerë dhe përqendrohet në edukimin e shoqërisë sonë mbi çështje transgjinnore, terminologji dhe informata të tjera në një kontekst shoqëror.

Pavarësisht se përpjekjet e institucioneve sociale për të qenë politikisht korrekt janë mjaft të dukshme, ata hezitojnë të organizojnë aktivitete, ngjarje ose programe nga të cilat do të përfitonin personat transgjinnorë. Gjatë viteve të fundit, ishin OJQ-të dhe aktivistët që i shtynë institucionet të bëhen më të zëshëm në lidhje me komunitetin LGBTI+ dhe të ndërmarrin hapa konkret për të treguar mbështetjen e tyre duke marrë pjesë në aktivitete publike si Parada e Krenarisë dhe IDAHOBIT.

⁶ Uebfaqja e YIHR është <https://yihhr-ks.org/>

⁷ Uebfaqja e Qendrës Kosovare për Studime Gjinore është <http://kgscenter.net/>

⁸ Uebfaqja e Civil Rights Defenders është <https://crd.org/kosovo-en/>

Pavarësisht pasivitetit të treguar në të kaluarën nga niveli institucional, këtë vit, komuna e Prishtinës është duke implementuar dy projekte që do të kontribuojnë jashtëzakonisht në mirëqenien e personave LGBTI+ në Kosovë, veçanërisht të personave transgjimorë pasi ata përfaqësojnë grupin më të cenueshëm në kuadër të komunitetit LGBTI+. Projekti i parë përfshin rinovimin e një hapësire publike të braktisur që do të funksionoj si qendër drop-in pasi që nuk ka shumë vende publike që komuniteti LGBTI+ mund t'i vizitojë lirshëm. Ka vetëm 3 bare që janë miqësore për LGBTI+, në të cilat po ashtu nuk garantohet që dikush nuk do të përjetojë homofobi ose transfobi nga njerëzit e tjerë të pranishëm. Projekti i dytë përfshin alokimin e një shume të madhe parash për të ndërtuar një strehë për personat LGBTI+. Një strehë e dedikuar për personat LGBTI+ në Kosovë është projekti më i nevojshëm që është implementuar që nga fillimi i lëvizjes. Ka shumë fëmijë LGBTI+ të cilët keqtrajtohen, abuzohen fizikisht dhe psikologjikisht nga familjet e tyre dhe duhet të tolerojnë përvoja të tilla traumatike për shkak të mungesës së një vendi tjetër për të jetuar, parave të xhepit dhe përmbushjes së nevojave themelore si ushqimi dhe veshmbathja. Kjo strehimore do të sigurojë atë lloj mbështetjeje për çdo person LGBTI+ që jeton në Kosovë edhe pse streha do të jetë me lokacion në komunën e Prishtinës. Siç u tha më parë, këto dy projekte do të ndryshojnë në mënyrë drastike mirëqenien e komunitetit LGBTI+ për shkak se këto dy institucione do të ofrojnë një sërë shërbimesh. Më konkretisht, në qendrën drop-in, anëtarëve të komunitetit do t'u mundësohet: a) të pranojnë ndihmë psikologjike falas; b) të testohen falas për HIV; c) të ndjekin aftësim profesional; d) të marrin pjesë në trajnime dhe punëtori të ndryshme; e) të kryejnë aktivitete të përditshme; f) të organizojnë ngjarje artistike dhe kulturore, etj. Ndërsa, në strehë, të gjithë personave LGBTI+ të keqtrajtuar, abuzuar dhe të braktisur do t'u ofrohet një hapësirë e sigurt për të jetuar dhe për të marrë pjesë në programe të veçanta për t'u përgatitur për një jetësë të pavarur.

Një çështje tjetër që ka ndikim negativ në komunitetin LGBTI+ është raportimi i pasaktë i mediave kosovare karrshi çështjeve subjekteve me rëndësi për personat lezbike, homoseksualë, biseksualë, transgjimorë, interseks dhe queer në vendin tone. Raportimi është i pasaktë dhe nënqmes sidomos për komunitetin transgjimor pasi reporterët dhe gazetarët janë shumë pak të edukuar rreth komunitetit transgjimor dhe për këtë arsye u referohen me gjini të gabuar personave transgjimorë duke mos përdorur përemra të saktë dhe ngatërrojnë identitetin gjimor me orientim seksual. Në disa raste, narrativa është problematike dhe rrjedhimisht e gjithë historia interpretohet në një kontekst tepër nënqmes. Nevoja që personat transgjimorë të përfaqësohen në mënyrë të denjë ka shtyrë CEL-in të bëjë përpjekje të shumta për vite me rradhë për të ndryshuar mënyrën se si mediat raportojnë lajmet dhe stori në lidhje me personat transgjimorë dhe çështjet që përfshijnë këtë komunitet. Me anë të trajnimeve dhe monitorimit dhe adresimit të vazhdueshëm të gjuhës së urrejtjes ose mënyrave të pasakta të raportimit, ne kemi arritur të bëjmë një ndryshim në mënyrën e raportimit të mediave në lidhje me çështje të tilla. Si rezultat, mediat si RTK⁹, KTV¹⁰, RTV21¹¹, Klan Kosova¹² dhe Dukagjini¹³ tani janë kryesisht korrekte ose të gatshme për të korrigjuar apo edhe hequr storie, lajme dhe artikuj që përmbajnë gjuhë urrejtjeje ose janë fyese, degraduese dhe diskriminuese ndaj personave transgjimorë. Marrë parasysh faktin që mediat kanë pasur ndikim relativisht të madh dhe se aktivistët më të zëshëm janë persona transgjimorë, publiku i gjerë ka

⁹ Uebfaqja e RTK <https://www.rtklive.com/>

¹⁰ Uebfaqja e KTV <https://www.kohavision.tv/>

¹¹ Uebfaqja e RTV21 <https://rtv21.tv/>

¹² Uebfaqja e Klan Kosova <https://klankosova.tv/>

¹³ Uebfaqja e Radio Dukagjini: <http://www.dukagjini.com/>

qenë mjaft i ekspozuar ndaj informatave të ndryshme rreth komunitetit transgjinnor dhe të paktën janë të vetëdijshëm se një komunitet i tillë ekziston në mesin e shoqërisë kosovare dhe, në një mënyrë apo tjetër, posedojnë njohuri themelore se cilat janë dallimet ndërmjet një personi cisgjinnor dhe një personi transgjinnor. Megjithatë, qasja e shoqërisë kosovare ndaj personave transgjinnorë mbetet transfobike pasi ata refuzojnë t'i pranojnë dhe trajtojnë personat transgjinnorë në mënyrë njerëzore. Për faktin se në Kosovë shumica e shoqërisë respekton dhe çmon vlerat patriarkale, ekziston një dallim i madh në mënyrën se si shoqëria i trajton burrat transgjinnorë dhe gratë transgjinnore. Në një farë mase, burrat transgjinnorë mund t'i gëzojnë disa nga privilegjet që vijnë së bashku me mentalitetin patriarkal, ndërsa i njëjti mentalitet shkakton edhe më shumë presion dhe diskriminim ndaj grave transgjinnore pasi është më e vështirë të pranohet ideja që një trup i përceptuar nga shoqëria si trup mashkulli të shpreh feminitet.

Në vitet e fundit, përkatësisht një periudhë prej 3-4 vjetësh, komuniteti i personave transgjinnorë ka marrë mbështetje kryesisht nga figura publike, më specifikisht nga gazetarët, politikanët dhe artistët e muzikës pop. Pasi që aktivistët transgjinnorë janë shumë të zëshëm për pothuajse çdo lëvizje dhe çështje sociale, shumë figura të rëndësishme i janë qasur komunitetit duke kuptuar situatën në të cilën komuniteti gjenden dhe duke promovuar të drejtat e personave transgjinnorë duke përdorur platformat e tyre. Dallimi midis njerëzve me ndikim dhe qytetarëve të thjeshtë është se një numri të madh të qytetarëve nuk u ofrohet edukim mbi çështje të tilla në shkolla, universitete ose nga ndonjë institucion tjetër dhe se shumica e popullatës i përkasin fesë islame. Meqenëse shumica e popullsisë në Kosovë i përket fesë islame, nën ndikimin e disa udhëheqësve fetarë, shumë anëtarë të popullatës myslimane në shoqërinë tonë promovojnë homofobi dhe transfobi në emër të fesë dhe ndonjëherë madje bëjnë thirrje për sulme publikisht. Një sjellje e tillë është pasojë e mungesës së edukimit mbi orientimin seksual dhe identitetin gjinnor gjë që nuk i ofrohet askujt dhe shumica e mësuesve të shkollës gjithashtu i përkasin komunitetit mysliman dhe shpesh u mësojnë studentëve atë që është në përputhje dhe e lejuar nga Kur'ani. Shembull: ata nuk mësojnë edukim seksual pasi konsiderohet mëkat të flasësh për çështje të tilla. Si përfundim, vihet re që kategori të ndryshme njerëzish kanë qasje të ndryshme karrshi nesh si komunitet për shkak të sfondit, arsimimit dhe rajonit nga vijnë. Rajoni ku rriten kosovarët është shumë i rëndësishëm, pasi që në Prishtinë rinia është shumë më e avancuar dhe e arsimuar për çështje të tilla. Meqenëse në Prishtinë mund të shihni shumë persona LGBTI+ në rrugë duke qenë të hapur për orientimin e tyre seksual dhe/ose identitetin gjinnor, kjo e ka bërë situatën më neutrale dhe pranuese për qytetarë të tjerë dhe reagimi i tyre është i ndryshëm në krahasim me reagimin e qytetarëve të rajoneve të ndryshme.

Përmbledhje e situatës aktuale në lidhje me aktivizmin transgjinnor

Në Kosovë nuk ka organizata specifike ose grupe informale që avokojnë vetëm për të drejtat e personave transgjinnorë. Kështu, organizatat e tjera joqeveritare që punojnë për të drejtat e njeriut, posaçërisht të drejtat LGBTI +, priorizojnë çështjet e rëndësishme për komunitetin transgjinnor dhe të drejtat e tyre. Në kohët e fundit, organizatat LGBTI + janë përqendruar në lehtësimin e procedurave të Terapisë së Zëvendësimit Hormonal për personat transgjinnorë që jetojnë në Kosovë duke trajnuar endokrinologë profesionistë për procedura të tilla. Organizata jonë do të financojë dhe organizojë sesione trajnuese për procedurat e maskulinizimit dhe feminizimit fizik për endokrinologët kosovarë. Shërbime të tilla mjekësore nuk ofrohen në asnjë spital në Kosovë dhe profesionistët nuk kanë treguar interes për të monitoruar transgjinnorët që janë në

tranzicion. Ngjashëm, kjo vlen për personat interseks kur lindin në Kosovë.¹⁴ Për shkak të mungesës së aftësisë profesionale dhe neglizhencës, kirurgët dhe mjekët e tjerë përkatës i bindin prindërit të nënshkruajnë operacionin e fëmijës së tyre. Operacione të tilla kryhen fshehurazi, duke shkelur automatikisht të drejtën e zgjedhjes për foshnja. Organizatat që punojnë për të drejtat e njeriut në përgjithësi, dhe në veçanti OJQ-të LGBTI+, e kanë pothuajse të pamundur të avokojnë dhe kërkojnë llogari në lidhje me raste të tilla pasi që vetë fenomeni stigmatizohet nga shkencëtarët dhe mjekët, kështu që çdo procedurë bëhet fshehurazi dhe shumica e personave interseks nuk janë të informuar në lidhje me situatën e tyre derisa personi të përjetojë probleme shëndetësore në lidhje me të qenit interseks.

Është shumë sfiduese për lëvizjet civile kosovare të përfshijnë persona transgjimorë. Kjo vlen posaçërisht për lëvizjet feministe për faktin se lëvizjet feministe synojnë të jenë sa më gjithëpërfshirëse të jetë e mundur dhe të mos diskriminojnë gratë transgjimore për shkak të ndonjë perceptimi të mundshëm tradicional të një gruaje. Një kategori përfshin «aktivistët feministe» që refuzojnë të trajtojnë gratë transgjimore si gra të vërteta, duke shkaktuar dëm në të gjithë lëvizjen dhe duke përsëritur veprimet e shtypësit. Ekziston edhe kategoria tjetër, e cila është plotësisht e kundërta e kategorisë së lartpërmendur. Aktivistët feministe të mirëinformuar dhe gjithëpërfshirës, të cilët kanë kuptim të saktë se çfarë do të thotë në të vërtetë koncepti i grave në aspekt shoqëror.

Diskriminimi ndaj grave transgjimore brenda lëvizjeve feministe është një çështje reale. Kjo do të thotë që gratë transgjimore diskriminohen edhe nga lëvizjet që synojnë mbrojtjen e grave. Sidoqoftë, ka lëvizje dhe OJQ që mohojnë një qasje të tillë ndaj grave transgjimore, të tilla si Qendra Kosovare për Studime Gjinore¹⁵, Nisma për të Drejtat e Njeriut¹⁶, Rrjeti i Grave të Kosovës¹⁷, Shatëmbëdhjetë¹⁸, K2.0¹⁹, Termokiss²⁰, Fondacioni Kosovari i Shoqërisë Civile²¹, QIPS²², etj. Për më tepër, dy OJQ-të LGBTI+, përkatësisht CEL dhe CSGD, vazhdojnë të bëjnë përpjekje për të bërë përmirësime në lidhje me mënyrën se si duhet të perceptohen gratë transgjimore por kjo ende përbën një sfidë më vete. Në anën pozitive, më shumë persona transgjimorë po flasin publikisht duke adresuar çështjen e përmendur më sipër. Kjo po krijon një debat shoqëror, duke rritur kështu ndërgjegjësimin për çështjet e hasura nga komuniteti transgjimor. Ndërkohë, OJQ-të janë duke punuar në ngritjen e vetëdijes përmes fushatave dhe projekteve për të lehtësuar proceset e tranzicionit në Kosovë.

Pikërisht, problemet e personave transgjimorë fillojnë në shtëpitë e tyre ku shpesh herë përballen me transfobi dhe braktisje. Diskriminimi vijon në institucionet publike, veçanërisht në shkollë, dhe gjithashtu në vendet e punës. Shoqëria kosovare, si shumë shoqëri të tjera në Ballkan, nuk është e dizajnuar për një jetë të shëndetshme për personat transgjimorë. Kështu, komunitetit tonë nuk i ofrohen shërbimet e nevojshme mjekësore, të drejtat dhe mundësitë e barabarta për të jetuar si duhet dhe të sigurt. Për të siguruar çasje në nevojat të tilla thelbësore, organizata CEL - Qendra për Barazi dhe

¹⁴ Ardit Kika, "Interseks nuk është bash lajm i ri", Kosovo 2.0, 2019, <https://kosovotwopointzero.com/en/intersex-is-not-exactly-breaking-news/>, Nita Gojani, " ÇKA PËRFAQËSON SHKRONJA 'I' NË LGBTI?», Kosovo 2.0, 2017 <https://kosovotwopointzero.com/en/what-does-the-i-in-lgbti-stand-for/>

¹⁵ Uebfaqja e Qendrës Kosovare për Studime Gjinore <http://kgscenter.net/>

¹⁶ Uebfaqja e Nismës për të drejtat e njeriut <https://yhr-ks.org/>

¹⁷ Uebfaqja e Rrjeti i Grave të Kosovës <https://womensnetwork.org/>

¹⁸ Uebfaqja e Fondacionit Shtatëmbëdhjetë <https://www.foundation17.org/>

¹⁹ Uebfaqja e Kosovo 2.0 <https://kosovotwopointzero.com/>

²⁰ Faqja e Facebook e Termokiss <https://www.facebook.com/Termokiss/>

²¹ Uebfaqja e Fondacioni Kosovari i Shoqërisë Civile <https://www.kcsfoundation.org/>

²² Uebfaqja e Qendra për informim dhe përmirësim social <http://qips-ks.org/>

Liri, aktualisht po punon në krijimin e një hapësire/strehe të sigurt për personat transgjnorë (përfshirë LGBTQ+) ku personat që janë të gatshëm të fillojnë tranzicionin do të informohen rreth procedurave dhe do të drejtohen tek endokrinologët e trajnuar për të monitoruar procesin e tyre. Kjo do të lehtësojë jetën e personave transgjnorë, duke marrë parasysh se shumë prej tyre hezitojnë të fillojnë tranzicionin dhe të dalin hapur për shkak të ambientit transfobik. Disa nga projektet po zbatohen në partneritet me organizata të tjera përkatëse. Megjithëse, ndonjëherë mendimet ose strategjitë mund të mos përshtaten, ekziston gjithmonë vullneti për të gjetur një gjuhë të përbashkët dhe për të qetësuar situatën. Për ne, është thelbësore që të kemi marrëdhënie të mira për sa kohë që vendimet e marra nuk dëmtojnë lëvizjen.

Konkluzion

Në përgjithësi, lëvizja është zhvilluar ngadalë për shkak të rrethanave pas luftës, pasi tema të tilla ishin gjithmonë skandaloze. Shoqëria ishte më e përqendruar në rikuperimin financiar dhe emocional nga traumat e përjetuara gjatë luftës që vunë në hije personat dhe çështjet LGBTI+. Në fillim të viteve 2000, vetëm pak njerëz ishin të hapur dhe lëvizja ishte më e 'fshehur'.

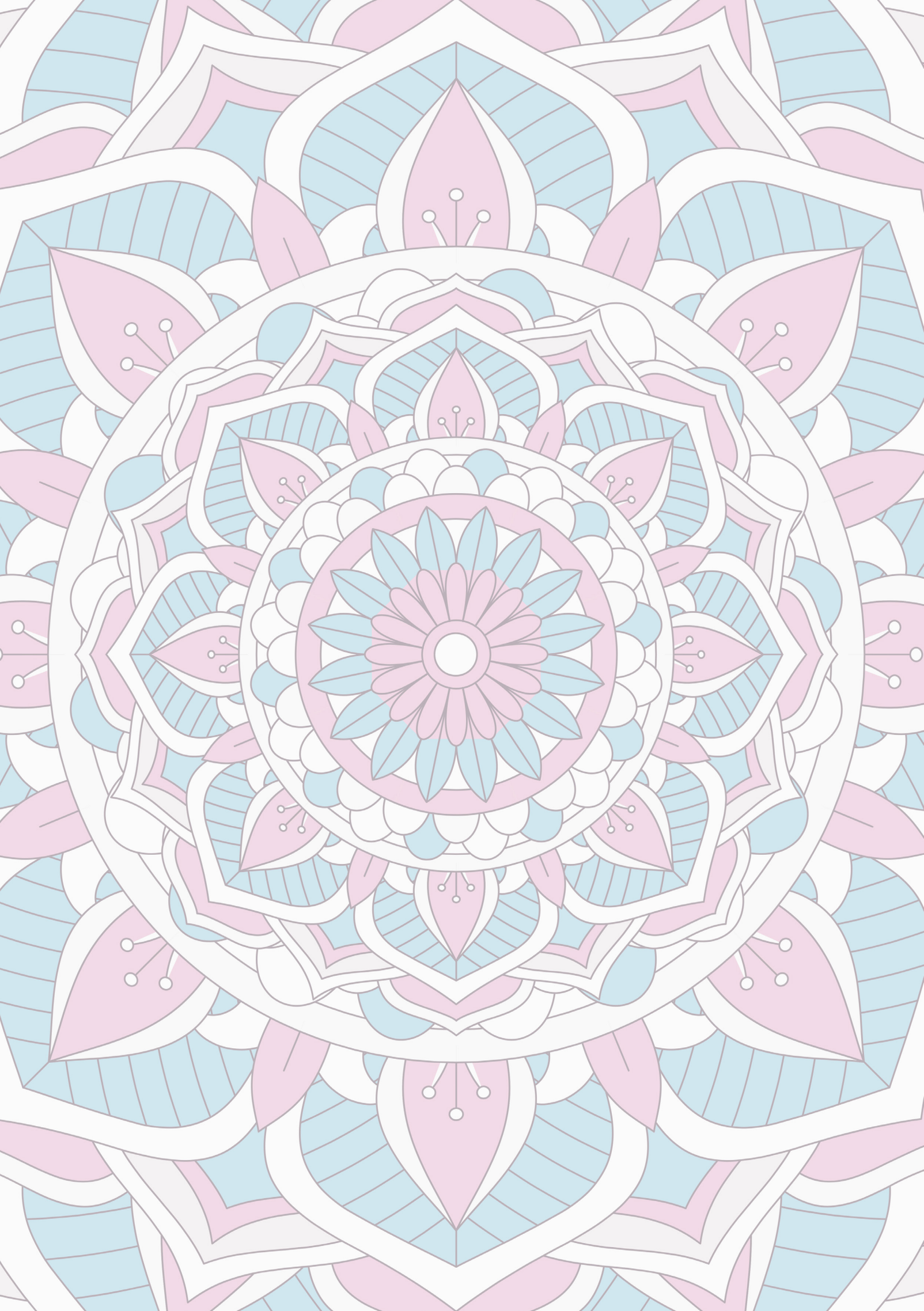
Në vazhdimësi, ngadalë dhe në mënyrë të sigurt, lëvizja LGBTI + ka evoluar dhe u fuqizua përgjatë viteve. Bashkëpunimi me organizata të shumta të fushave të ndryshme sociale ka qenë një nxitje e madhe për të ecur përpara dhe poashtu jam shumë mirënjohës për kontributin e vazhdueshëm të aktivistëve të cilët filluan të shtyjnë përpara të drejtat LGBTI + në Kosovë.

Pas sulmit që ndodhi në eventin e Kosovo 2.0 kur u lansua revista me emrin "Le të flasim për Sex", aktivistët ishin të ekspozuar ndaj realitetit në Kosovë dhe aleatët së bashku me aktivistët u treguan më të zëshëm për çështje të tilla. Në ditët e sotme, sulme të tilla nuk ndodhin më edhe pse shoqëria kosovare mbetet ende një vend shumë homofobik dhe transfobik bazuar në reagimet e tyre kur zëmë vend në publik. Për të festuar arritje të vogla dhe për t'i adresuar më tej çështje të tilla, ne do të vazhdojmë të jemi të dukshëm përmes Marshimeve të Krenarisë (Pride March) dhe të kërkojmë mundësi të barabarta për persoant transgjnor që jetojnë në Kosovë.

Është e rëndësishme të përmendet se pa mbështetjen e OJQ-ve nga rajoni (Mali i Zi, Maqedonia, Serbia dhe Shqipëria), ne nuk do të gëzonim këtë lloj lirie si burra dhe gra transgjnorë. Derisa aktivistët po tregohen më të zhurmshtëm çdo ditë, ne synojmë të bashkohemi dhe të krijojmë një vend më të mirë për çdo person transgjnor.

Ndërsa ligjet në mbrojtjen e personave transgjnorë nuk po zbatohen dhe respektohen nga popullata e përgjithshme, ne do të vazhdojmë ta edukojmë shoqërinë kosovare dhe të avokojmë për të drejtat e personave transgjnorë.

Ne synojmë për një shoqëri që i trajton personat trans në mënyrë të barabartë dhe ofron shërbimet e nevojshme për të jetuar një jetë të shëndetshme.

Jovan Ulićević

(SAMO)ORGANIZOVANJE TRANS ZAJEDNICE U CRNOJ GORI

Aktivizam kao lična borba

Kada razmišljam o svom identitetu, odnosno svim onim identitetima koji čine moju ličnost, "aktivista" jeste jedan od prvih koji mi padaju na pamet. Ovo je naročito zanimljivo, uzevši u obzir da nijesam želio da se bavim aktivizmom, već da ostanem u struci, da se bavim naukom, biologijom, te da me društveno djelovanje nije zanimalo. Ili sam barem mislio da je tako. Sada iz ove pozicije, stvari se čine značajno drugačije. Sada znam da sam imao veliki otpor prema aktivizmu, iz straha - od bivanja vidljivim i izloženim, od trajnog mijenjanja mog života, kao i od činjenice da će moja transrodnost do vijeka da bude moja etiketa od koje neću moći da pobjegnem. Danas, u onome što je bio nekad moj strah, nalazim snagu.

Moj aktivizam je započeo 2012. godine, kada i moje autovanje. Trebalo mi je 7 dana da skoro svim meni važnim ljudima otkrijem svoj rodni identitet, nakon što sam odlučio da je vrijeme da uradim nešto po pitanju svog života. Ubrzo se i rodila želja da uradim nešto i po pitanju situacije transrodne zajednice u Crnoj Gori, koja tada nije ni postojala kao zajednica. Izmjene i dopune zakonskih rješenja omogućile su, doduše, samo na papiru, pokrivanje troškova procesa prilagođavanja pola od strane Fonda za zdravstveno osiguranje, a u okviru NVO Juventas angažovao sam se, zajedno sa kolegicom i prijateljicom Jelenom Čolaković, na kreiranju prve inicijative za pravno prepoznavanje roda. Ovi procesi su ujedno bili i moje prvo suočavanje sa preprekama u institucionalnom sistemu i shvatanje da će put do jednakosti za trans osobe biti "maratonska trka s preponama"¹, jednako kao i moj lični put. Krajem 2012. godine, na jednoj večernjoj kafi, Danijel Kalezić mi je predstavio ideju iza osnivanja LGBTIQ Asocijacije "Queer Montenegro" i pitao me da budem jedan od osnivača. I dalje preplašen, prihvatio sam, pod uslovom da ne budem zvanično na papiru osnivač, iz straha od posljedica ukoliko neko bude imao uvid u moje ime. Ideja iza mog angažmana tada je bila da budem tu, dok se ne osnaži neka druga trans osoba da nastavi moj rad, a ja nastavim da se bavim onim za šta sam se i školovao².

¹ Termin "maratonska trka s preponama" je upravo termin koji je Jelena Čolaković iskoristila da bi mi slikovito predočila kakav me put očekuje u Crnoj Gori kao transrodnog muškarca rečenicom: "Sunce, ovo će biti maratonska trka s preponama, i neće svako moći da te isprati".

² U to vrijeme privodio sam kraju studije biologije, odnosno bio na specijalizaciji iz ekologije.

Međutim, životni put je pošao u potpuno drugom smjeru. Uskoro, počeo sam da organizujem edukativne radionice o transrodnim identitetima za LGBTIQ zajednicu, nakon čega sam i osnovao prvu grupu samopodrške koju smo tada, na početku, činili ja i još jedan trans muškarac. Grupa je brzo počela da raste, pa je do kraja 2015. godine brojala 10 transrodnih osoba. Uskoro smo počeli/e da razgovaramo o aktivizmu i 2015. godine kreirali/e smo prvu neformalnu trans aktivističku grupu "Transovci". Transovci su sprovodili akcije vidljivosti, ali i organizovali grupu samopodrške, čime se uporedo radilo na samom osnaženju zajednice, kao i jačanju vidljivosti transrodnih osoba, koje su u periodu prije toga bile prisutne u medijima vrlo rijetko, a kada jesu, reprezentovane su na patologizujući, normativan i stigmatizujući način. Kroz djelovanje neformalne grupe, a zatim i kroz rad Asocijacije Spektra, prve trans organizacije u Crnoj Gori, nakon njenog osnivanja 2017. godine, narativ o transrodnim osobama se značajno promijenio ka više poštujućem i samoreprezentativnom, oslikavajući raznolikost identiteta i iskustava unutar same zajednice, iako naravno nije izbrisao prethodni narativ, niti je to bilo očekivano.

Moje javno autovanje se desilo u novembru 2016. godine, čime sam obilježio Međunarodni dan sjećanja na žrtve transfobije³. Ovaj čin je za mene bio korak nakon kojeg sam osjećao da nema povratka, te nakon kojeg će aktivizam zauzeti centralno mjesto u mom životu. Nijesam pogriješio. Međutim, nijesam shvatao u kojim razmjerama moje autovanje zapravo predstavlja i autovanje mojih najbližih, pa je osim ličnog čina, predstavljao i kolektivni čin oslobođenja i jedan od koraka ka jačanju ne samo moje otpornosti, već i osnaženje moje porodice i njihovog aktivizma u njihovom mikrokosmosu.

Kako se sam trans aktivizam razvijao u Crnoj Gori, tako se mijenjalo i moje poimanje aktivizma. Na samom početku i u prvim godinama mog djelovanja, značajan dio mog aktivističkog rada se fokusirao na osnaživanje i mobilisanje zajednice za aktivističko djelovanje. Kao facilitator grupe samopodrške, smatrao sam da samo jaka zajednica, koja njeguje raznolikost, samoodređenje i aktivno radi na adresiranju internalizovane transfobije u sigurnom prostoru, može biti agent promjene koja je se najviše tiče. Vremenom, shvatio sam koliko je aktivizam zahtjevan, konzumirajući i koliko zahtijeva od nas da budemo uvijek dostupni, uvijek voljni za pružanje edukacije, uvijek otvoreni i raspoloživi, nasmijani, ranjivi, a ipak snažni, odlučni, stratezi, u kontaktu sa sobom i drugima, te primjeri brige, kako o sebi tako i o drugima. U najmanju ruku zahtjevan zadatak, koji je više puta doveo do mog sagorijevanja, kao i sagorijevanja mnogih prijatelja/ica i saboraca/kinja, ali i učenja šta sve aktivizam jeste i šta može biti.

Danas razdvajam aktivizam i rad u nevladinoj organizaciji, iako, naravno, ne u potpunosti. Naučio sam da ne romantizujem volonterizam, ali niti da poistovjećujem plaćeni angažman sa aktivizmom. Danas vjerujem u balans, a balans je vještina i umjetnost. Vjerujem da ne postoji briga o sebi bez kolektivne brige, te da je i kolektivna briga nemoguća bez brige o sopstvenom dobru. Danas sam stava da aktivizam podrazumijeva ne samo direktnu akciju, kao niti samo implementaciju aktivnosti, već da podrazumijeva i kućni, ali i emotivni rad, koji često biva u potpunosti previđen i marginalizovan. Uvjerena sam da svaka trans osoba kada se autuje, a to radimo svakodnevno, čitavog života, jeste aktivista/kinja, te da je najvažniji aktivizam koji radimo u svojoj okolini, ali i sami/e sa sobom, počevši od toga kako sebe tretiramo, do toga kako sebe predstavljamo svijetu. Za mene, lično jeste političko, i političko jeste lično. Za mene, aktivizam nije posao, već životna svrha i vjerovanje da svi/e imamo moć da utičemo na svoje života, kao i da oblikujemo društvo u kojem želimo da živimo.

³ Međunarodni dan sjećanja na žrtve transfobije obilježava se 20. novembra od 1999. godine. Od 2008. godine, Transgender Europe (TGEU) vrši monitoring ubistava transrodnih osoba u svijetu (TMM - Trans Murder Monitoring project). O projektu dostupno na linku: <https://tgeu.org/tmm/>

Počeci trans aktivizma u Crnoj Gori: od nevidljivosti do trans organizovanja

Javni diskurs o transrodnim osobama u Crnoj Gori, počinje u avgustu 2009. godine, objavljivanjem teksta u *Vijestima*⁴ o Marku Bojaniću, trans muškarcu iz Podgorice, što je ujedno i prva priča o LGBTI osobi iz Crne Gore. Ova činjenica nije prepoznata kada se 2011. godine Zdravko Cimbalević javno autovalao kao gej muškarac, tvrdeći da je “prva LGBT osoba koja se javno autovala”. Insistiranje na ovoj tvrdnji i njeno konstantno ponavljanje ovog narativa, u potpunosti je marginalizovalo činjenicu da je prva javno autovana osoba iz zajednice, zapravo bila, transrodna osoba. Iako Marko nije prva transrodna osoba iz Crne Gore koja je prošla proces prilagođavanja pola, njegova priča je bila značajna za samu vidljivost transrodnih osoba u Crnoj Gori, ali i za moje sopstveno shvatanje svog rodnog identiteta, kao i činjenice da transrodne osobe postoje, te da je moguće prilagoditi tijelo svom rodnom osjećaju, ali i živjeti (relativno) slobodno nakon toga. Iako je evidentan “prijateljski” ton u načinu na koji je Markova priča prenesena, senzacionalizam, patologizacija, kao i normativna reprezentacija Marka kao “pravog muškarca” kojem nije moguće prepoznati transrodnost ni na jedan način, doprinijeli su daljoj stigmatizaciji transrodnih osoba. Dodatno, navedeni članak su pratili u narednim danima i članak u kojem je intervjuisan dr Sava Perović⁵, koji je obavljao operacije prilagođavanja pola u Beogradu i jedan je od utemeljivača ove vrste rekonstruktivne hirurgije na Balkanu, kao i intervju sa podgoričkim parohom, protjerejem Srpske pravoslavne Crkve, Veliborom Džomić⁶ koji je dao izjavu da transrodne osobe nakon podnošenja “adekvatne medicinske dokumentacije” mogu da koriste usluge crkve, “od krštenja do pričešća”. Markova priča predstavlja prvu i veoma značajnu priču za cjelokupnu LGBTI zajednicu u Crnoj Gori, kako zbog izmještanja iz nevidljivog, tako i zbog uključenja crkvenih stavova po prvi put šaljući djelimično prihvatajuće poruke. Iz današnje perspektive, narativ njegove priče može biti problematizovan, kako zbog upotrebe stigmatizujuće, normativne i patologizujuće terminologije, tako i zbog davanja platforme institucijama koje su djelimično ili potpuno odgovorne za navedeni diskurs. Međutim, bez obzira na navedeno, Markova priča treba biti zapamćena ne samo zbog svoje vidljivosti, već i početaka reprezentacije koja je nosila osnažujući i samoodređujući duh.

Po patologizujućem i normativnom narativu, nije se razlikovalo ni javno autovanje Mire Bošković, prve transrodne žene u Crnoj Gori koja je saopštila javnosti svoj rodni identitet na press konferenciji organizovanoj od strane LGBT Forum Progres, pri čemu je još jednom Markova priča gurnuta u zaborav.⁷ Nažalost, ova priča nije uspjela da kreira momentum potreban za unapređenje ljudskih prava i sloboda transrodne i rodno varijantne zajednice u Crnoj Gori.

Zakonske reforme u periodu između 2011. i 2013. godine, koje su imale za cilj unapređenje pravnog okvira zaštite LGBTI osoba u Crnoj Gori, podrazumijevale su uvođenje zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u okviru Zakona o zabrani diskriminacije, kao i izmjene i dopune Zakona o zdravstvenom osiguranju⁸, čime će se omogućiti pokrivanje troškova procesa prilagođavanja pola

⁴ “Muškarac nakon četiri operacije”, *Vijesti*, 10.08.2009., štampano izdanje

⁵ “Bolest se mora liječiti - profesor dr Sava Perović, ljekar koji je prvi na ex-Yu prostorima uradio operaciju promjene pola”, *Vijesti*, 11.08.2009., štampano izdanje

⁶ Novinar, “SPC: Darovi Crkve Hristove i za trans osobe”, *Novinar online*, 14.08.2009, <http://www.novinar.de/2009/08/14/spc-darovi-crkve-hristove-i-za-trans-osobe.html>

⁷ <https://lgbtprogres.me/novosti/u-crnoj-gori-javno-se-deklarisala-prva-transrodna-osoba/>

⁸ Izmjene i dopune su usvojene u martu 2012. godine

transrodnim osobama u iznosu od 80% od strane Fonda za zdravstveno osiguranje. S obzirom na činjenicu da je ovo, kao i ostala zakonska rješenja usvojena u tom periodu, rezultat političke volje koja nije ljudsko-pravaška, već motivisana ostvarivanjem većeg broja pozitivnih poena na putu EU integracija, na korišćenje ovog prava u praksi, trans osobe su morale da čekaju pune 3 godine.⁹ Kako je samim zakonom propisano da je nadležni organ za sprovođenje zakona dužan da kreira protokole potrebne za samu implementaciju, Ministarstvo zdravlja je kreiralo radnu grupu za kreiranje protokola, u koju, međutim, nije uključilo sve organizacije koje su se bavile LGBTI pravima i predstavljale samu zajednicu, kao ni uspjelo da kreira protokol tokom 2 godine svoga rada, što je dovelo do zaključka da je proces opstruiran, te da je politička volja za samom implementacijom zakona izostala. U odnosu na ovo, u okviru Queer Montenegro, čiji sam i sam bio dio, kao i u okviru NVO Juventas, postavljen je prioritet da se izvrši uticaj na kreiranje samog protokola i omogući ostvarenje obezbijedenog prava u praksi. Nakon 10 mjeseci aktivnog zagovaranja, što je podrazumijevalo brojna saopštenja i i anonimne intervju u domaćim i regionalnim medijima, podnošenje inicijativa nadležnim institucijama i održavanja sastanaka sa Ministarstvom zdravlja, donešena je odluka o kreiranju protokola do kraja 2014. godine. Tokom ovog perioda, tim Queer Montenegro i NVO Juventas, uspjeli su da me povežu prije svega sa psihijatricom u Centru za mentalno zdravlje, koja daje prvu dijagnozu F.64.¹⁰ unutar crnogorskog zdravstvenog sistema, a zatim, nakon mog počinjanja hormonske terapije u Beogradu, i sa konzilijumom urologa u Kliničkom centru Crne Gore, koji daje preporuku Fondu za zdravstveno osiguranje za odobravanje pokrivanja troškova hirurške intervencije prilagođavanja pola, koja će se početkom 2015. godine obaviti u Beogradu. Sami Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola¹¹ usvojen je u novembru 2014. godine od strane Ministarstva zdravlja, nakon čega je implementiran do današnjeg dana u slučaju 3 transrodne osobe, koje su izrazile potrebu za hirurškim procesom prilagođavanja pola i pokrivanjem troškova od strane Fonda. U ostalim slučajevima, kada su osobe izrazile potrebu isključivo za hormonskom terapijom, u saradnji sa ljekarima/kama različitih specijalnosti, kreiran je sistem podrške u Crnoj Gori, čime je unaprijeđena zdravstvena zaštita za trans osobe u samom crnogorskom zdravstvenom sistemu.

Ovaj period takođe karakterišu i brojne senzacionalističke objave u medijima koje su se najviše bavila brojem transrodnih osoba kojima će biti pokriveni troškovi od strane Fonda, te su neki od naslova glasili: "Tri osobe čekaju promjenu pola"¹², "Muškarac iz Crne Gore postaje žena o trošku države"¹³, "Za promjenu pola muškarca

⁹ D. Kalezić, 2016. *Trans*, queer i interseks u Crnoj Gori. Zbornik radova: Trans, interseks, kvir : osvrt i novi horizonti*, Geten, Beograd, 2016.

¹⁰ Dijagnoza F.64. Transsexualismus je 1993. ustanovljena u okviru Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-10) u okviru grupe V, poglavlja o Duševnim poremećajima i poremećajima ponašanja, u podgrupi poremećaji ličnosti i poremećaji ponašanja odrasle osobe (F60-69). Najnovija revizija Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-11) potvrđena zvanično 18. juna 2018. godine, pitanja rodnog identiteta isključila je iz poglavlja o mentalnim poremećajima, te se dijagnoza rodna inkongruencija kodira u poglavlju o stanjima vezanim uz seksualno zdravlje.

¹¹ Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola, "Sl. list Crne Gore", br. 47 od 7. novembra 2014. Dostupno online na: [https://mzdravlja.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=222988&rType=2&file=Pravilnik%20o%20utvr%C4%91ivanju%20medicinskih%20razloga%20za%20promjenu%20pola%20\(47-2014\).pdf](https://mzdravlja.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=222988&rType=2&file=Pravilnik%20o%20utvr%C4%91ivanju%20medicinskih%20razloga%20za%20promjenu%20pola%20(47-2014).pdf)

¹² Ana Komatina, "Tri osobe čekaju promjenu pola", *Vijesti online*, 20.05.2015. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/180599/tri-osobe-cekaju-promjenu-pola>

¹³ *Vijesti online*, "Muškarac iz Crne Gore postaje žena o trošku države", *Vijesti online*, 01.03.2015. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/193335/muskarac-iz-crne-gore-postaje-zena-o-trosku-drzave>

uplaćeno 10.500”¹⁴, “Tri Crnogorske žele da promijene pol”¹⁵ i još mnogi drugi u sličnom maniru. Tekstovi su izazvali burnu diskusiju na portalima, koja je varirala od patologizujućeg sažaljenja, do osude i upoređivanja sa situacijama u kojima građani/ke ne mogu da pristupe pregledima, ljekovima, kao i djecom koja su primorana da se liječe u inostranstvu. Pozitivni komentari su bili rijetki.

Paralelno sa ovim procesom, u okviru LGBTIQ Asocijacije “Queer Montenegro”, početkom 2013. godine, kreirao sam grupu samopodrške za transrodne osobe koju smo na početku činili jedan trans muškarac i ja, te koristili ovaj prostor da razgovaramo o tranziciji, autovanju i socijalnoj podršci ili nedostatku iste. U isto vrijeme, započeo sam i organizovanje edukativnih radionica za LGBTIQ zajednicu u Drop in centru NVO Juventas, s obzirom da je u to vrijeme postojalo malo znanja o trans identitetima u okviru same zajednice. Ubrzo, neke od osoba koje su prisustvovala radionicama, su počele da propituju svoj rodni identitet, a zatim i da se autuju kao trans ili rodno varijantne, što je pratio i rast grupe samopodrške.

Grupa je vremenom rasla, te je do kraja 2014. godine brojila 5 osoba, a do kraja 2015. godine 10 transrodnih i rodno varijantnih osoba. Ova grupa je formirala prvu neformalnu trans-aktivističku grupu “Transovci”. Sam naziv Transovci je tokom procesa odlučivanja o imenu nastao kao reakcija na tekst koji je jedan od članova našao, a koji je napisala prof. dr Mila Alečković, a koji je glasio “Da li trans zna šta hoće”¹⁶, u kojem se prvi put i upotrebljava u pogrdnom smislu termin “transovci”, aludirajući na vanzemaljski karakter same pojave transrodnosti i njenu neprirodnost uz karakterističan ton negacije i patologizacije trans identiteta. Naziv “Transovci” je bila reakcija na nevidljivost trans identiteta i na tretiranje trans osoba kao bića koja ne postoje tradicionalno u crnogorskom društvu. Igra riječi aludira na riječ “Marsovci”, te je predstavljalo prisvajanje ovog termina od strane trans osoba, koje su odlučile da pokažu svoju vidljivost i postojanje. Sam naziv je predložio Teodor Stojanović, jedan od osnivača grupe. “Transovci” su kao grupa prvi put javno djelovali 28. marta 2016. godine sa akcijom vidljivosti “Prođimo ispod duge zajedno”¹⁷ kojom je obilježen Međunarodni dan vidljivosti transrodnih osoba¹⁸. U okviru ove akcije trans i rodno varijantne osobe koje su činile grupu su kreirale plakate na kojima su pisale poruke, dijeljeći svoje lične priče, ali i edukujući javnost o afirmativnim načinima ophođenja prema TIRV¹⁹ osobama. Jedan od plakata, koji je bio dio akcije glasi:

Ćao! Sigurno ste do sad sreli osobu sličnu meni. Ja, kao i mnogi od vas, imam instagram profil, obožavam Rijanu, omiljene pjesme su mi “Stay” i “Your song”, omiljena životinja kit... Obožavam zbunjen izgled ljudi kad se probude, volim promukle glasove, ukus cijedene pomorandže, obožavam kivi i banane, oduševljavaju me iskrenost i spontanost. Volim zalaske sunca

¹⁴ Dan online, „Za promjenu pola muškarca uplaćeno 10.500“, *Dan*, 14.11.2015. <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Povodi&clanak=471280&datum=2015-01-14>

¹⁵ T. Š, „Tri Crnogorske žele da promijene pol“, *Kodex*, 13.12.2014. <https://kodex.me/clanak/74239/tri-crnogorske-zele-da-promijene-pol>

¹⁶ Dr Mila Alečković, „Da li trans zna šta hoće“, *Intermagazin*, 29.09.2015. <https://www.intermagazin.rs/da-li-trans-zna-sta-hoce/>

¹⁷ Redakcija, „Prva javna akcija trans zajednice u Crnoj Gori“, *Diskriminacija.ba*, 29.03.2016. <https://www.diskriminacija.ba/vijesti/prva-javna-akcija-trans-zajednice-u-crnoj-gori>

¹⁸ Međunarodni dan vidljivosti trans osoba se obilježava od 2009. godine. Započela ga je trans aktivistkinja Rachel Crandall kao reakciju na nevidljivost trans zajednice unutar LGBT pokreta.

¹⁹ TIRV je akronim skovan od strane Trans Mreže Balkan kako bi označio - transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe.

i svježe očišane muškarce. Muče me ista životna pitanja kao i sve... Postoji li Bog, da li je slučajnost ili sudbina, da li postoji život posle smrti... ništa specijalno. Učenica sam srednje škole. Ujutru idem u prodavnicu, štedim za tetovažu i živim za dan kad ću sve navedeno u očima drugih živjeti kao žena, a ne kao muškarac, kako su mi, bez pitanja osjećam li se tako, pripisali...

Ova i slične poruke su bile početak kreiranja sopstvenog narativa od strane transrodnih i rodno varijantnih osoba u Crnoj Gori, te mijenjanja generalnog javnog diskursa od patologizujućeg, normativnog i patronizujućeg, ka onome u kojem dominira raznolikost, samoodređenje i osnažujuće priče. Nakon ove akcije uslijedile su brojne druge, sa ciljem edukacije kako opšte javnosti, tako i institucija. Jedna od njih je bila akcija "Slavimo ljudske različitosti"²⁰ koja je obilježila Međunarodni dan svijesti o interpolnim²¹ osobama²², kao i Međunarodnog dana akcije za depatologizaciju trans identiteta.²³ Ovom akcijom usmjerenom ka institucijama, akademskoj i naučnoj javnosti, kreirani su i poslani materijali koji nose poruke da biti različit u odnosu na rod i izgled tijela nijesu i ne mogu biti tretirani kao poremećaji, već kao prirodne ljudske različitosti. "Transovci" su kreirali i brojne publikacije, intenzivno se posvećujući edukaciji. Neke od njih su "Rod, pol i okviri"²⁴, koja je imala za cilj da pruži informacije samim transrodnim osobama o procesu tranzicije, autovanju i podršci. Nakon nje, uslijedila je serija brošura "Rodne različitosti": "Trans 101"²⁵, "Prepoznaj transfobiju"²⁶ i "Vodič za poštovanje trans osoba"²⁷.

Kao logičan nastavak u samoorganizovanju i osnaživanju trans i rodno varijantne zajednice, desilo se i moje javno autovanje 20.11.2016. godine, povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve transfobije.²⁸ Samo autovanje izazvalo je snažnu diskusiju, kako u javnom životu, tako i u online prostoru. Mnogi komentari na socijalnim mrežama su uslijedili, od čega mnogi negativni. Komentatori su pokušavali da negiraju moj rodni identitet, a zatim i tvrdili da želim pažnju, da sam javno izašao iz finansijskog interesa, da je moje autovanje "zapadna agenda", pa umanjuju probleme transrodnih osoba poredeći ih sa problemima siromaštva i nepravde i još mnoge druge. Ovakvi komentari, iako očekivani, bili su povređujući, te su otežale sam proces javnog autovanja, koji je sam po sebi izazovan u maloj sredini kao što je Podgorica, te cjelokupna Crna Gora. Međutim, niti pozitivni komentari nijesu izostali, a bili su naročito značajni oni koji su upućivani mojoj porodici, što je značajno pomoglo u njihovom prihvatanju kako moje transrodnosti, tako i aktivizma, koji je i za mene i za njih predstavljao izlazak iz ormara i zone komfora.

²⁰ <https://www.transbalkan.org/transovci-izveli-akciju-slavimo-ljudske-razlicitosti-u-podgorici/>

²¹ U to vrijeme je i dalje korišćen termin "interseksualne osobe"

²² Međunarodni dan svijesti o interpolnim osobama obilježava se od 2003. godine, kao sjećanje na prvo javno okupljanje inter osoba u Sjevernoj Americi, 26. oktobra 1996. godine.

²³ Međunarodni dan akcije za depatologizaciju trans identiteta je 2009. godine pokrenula Stop Trans Pathologization inicijativa, sa ciljem zagovaranja za depatologizaciju trans identiteta.

²⁴ <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2018/04/trans-prirucnik-trojka-plava-jednobojna.pdf>

²⁵ Transovci, *Rodne raznolikosti: trans 101*, Kvir Montenegro, <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2018/04/trans-101-final.pdf>

²⁶ Transovci, *Rodne različitosti: prepoznaj transfobiju*, Kvir Montenegro, <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2018/04/transfobija-nesrecna-final.pdf>

²⁷ Transovci, *Rodne raznolikosti: vodič za poštovanje trans osoba*, Kvir Montenegro, <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2018/04/vodic-final-nu.pdf>

²⁸ Kvir Montenegro: Teško procijeniti broj transrodnih osoba u Crnoj Gori, *Vijesti online*, 20.11.2016. Dostupno online na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/105159/kvir-montenegro-tesko-procijeniti-broj-transrodnih-osoba-u-crnoj-gori>

Dalji razvoj trans aktivizma u Crnoj Gori dostigao je novi nivo u martu 2017. godine, kada su "Transovci" prvi put uz logističku podršku Kvir Montenegro ugostili jedini regionalni događaj koji okuplja transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe na prostoru bivše Jugoslavije - Transpozijum²⁹. Ovaj događaj je prvi put organizovao Trans Aid 2014. godine, a zatim predao regionalnoj organizaciji Trans Mreži Balkan od 2015. godine. Upravo na tom događaju, Transovci su objavili da osnivaju prvu trans organizaciju koja će se baviti zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba nazvanu - Asocijacija Spektre. Vijest o osnivanju Spektre nije odjeknula samo u Podgorici, đe je i osnovana, već i u drugim gradovima, o čemu svjedoči i prenošenje ove vijesti na portalu "Mladi Berana".³⁰ Kako bi se približila ideja i cilj u vezi sa formiranjem Spektre, važno je pomenuti njenu viziju, misiju i vrijednosti:

Vizija Spektre je društvo u kojem sve osobe uživaju jednaka prava, u kojem se svi identiteti i tijela poštuju, a razlike slave.

Misija Spektre je iskorjenjivanje rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori, kroz stvaranje jakog, vidljivog pokreta, javno zagovaranje, edukaciju i aktivno uključivanje trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba u kreiranje i sprovođenje politika koje obezbjeđuju jednakost, te poštovanje različitosti.

Vrijednosti organizacije Spektre su: pacifizam, samoodređenje, feministički principi, intersekcionalnost, poštovanje identiteta, ličnog integriteta i iskustava, transparentnost u radu, timski rad i kultura dijaloga, kritičko promišljanje i integritet.

Spektra je osnovana od strane 6 transrodnih i nebinarnih osoba (3 trans muškarca, 1 trans žene i 2 nebinarne/rodno varijantne osobe). Od tog perioda, Spektra je rasla, te sad ima 17 aktivnih članova/ica, koji/e su uključeni/e u donošenje strateških odluka, različite akcije i aktivnosti.

Proces donošenja odluka u Spektri se mijenjao tokom vremena. Na početku, organizaciona struktura je bila samo formalno hijerarhijska. Bez ikakvog iskustva i bez dostupnih sopstvenih sredstava, Spektra je kreirala Statut na osnovu Statuta dvije organizacije: Kvir Montenegro i Trans Mreža Balkan, poštujući zakonske odredbe. U ovoj konstelaciji, Spektra je imala (i dalje ima) izvršnog direktora (što je bila moja uloga od početka, a i ostala u sadašnjosti), koji je izabran od strane osnivača/ica. Ostale članice koje su bile voljne da budu aktivne, izrazile su želje da budu koordinatorke dva programa: programa za organizovanje unutar zajednice i programa za vidljivost i umjetnost. Ostatak tima je želio da bude uključen kada su u mogućnosti i kada se osjećaju komforno. Ovaj model strukture, koji je bio horizontalan u načinu odlučivanja, funkcionisao je u prvoj godini, dok Spektra nije dobila prva sredstva i određene obaveze prema donatorima. U isto vrijeme, prisustvo Spektre u javnom prostoru i među institucijama se povećalo, što je takođe uvećalo i pritisak na Spektrin tim i dovelo do odluke da se u organizaciji uvede hijerarhija do određenog stepena, u donošenju organizacionih i menadžerskih odluka, kao i da se očuva nehijerarhijski model donošenja strateških odluka. Ovaj model donošenja odluka je aktuelan i danas.

²⁹ Redakcija, "Transpozijum krajem marta u Podgorici", *Mondo*, 06.02.2017. <https://mondo.me/Info/Drustvo/a584749/Transpozijum-krajem-marta-u-Podgorici.html>

³⁰ Mladi Berana, „Osnovana prva organizacija TIRV osoba“, *Mladi Berana*, <https://mladiberana.me/osnovana-prva-organizacija-tirv-osoba-2/>

Međutim, uprkos svim izazovima, od svog osnivanja, Spektre je uspjela da podigne vidljivost trans pitanja kroz mnoge kampanje, dijeljenje ličnih priča, performanse, izložbe i ulične akcije, prikazujući raznolikost u odnosu na identitete i iskustva. Tokom ovog perioda, 10 transrodnih i rodno varijantnih osoba je podijelilo svoje priče, uključujući trans muškarce (Teodor Stojanović³¹, Nikola Ilić³², Dante Ognjanović³³, Aleksa Radonjić³⁴, Jovan Ulićević), trans žene (Hana Konatar³⁵, Lara Mirović³⁶, Vanja³⁷) i nebinarne (Katja Jovanović³⁸) osobe. Raznolikost unutar vidljivog dijela zajednice je evidentna - među osobama koje su govorile, bilo je osoba svih rodnih identiteta, mladih ljudi i ljudi u srednjim i kasnim 30tim godinama, ljudi iz ruralnih predjela, seksualnih radnica, kao i osoba koje su migrirale iz drugih zemalja regiona (na primjer iz Srbije). Do današnjeg dana, međutim, nema vidljivih interpolnih osoba i starijih TIRV osoba, kao ni osoba sa invaliditetom ili osoba iz Romske zajednice, bez obzira što su prisutne u zajednici, što ukazuje na činjenicu da je potrebno još rada kako bi se u potpunosti iskazala interseksionalnost u aktivističkoj reprezentaciji u Crnoj Gori.

Nakon samog osnivanja Spektre, organizacija je djelovala češće i intenzivnije, reagujući u određenim slučajevima kršenja ljudskih prava transrodnih osoba. Neki od tih slučajeva uključuju situacije kad je trans ženi uskraćeno pravo na promjenu imena³⁹, kada je otvoreno prvi put pitanje interpolnih osoba u javnosti⁴⁰, kada je Svjetska zdravstvena organizacija depatologizovala trans identitete⁴¹, kada je prekršeno pravo na privatnost trans ženi u JZU Dom zdravlja Podgorica⁴², kada su izmjene i dopune Zakona o

³¹ Tamara Cupać, „Priča transrodne osobe za FOS: I dalje se nadam da će me porodica prihvatiti“, *Fos*, 15.11.2018. <https://fosmedia.me/infos/drustvo/prica-transrodne-osobe-za-fos-i-dalje-se-nadam-da-ce-me-porodica-prihvatiti>

³² Analitika, „Podrška porodice ruši sve barijere“, *Analitika*, 01.09.2019. <https://www.portalanalitika.me/clanak/344160--podrska-porodice-rusi-sve-barijere>

³³ <https://www.youtube.com/watch?v=fNLskPBaj0c>, Marija Mitrović, „Roditelji da nađu razumijevanje i bezuslovno prihvate djecu koja su transrodna“, *AntenaM*, 20.11.2019, <https://www.antenam.net/index.php/drustvo/140274-roditelji-da-nadju-razumijevanje-i-bezuslovno-prihvate-djecu-koja-su-transrodna> ;

³⁴ https://www.youtube.com/watch?v=sBWTu71MeWo&list=PLhPKOxw5PeZCH6i_cOooWLdJvX2Ze_QGY

³⁵ Radio Slobodna Evropa, „Transrodna Podgoričanka: Kako sam saznala da sam žena“, *Vijesti online*, 03.01.2019. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/13898/transrodna-podgoricanka-kako-sam-saznala-da-sam-zena>;

Jelena Čorluka, „Hana je u procesu prilagođavanja pola: Pogledajte njenu priču“, *Vijesti online*, 14.04.2019. <https://www.vijesti.me/tv/381859/hana-je-u-procesu-prilagodavanja-pola-pogledajte-njenu-pricu>

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=KZtH9DCfcrQ>;
<https://www.facebook.com/asocijacija.spektra/videos/680462732600057/>
Violeta Rovčanin, „Dodite da prošetamo u miru“, *Fos*, 21.09.2017. <https://fosmedia.me/infos/drustvo/lara-transrodna-osoba-dodite-da-prosetamo-u-miru-fos-video>;

Marko Komlenac, „Transeksualna osoba Lara Mirović: Podgorica me prigrlila kad me Beograd odbacio“, *Volim Podgoricu*, 13.04.2017. <https://volimpodgoricu.me/2017/04/13/transeksualna-osoba-lara-mirovic-podgorica-me-prigrlila-kad-me-beograd-odbacio-foto/>

³⁷ Damira Kalač, „Ispovjest trans osobe: Niko ne želi da me prihvati kao ženu“, *Vijesti online*, 14.05.2017. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/80993/ispovjest-trans-osobe-niko-ne-zeli-da-me-prihvati-kao-zenu>

³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=Bp4hmQIONXU>;
<https://asocijaciaspektra.org/2020/07/21/ziva-biblioteka-sa-katjom-nebinarna-zena/>;
<https://www.youtube.com/watch?v=iAWCu8QqFzA>

³⁹ Ulićević: MUP zabranom promjene imena krši građanska prava, *Vijesti online*, 07.05.2017. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/81918/ulicevic-mup-zabranom-promjene-imena-krsi-gradanska-prava>

⁴⁰ Damira Kalač, „Jedna od 2000 beba je interpolna“, *Vijesti online*, 03.04.2017. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/86740/jedna-od-2-000-beba-je-interpolna>

⁴¹ Damira Kalač, „Transrodne osobe više nijesu na listi bolesnih“, *Vijesti online*, 21.06.2018. <https://www.vijesti.me/vijesti/9101/szo-transrodne-osobe-vise-nijesu-na-listi-bolesnih>

⁴² CdM, „Medicinari ismijavali transrodnu osobu“, *CdM*, 12.03.2019. <https://m.cdm.me/drustvo/medicinari-ismijavali-transrodnu-osobu/>

zdravstvenom osiguranju omogućile u potpunosti besplatnu proceduru prilagođavanja pola⁴³, kada je trans muškarac napadnut u Kolašinu⁴⁴, kao i mnogim drugim značajnim prilikama. Podizanje glasa u ovakvim situacijama u odnosu na važne događaje, Spektre je postala kontakt tačka medijima koji su istovremeno, kroz godine od postojanja Spektre, a prije toga Transovaca, polako, mijenjali narativ u odnosu na izvještavanje o trans osobama. Osim medijskih pojavljivanja koja su imala za cilj zagovaranje za ljudska prava TIRV osoba, kao i edukaciju različitih aktera društva (uključujući medija), dijeljenje lične priče je ostala važna karakteristika cjelokupnog aktivizma Spektre, koje je imalo i najveći efekat u prihvatanju trans osoba od strane opšte javnosti, ali i samom osnaživanju trans osoba.

Većina Spektrinog rada fokusirana je na nekoliko programa. Organizovanje zajednice uključuje grupe samopodrške kao najvažnije mjesto za trans solidarnost, zatim, radionice za osnaživanje i edukaciju, vršnjačku podršku (facilitaciju pristupa zdravstvenim uslugama, socijalnoj zaštiti i pravdi u slučajevima nasilja i diskriminacije), kao i različite događaje fokusirane na njegovanje kolektivne brige, razmjenu resursa, znanja i iskustva. Zagovaranje je fokusirano na pravno prepoznanje roda, kao i depatologizaciju trans i inter-specifične zdravstvene zaštite. Program za edukaciju se razvio kao odgovor na visok stepen napuštanja škole od strane trans osoba i nizak stepen prisustva TIRV osoba u oblasti visokog obrazovanja. Kroz ovaj program, Spektre je sprovela prvo istraživanje koje se specifično bavilo diskriminacijom trans i rodno varijantnih osoba u srednji školama Crne Gore, te je započela saradnju sa srednjim školama. Spektrin tim, takođe, kroz saradnju sa drugim NVO, učesvuje u edukacijama različitih institucija, među kojima su: policijski/e službenici/e, socijalni/e radnici/e, sudije/tkinje, tužioc/i/teljke, zdravstveni/e radnici/e, psiholozi/škinje i Ministarstva. Prepoznajući transformativnu moć umjetnosti, Spektre je uložila resurse u osnaživanje umjetničkog stvaralaštva unutar zajednice, te korišćenje istog za podizanje vidljivosti, ali primarno za izazivanje i prevazilaženje normi. Kroz ovaj program organizovane su različite izložbe, kao i prva javna organizacija artivističkog performansa „Maske“⁴⁵, koje je predstavljalo prvo okupljanje transrodnih osoba u Podgorici, glavnom gradu Crne Gore, kao i prvi artivistički⁴⁶ performans koju su izvele TIRV osobe u Crnoj Gori i predjelu bivše Jugoslavije. Nastup je organizovan i u opštini Kolašin, kao reakcija na nasilje nanoseno trans muškarcu u ovom gradu⁴⁷, što je prvo LGBTI javni okupljanje na sjeveru Crne Gore. Ovaj je nastup je inspirirao trans grupe širom regije da ga organizuju u Beogradu⁴⁸ i Zagrebu⁴⁹.

⁴³ Damira Kalač, „Promjena pola potpuno besplatna“, *Vijesti online*, 22.03.2018. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/378825/promjena-pola-potpuno-besplatna>

⁴⁴ *Vijesti online*, „Asocijacija Spektre o prebijanju u Kolašinu: Zahtijevamo brzu reakciju i pronalaženje počinioca“, *Vijesti online*, 31.08.2019, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/399022/ulicevic-o-prebijanju-u-kolasinu-zahtijevamo-brzu-reakciju-i-pronalazjenje-pocinioca>

⁴⁵ <https://asocijaciaspektra.org/2018/11/14/perfomans-maske/>

⁴⁶ Artivizam je termin skovan od strane slovenačkog akademika pozorišta Alda Milohnića, koja opisuje hibridni oblik artivističkih i umjetničkih praksi (vidi 2015: 35), Milohnić, Aldo, „Artivistic interventions as humorous re-appropriation“, in: *European Journal of Humour Research* 3.2, 2015, pp. 35-49.

⁴⁷ *Vijesti online*, „Pretučen trans muškarac: Izvukli ga iz porodične kuće, bili ga dok se nije onesvijestio“, *Vijesti online*, 31.08.2019, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/398990/pretučen-trans-muskarac-izvukli-ga-iz-porodicne-kuce-bili-ga-dok-se-nije-onesvjestio>

⁴⁸ <https://transserbia.org/vesti/1621-obelezan-dan-secanja-na-zrtve-transfobije-u-zajednistvu-je-nasa-snaga?fbclid=IwAR0D1SrMvAGYOX2IVQafmyDCs3IsuP3G1eLdcYM2j3Xaeb2EfxDWxDoomZO>

⁴⁹ <https://asocijaciaspektra.org/2019/03/27/performans-maske-izlazimo-na-ulice-i-borimo-se-za-svoja-prava/>

Spektra usko saraduje s Trans Mrežom Balkan, posebno u organizaciji jedinog regionalnog događaja koji okuplja TIRV osobe pod nazivom „Transpozium“, kao i prvog regionalnog javnog skupa „Trans Inter Marš“ u Zagrebu. Spektra takođe saraduje s mnogim pokretima za ljudska prava i nevladinim organizacijama, uključujući političke, obrazovne, one koji rade s osobama s invaliditetom i Romima. Vidljivost trans osoba osigurana je i unutar feminističkog pokreta u Crnoj Gori, što je rezultiralo učestvovanjem Spektre u programu 8. marta 2019. godine, u organizaciji feminističkih organizacija, što je prvi put da su trans teme uključene u ovaj program.

Trans aktivizam danas: izazovi sadašnjosti i budućnosti

Modeli organizovanja i načini odlučivanja

Bez obzira na sva svoja postignuća i uspjehe, kao i svu raznolikost koju predstavlja, trans pokret u Crnoj Gori, još uvijek je mlad i na svom početku. Prije svega, poistovjećivanje pokreta sa nevladinim organizacijama, samo po sebi može predstavljati izazov u samoorganizovanju i reagovanju kada je potrebno. Spektra kao nevladina organizacija trans osoba jeste vrlo značajna kao model samoorganizovanja, međutim, vjerovanja sam da je u budućnosti potrebno istražiti i alternativne oblike samoorganizovanja, koji nijesu nužno formalni, a sve sa ciljem amplifikovanja glasova TIRV zajednice.

Način funkcionisanja Spektre i različita propitivanja u odnosu na modele donošenja odluka i participacije, još uvijek nijesu doveli do iznalaženja najboljeg modela koji omogućava punu participaciju zajednice, a istovremeno opstanak organizacije, prijemčivost trans borbe različitim donatorima, ali i komunikaciju sa institucijama. Izrazito hijerarhijski sistem funkcionisanja institucija i korporativni modeli funkcionisanja većine donatora, te samim tim zahtjevi u pravcu “profesionalizacije” organizacija civilnog društva, u značajnoj mjeri otežavaju kreiranje nehijerarhijskih modela organizovanja sa jakom prisutnošću zajednice. Jedan od načina prevazilaženja ovih izazova je eksperimentisanje sa “hibridnim” modelom organizovanja, koji podrazumijeva dijelom hijerarhijsku strukturu, a dijelom horizontalne modele funkcionisanja i odlučivanja. Postoje primjeri ovakvih organizacija u Latinskoj Americi, koje vrijedi istražiti. Dok su neki kritičari/ke tvrdili da nevladine organizacije imaju depolitizujući i deradikalizujući efekat na politike pokreta⁵⁰, postoji i argument da je politička hibridnost feminističkih NVO omogućila istima da igraju kritičnu ulogu u “zagovaranju feminizma” gurajući progresivne rodne politike, dok su simultano artikulisale vitalne političke spojnice unutar većih ženskih pokreta i organizacija civilnog društva.⁵¹

Kao jedan od posebnih izazova nameće se i jačanje raznolike reprezentacije unutar samog pokreta. Uprkos prisustvu različitih osoba, koje predstavljaju raznolika iskustva, vidljivost određenih identiteta može biti značajno unaprijeđena. Prije svega, interpolne osobe su još uvijek nevidljive u crnogorskom društvu, iako prisutne u zajednici. Iako

⁵⁰ Petras, James. 1997. “Imperialism and NGOs in Latin America.” *Monthly Review* 47(7):10-26; Ferguson 1994; Lang 1997; Pisano 1996

⁵¹ Sonia E. Alvarez, Advocating feminism: The Latin American Feminist NGO “Boom”, *International Feminist Journal of Politics*, 1:2, 1999, 181-209

prisutne u prethodnom periodu, trans žene je su manje vidljive od trans muškaraca. Vidljivost TIRV osoba koje su dodatno marginalizovane (Roma/kinja, migranata/kinja, osoba koje pripadaju nacionalnim, religijskim i etničkim manjinama, osobama koje žive s HIV-om, seksualnih radnika/ca itd) takođe, još uvijek je niska i biće potrebno uložiti značajne napore sa ciljem da koncept interseksionalnosti, koji je na samom začetku, zaista zaživi.

Ekonomska održivost trans pokreta i TIRV zajednice

Pitanje finansija je, takođe, značajan izazov, naročito uzevši u obzir činjenicu da mnogi izvještaji ukazuju da se prostor za djelovanje kontinuirano sužava na globalnom nivou, a naročito kad su u pitanju ženske, trans i inter organizacije. Bez obzira na to što je moguće mnogo aktivnosti sprovesti bez finansijskih sredstava, kao i na činjenicu da Spektra sprovodi svoje socijalne servise (grupu samopodrške i konsultacije) bez obzira na (ne)postojanje i količinu sredstava, vrijeme i iskustvo su pokazali da je sagorijevanje aktivista/kinja značajno učestalije ukoliko ne postoji materijalna komponenta koja bi im omogućila zadovoljavanje barem osnovnih životnih potreba, uzevši u obzir da je aktivizam životni poziv i rad koji konzumira značajno vrijeme i energiju. Dodatno, potrebe finansiranja prostora i operativnih troškova, kao i finansije u oblasti aktivnosti koje imaju za cilj osnaženje i okupljanje zajednice, su aktivnosti za koje je i najteže naći finansije. Ova zavisnost od eksternih donatora prebacuje odgovornost prema onima koji "pružaju pomoć" i udaljava je od onih koji "primaju pomoć" a koji su ciljna grupa NVO-a.⁵²

Pitanje ekonomske održivosti dodatno je otežano i situacijom izazvanom COVID-19, koja je pogodila globalnu ekonomiju, pa se recesija crnogorske ekonomije procjenjuje na 14,3%, te će biti najveći od svih zemalja u regionu, ali i među najvećima u Evropi.⁵³ Ovakve krize obično najviše pogađaju one koji su najmarginalizovaniji, što je i bilo evidentno kada su tokom krize davane subvencije za zapošljene, kao i nadoknada svima koji su na Zavodu za zapošljavanje, što je zaobišlo transrodne osobe, jer većina radi na crno, te nije registrovana na Zavodu, zbog nemogućnosti adekvatnog prepoznavanja rodnog identiteta. UN u Crnoj Gori u svom izvještaju navodi da je 50% LGBTI ispitanika/ca u potpunosti izgubilo svoje prihode ili su im prihodi smanjeni za više od 50%. Više od polovine (56%) je pokazalo zabrinutost povodom svoje ekonomske situacije, dok je 25% identifikovalo kao najvažniju potrebu tokom krize hranu, a sklonište 17%.⁵⁴ Mnoge trans osobe koje rade na crnom tržištu izgubile su posao, što ih je ostavilo bez ikakvih izvora prihoda, te su suočene s rizikom od beskućništva, gladi

⁵² Clarke, Gerard. 1996. "Non-governmental Organizations (NGOs) and Politics in the Developing World." *Papers on International Development* no. 20. Center for Development Studies, Swansea.; Edwards, Michael, and David Hulme. 1996. *Beyond the Magic Bullet: NGO Performance and Accountability in the Post-Cold War World*. West Hartford, Conn.: Kumarian.; Fisher, William. 1997. "Doing Good? The politics and Antipolitics of NGO Practices." *Annual Review of Anthropology* 26 (October): 439-64. ; Mendelson, Sarah, and John Glenn. 2000. "Democracy Assistance and NGO Strategies in Post-communist Societies." *Carnegie Endowment Working Papers, Democracy and Rule of Law Project*, no. 8, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C. Mendelson, Sarah, and John Glenn. 2002. *The Power and Limits of NGOs: A Critical Look at Building Democracy in Eastern Europe and Eurasia*. New York: Columbia University Press.; Ottaway, Marina, and Thomas Carothers. 2000. *Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

⁵³ Biljana Matijašević, Ivana Gudović, "Crna Gora lider po padu ekonomije", *Vijesti online*, 06.11.2020, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/483873/crna-gora-lider-po-padu-ekonomije>

⁵⁴ Report on the Rapid Social Impact Assessment of the COVID-19 outbreak in Montenegro, April–June 2020, UN system Montenegro. Dostupno na: <https://montenegro.un.org/en/90471-report-rapid-social-impact-assessment-covid-19-outbreak-montenegro-april-june-2020>

i krajnjeg siromaštva. Trans seksualne radnice ili nijesu bile u mogućnosti da rade ili su rizikovale svoje zdravlje i sigurnost dok rade kako bi osigurale prihode potrebne za preživljavanje. Sve trans osobe koje koriste socijalne servise Asocijacije Spektra žive u iznajmljenim stanovima koji nijesu prijavljeni, što ih čini ranjivijima na izbacivanje i uznemiravanje od strane njihovih stanodavaca. Sva pomoć zajednici pružena je od strane nevladinih organizacija. Od početka krize COVID-19, Juventas, Queer i Spektra obezbjeđivali su neđeljne zalihe hrane za 20 transrodnih i nebinarnih osoba. Spektra je takođe pružila podršku u pokrivanju računa za kirije i režije za 6 transrodnih osoba koje su bile u riziku od beskućništva.

Kao odgovor na ekonomsku krizu, Spektra udružena sa Udruženjem LGBTQ žena "Stana" organizuje zanatske radionice sa ciljem ekonomskog osnaživanja TIRV i LGBTQ zajednice, koje podrazumijevaju učenje vještine pletenja, obrade drveta, kao i izrade nakita. Ideja iza učenja ovih vještina je da su istovremeno oni zanati koji se mogu raditi u slučaju neophodne izolacije, povezane sa epidemiološkom situacijom, ali takođe i sa idejom da su zanati uvijek potrebni i da predstavljaju kako izraz kreativnosti, tako i praksu solidarnosti, koja je od značaja naročito tokom kriza. Dodatno, planirane su i radionice ekonomskog osnaživanja sa ciljem učenja alata i vještina neophodnih za pisanje CV-a, obavljanje razgovora za posao i apliciranje za poslovne prilike. U perspektivi, planira se i osnaživanje u pravcu istraživanja alternativnih načina rada, proizvodnje i solidarnosti, sa ciljem produkcije hrane, te razmjene različitih dobara i/ili usluga, sa ciljem jačanja solidarnosti i održivosti same zajednice. Paralelno s ovim procesom, planirano je i ostvarenje saradnje sa institucijama značajnim u oblasti rada i socijalne zaštite, kao što su Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Zavod za zapošljavanje, Centar za edukaciju odraslih itd. Međutim, kako je sa promjenom političke situacije, došlo i do restrukturiranja resora unutar ekspertske Vlade, te integracije Ministarstva finansija i Ministarstva rada i socijalnog staranja u jedno - Ministarstvo finansija⁵⁵, što je indikator da se rad i socijalna zaštita posmatraju isključivo kroz prizmu socijalnih davanja, te značajno može otežati saradnju u sferi ekonomskog osnaživanja TIRV osoba.

Ekonomska tema je svježe otvorena tema u odnosu na samo organizovanje u okviru pokreta, te se svijest o povezanosti između klasne i rodne opresije tek razvija. Paralelno sa ekonomskim osnaživanjem, neophodno je jačati i klasnu svijest, te kritičku misao u odnosu na klasna i ekonomska pitanja, kako bi se TIRV pokret odvojio od neoliberalnog koncepta identitetskih politika i izrastao u pokret koji ima suštinski potencijal mijenjanja statusa quo i osnaživanja solidarnosti sa drugim društvenim pokretima.

Obrazovanje kao osnova za društvenu participaciju

Problem organizovanja TIRV osoba, nije moguće obraditi bez pominjanja obrazovanja i kulture. Prvo i jedino istraživanje o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u Crnoj Gori⁵⁶ sprovela je Asocijacija "Spektra" 2019. godine.

⁵⁵ Biljana Matijašević, "Krivokapić: Prvi korak racionalizacija, želimo da finansije budu stabilne, ekonomija održiva", *Vijesti online*, 05.11.2020, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/483851/krivokapic-prvi-korak-racionalizacija-zelimo-da-finansije-budu-stabilne-ekonomija-odrziva>

⁵⁶ "M. Vlahović, J. Ulićević. *Da odzvoni nasilju: Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti. Izvještaj o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore*. Asocijacija Spektra (2019). Dostupno na: <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2019/10/izvjestaj-da-odzvoni-nasilju-press-final.pdf>

Istraživanje pokazuje visok stepen neznanja u odnosu na teme roda, pola i seksualnosti, kao i ambivalentne stavove u odnosu na transrodne osobe. Na osnovu podataka Asocijacije Spektra, samo 3 transrodne osobe od 57 koje koriste ili su koristile socijalne servise tokom 2019. godine, su u procesu sticanja visokog obrazovanja, od kojih samo jedna živi slobodno svoj rodni identitet. Tokom 2019. godine, 3 mlade trans osobe su napustile redovno pohađanje srednje škole zbog nasilja i diskriminacije, te izostanka adekvatne reakcije školske uprave u cilju njihove zaštite. Zbog iskustva nasilja koje su doživjeli/e, trans osobe koje su učestvovala u istraživanju, navode da je njihovo iskustvo u srednjoj školi bilo “traumatično, bolno”, “stresno i dosadno”, “brutalno”, “katastrofa, užas, tužno u svakom slučaju”. Razlozi zbog kojih se nijesu obratili/e u slučaju potrebe stručnoj službi su: nepovjerenje, strah od otkrivanja njihovog identiteta, strah da im roditelji ne saznaju njihov rodni identitet ili seksualnu orijentaciju, kao i nedovoljna pristupačnost sistema podrške koje škole pružaju učenicima/ama.

Zadnji slučaj prijavljenog nasilja nad trans učenicom desio se u martu 2018. godine, kada je u školi i studentskom domu izrazio želju za poštovanjem svog rodnog identiteta. Većina nastavnika/ca je odbila da mu se obraća u željenom rodu, dok je od strane vršnjaka doživljavao konstantno verbalno nasilje, prijetnje, a na kraju i fizičko nasilje, koje je rezultiralo lakšim tjelesnim povredama. Slučaj je prijavljen policiji, koja je identifikovala napadače, te slučaj predala državnom tužiocu. Slučaj je zaključen opomenama za dva napadača, dok su ostali oslobođeni optužbe. Ovakva situacija nije rijetkost i jasan je indikator potrebe sveobuhvatnog pristupa zaštiti rodno različitih učenika/ca, te podizanju svijesti kako među institucijama, tako i među učenicima/cama. Takođe, u tokom 2015. godine, trans učenica je doživjela nasilje u školi na način što je učenik iz odjeljenja gađao stolicom prije početka časa. U konkretnom slučaju, prijatelji/ce trans žene su prijavili/e nasilje u srednjoj školi, međutim, učenik nije sankcionisan.

Spektra je uspjela da započne i saradnju sa institucijama u oblasti obrazovanja, prije svega saradnjom sa Ministarstvom prosvjete, a zatim i srednjim školama iz različitih opština. Brojne radionice sa srednjoškolcima/kama, pokazale su se kao značajne, naročito kada imaju priliku da upoznaju trans osobu i da razgovaraju o ličnim iskustvima. Metoda “žive biblioteke” u kojoj transrodne osobe pričaju svoje priče i odgovaraju na pitanja utiče na to da srednjoškolci/ke na licu mjesta mijenjaju predrasude.⁵⁷ Srednja ekonomska škola “Mirko Vešović” iz Podgorice je i prva škola koja je pokazala inicijativu i kontaktirala Spektrom sa ciljem potpisivanja Memoranduma o saradnji i zajedničkom rada na kreiranju sigurnog školskog prostora. Ovakve inicijative, iako rijetke, dragocjene su, jer su snažan primjer u lokalnim zajednicama.

Promjena u resorima nove Vlade, zahvatila je i oblast obrazovanja, pa su tako Ministarstva prosvjete, kulture, sporta i mladih, spojena u jedan resor. Na ovakvu odluku snažno je reagovao i civilni sektor⁵⁸ ukazujući na štetne posljedice spajanja resora oblasti koje su tek u začetku svog razvoja, a ključne su za razvoj demokratskog društva. Nezavisno od institucionalnih oblika obrazovanja, osnaženje zajednice za političku, građansku i društvenu participaciju može se ostvariti i kroz neformalne oblike

⁵⁷ CdM, “Osnažiti učenike kako bi u školskom okruženju stvarali jednake mogućnosti za sve”, CdM, 24.12.2019, <https://www.cdm.me/drustvo/osnaziti-ucenike-kako-bi-u-skolskom-okruzenju-stvarali-jednake-mogucnosti-za-sve/>

⁵⁸ Vijesti online, “Kultura korektiv: Protivimo se spajanju Ministarstva kulture sa resorima prosvjete, nauke i sporta”, Vijesti online, 08.11.2020, <https://www.vijesti.me/kultura/484537/kultura-korektiv-protivimo-se-spajanju-ministarstva-kulture-sa-resorima-prosvjete-nauke-i-sporta>

obrazovanja. U odnosu na to, Spektra, ali i Queer Montenegro i NVO Juventas, organizuju brojne radionice koje se bave temama Povorke ponosa⁵⁹, mentalnog zdravlja, kritičkog razmišljanja, a u planu je i sve veće bavljenje temama koje obrađuju i zaštitu životne sredine i ekologiju, veganstvo i povezanost specizma i transfobije, kao i drugih opresija, pokretanje čitalačkog kluba, organizovanje radionica za akademsko pisanje itd. Za neformalnu edukaciju trans aktivista/kinja regiona, od velikog je značaja Trans Mreža Balkan, koja kao primarni cilj ima okupljanje trans aktivista/kinja iz 8 zemalja (Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Albanije, Kosova, Slovenije i Sjeverne Makedonije), kao i pružanje edukativnih prilika, platforme za razmjenju znanja i iskustva, te osnaživanje.

Mentalno zdravlje zajednice

NVO Juventas, u bliskoj saradnji sa nevladinim organizacijama koje primarno rade u oblasti ljudskih prava LGBTIQ osoba, neformalnom grupom LBTQ žena u Crnoj Gori (kasnije formiranoj kao "Stana"), ali i profesionalaca/ki u oblasti mentalnog zdravlja, sproveo je prvo istraživanje u oblasti mentalnog zdravlja među LBTQ ženama u Crnoj Gori.⁶⁰ Istraživanje je pružilo osnovu u odnosu na mentalno zdravlje LBTQ žena, što je važan faktor u TIRV samoorganizovanju.

Istraživanje pokazuje da je ovaj dio zajednice u deset puta većem riziku od anksioznosti i depresije u odnosu na opštu populaciju žena u našem društvu. Rezultati ovog i sličnih istraživanja interpretirani su u kontekstu manjinskog stresa koji doživljavaju LGBTI osobe, odnosno jedinstvene stresne pozicije koja je karakteristika onih koji se ne uklapaju u društveno prihvaćene standarde, kao što su hetero i cisnormativnost. Veliki broj ispitanica je jasno prepoznao nasilje, homofobiju/transfobiju, diskriminaciju i stigmatizaciju LGBTIQ osoba u našem društvu. Takođe, identifikuju konsekvantno internalizovanu homofobiju/transfobiju kao značajne faktore u kreiranju loše slike o sebi. Upravo ova iskustva hroničnog stresa, nedostatka socijalne podrške, kao i percepcija i internalizacija negativnih društvenih stavova su ključni faktori rizika u odnosu na psihološke poteškoće sa kojima se susrijeću. Ovo je jasan indikator potrebe da se ulože značajni naponi u obezbjeđivanju resursa, naročito trans femininim osobama, potrebnim za samo-osnaženje, kako bi se što više uključile u pokret.

Pravno prepoznanje roda

Pravno prepoznanje roda u Crnoj Gori je moguće samo uz dokaz o sterilizaciji. Ovakva praksa predstavlja arbitrarno tumačenje Zakona o matičnim registrima⁶¹ reguliše se mogućnost izmjene matičnog registra rođenih u pogledu „promjene pola“, odnosno izmjene ličnih podataka transrodnih osoba. Članom 14 istog zakona je propisano da se podatak upisan u matični registar mijenja, dopunjava ili briše na osnovu izvršne, odnosno pravosnažne odluke organa nadležnog za odlučivanje o promjeni ličnog stanja. Procedura donošenja i kriterijumi za odlučivanje nijesu propisani podzakonskim aktima, a ni zakonskim tekstom, što ostavlja pravnu prazninu u pogledu primjene odredbe

⁵⁹ Ove radionice nose naziv "Prajdaonice"

⁶⁰ Colakovic J, Dakic T., Minority stress and mental health disparities among LBTQ women in Montenegro. Submitted for publication, 2019.

⁶¹ Zakon o matičnim registrima, "Sl. listu CG", br. 47 od 7. avgusta 2008, 41/10, 40/11, 55/16

člana 6 Zakona o matičnim registrima u dijelu izmjene registra u slučaju „promjene pola“. Ovakav propis u praksi znači da Ministarstvo unutrašnjih poslova zahtijeva o trans osobe “dokaz o promjeni pola”, odnosno dokaz o sterilizaciji, što je u suprotnosti sa praksom Evropskog suda za ljudska prava.

U Strategiji za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023, usvojenoj u aprilu 2019. godine od strane Vlade Crne Gore, propisana je obaveza usvajanja normativnog okvira pravnog prepoznanja roda koji će biti u skladu sa međunarodnim standardima i obavezama, ali i najboljim praksama. Proces zagovaranja za pravno prepoznanje roda baziranog na samoodređenju je započeo još 2015. godine, od strane Queer Montenegro i programa za promociju i zaštitu ljudskih prava trans osoba koji je funkcionisao u okviru organizacije, kao i NVO Juventas, te nastavljen od strane Spektre nakon njenog osnivanja, a uz podršku navedenih organizacija. Ovo zagovaranje je uključivalo saradnju sa svim relevantnim Ministarstvima, donosiocima/teljicama odluka, te njihovu edukaciju sa ciljem razumijevanja trans identiteta, prava na samoodređenje i značaja pravnog prepoznanja roda. Uzevši u obzir političke promjene u Crnoj Gori, te novu vladajuću strukturu u kojoj je značajan broj onih koji imaju istoriju nesankcionisanih govora mržnje prema LGBTI zajednici, ostaje da se vidi kako će proces kreiranja adekvatnog rješenja za pravno prepoznanje roda teći, te koliko će sluha imati oni koji su na pozicijama odlučivanja za obaveze preuzete Strategijom.

Jačanje desničarskih struja i klerikalizma

Jedan od značajnih izazova sa kojima se TIRV zajednica susrijeće jeste upravo jačanje desničarskih struja, kao i evidentno jačanje klerikalizma i uticaja crkve. Protesti povodom usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovjesti tokom 2019. godine, pokazali su moć Srpske pravoslavne crkve u odnosu na mobilizaciju stanovništva i njen uticaj na politička pitanja, kao i na ishod parlamentarnih izbora, što su izjavili više puta i crkveni zvaničnici.⁶² Uprkos određenim porukama podrške, koji se mogu problematizovati, a koji su opisani u ovom tekstu, jačanje ovakvih ideologija predstavlja značajnu opasnost kako za ostvarena prava žena, tako i prava TIRV osoba i uopšte LGBTIQ zajednice. Prilikom potpisivanja sporazuma između tri koalicije nakon parlamentarnih izbora, Zdravko Krivokapić, kasnije i predloženi mandatar, na pitanje kako će spriječiti eventualni uticaj Crkve na dalju izgradnju sekularnog društva sa punim poštovanjem svih ljudskih prava (npr. prava LGBT i prava na abortus), Krivokapić je rekao da sve što je donešeno kao zakonsko rješenje, oni će poštovati. “To je jednostavan odgovor, nećemo nikog ugrožavati, to su lične slobode. Koliko to mi eksponiramo, mi smo u svemu prešli mjeru i ta mjera mora da bude odnos svega”.⁶³ Takodje dodaje: „Kao što je svaki čovjek odnos tijela i duše, tako da ovo tijelo neka bude država, duša ono o čemu brine crkva i to je prevashodni zadatak svake crkve i svake vjerske zajednice da brine kako će, i ako ja znam da mnogi ljudi u to ne vjeruju, ali postoje brojni dokazi da je to tačno, o tom konačnom našem spasenju, odnosno o tom vječnom životu, jer je ovaj kratko traje

⁶² “Da smo dobili ponudu da se izbrišu sva tri člana, mislim da bismo imali drugi neki tok društvenih događaja u Crnoj Gori.” Gojko Perović, rektor Bogoslovije Sv. Petra Cetinjskog u emisiji “Načisto” na TV Vijesti, 5.11.2020. Dostupno online na: https://www.youtube.com/watch?v=pLQ_I5ZfWtg

⁶³ Alisa Hajdarpašić, “Ova vlada treba da bude sve što DPS nije bio”, *Vijesti online*, 09.09.2020 <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/467649/uzivo-krivokapic-svaka-borba-protiv-korupcije-je-borba-za-crnu-goru>

i brzo prođe”.⁶⁴ Ovakve izjave, mogu se tumačiti na više načina, ali svakako, nijesu obećavajuće. Sama činjenica da se ukazuje na “preveliku eksponiranost” LGBTI zajednice, dovodi u pitanje kako će se tretirati dalji rast vidljivosti LGBTI pitanja i same zajednice, kao i dalje zalaganje za unapređenje prava, s obzirom da je mandatar u odgovoru samo naveo da neće narušavati ona postignuta.

Kroz prethodne primjere se jasno uočava i da ovakav narativ ima za cilj da prihvati isključivo one LGBTI osobe koje se konformišu normama koje isti ovaj diskurs postavlja, pa je jedan od potencijalno budućih problema visok rizik od “pinkwashing” praksi. Jedna od ovakvih praksi uočena je i tokom protesta ugostitelja/ki i radnika/ca u ugostiteljskim objektima kada su 2 osobe iz LGBTI zajednice (do tog trenutka javno neautovane) otišle na protest da pruže podršku uz transparente “Zatvorite crkve, ne kafane” i “U kafiću ne ljubim leš Amfilohija”⁶⁵, izražavajući svoje stavove na provokativan način, povodom odluke Nacionalnog koordinacionog tijela da se zatvore ugostiteljski objekti zbog pogoršanja epidemiološke situacije, a nakon održavanja masovnog skupa povodom sahrane mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija. Na skupu su napadnuti od strane učesnika koji su im pocijepali transparente. Organizacija LGBT Forum Progres⁶⁶ se u tom trenutku oglasila, ograđujući se od ovih transparentata, te ne uzimajući u obzir da se 2 navedene osobe nikad nijesu javno autovale, već su prisilno autovane od strane različitih nacionalističkih i klerofašističkih grupa na socijalnim mrežama, što je organizacija svojim reagovanjem, dodatno i potvrdila. Na ovaj način, osuda napada na ove dvije osobe od strane iste organizacije pala u drugi plan, jer je fokus organizacionog saopštenja bio na ograđivanju od pomenutih transparentata, a ne na osudi nasilja. Ovakav primjer ukazuje i na heterogenost u odnosu na politike koje zastupaju različite LGBTI organizacije, ali i na instrumentalizaciju LGBTI pokreta u političke svrhe.

Na kraju: klica u razvoju

Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da je za nepunu deceniju, značajan pomak napravljen u odnosu na trans (samo)organizovanje. Od potpune nevidljivosti, do raznolike vidljivosti i otvaranja različitih oblasti svakodnevnog društvenog i javnog života, trans pokret prošao je kroz dinamičan period. Međutim, još uvijek je na svom začetku.

Oснаživanje trans pokreta u Crnoj Gori vrlo duguje i svojim saveznicima, kao što su Kvir Montenegro, NVO Juventas i Trans Mreža Balkan, koje su svoje kapacitete i resurse nesebično pružale sa ciljem da LGBTI pokret u potpunosti oslikava svu svoju raznolikost, a samim tim i snagu. Za ovo je, vjerujem, zaslužna svijest onih koji su činili ove organizacije, te njihova ideja da bez solidarnosti, raznovrsnosti u pokretu, kao i stalnog propitivanja načina organizovanja, nije moguće uopšte govoriti o pokretu, a samim tim i njegovim potencijalima za mijenjanje statusa quo.

⁶⁴ AntenaM, “Lideri tri koalicije potpisali sporazum: Bez promjene državnih simbola, neće povlačiti priznanje Kosova; Vlada prije kraja oktobra”, *AntenaM*, 09.09.2020, <https://www.antenam.net/politika/170768-lideri-tri-koalicije-potpisali-sporazum-bez-promjene-drzavnih-simbola-nece-povlaciti-priznanje-kosova-vlada-prije-kraja-oktobra>

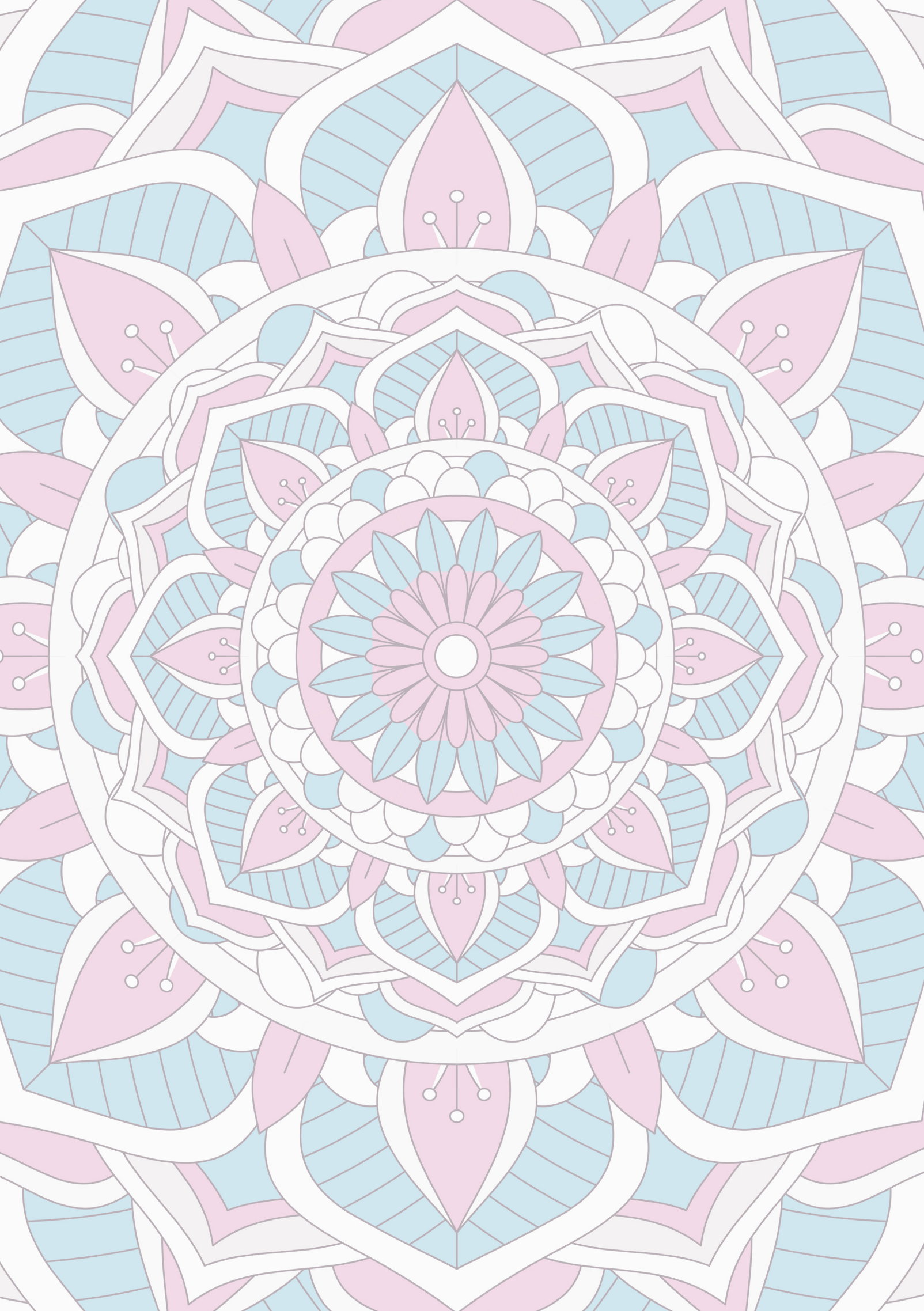
⁶⁵ CdM, “Napadnut zbog parole: Zatvorite crkve, a ne kafane”, *CdM*, 06.11.2020, https://www.cdm.me/drustvo/napadnut-zbog-parole-zatvorite-crkve-a-ne-kafane/?fbclid=IwAR3AO6CIfMcGCd-dYuOgt0TnYpT3pRCyJ2F-Sf101h0FBzD_Ik7NbdZzPiQM

⁶⁶ Organizacija u Crnoj Gori koja se zalaže za ljudska prava LGBTI osoba.

Uprkos brojnim izazovima, od kojih su samo neki opisani u ovom tekstu, vjerovanja sam, da je sam pokret vrlo spreman da odgovori na iste, te da će ga navedeni izazovi samo osnažiti i učiniti otpornijim. U Crnoj Gori i njenom kulturalnom miljeu u kojem su antifašizam i borba za slobodom vjekovne historijske vrijednosti, prkos, ponos i neprihvatanje bilo kakvih okova duboko su integrisane u politiku LGBTI pokreta. Trans pokret unutar većeg pokreta ima svoju autonomiju, ali je i integralan dio šire LGBTI zajednice, te se ne separatiše, već solidariše i saraduje sa ciljem davanja doprinosa jačanju jednog zaista kvir pokreta koji propituje, savija, nadilazi, obilazi, transformiše, kako sebe, tako i cjelokupno društvo.

Budućnost je uvijek nesigurna, a onima koji ga budu čitali, ovaj tekst moći će da služe kao referentna tačka za kasniju analizu onoga što će biti sadašnjost, prošlost i neka druga budućnost trans pokreta.

Aleksa Milanović

(SAMO)ORGANIZOVANJE TRANS ZAJEDNICE U SRBIJI

Moj aktivistički rad

Smatram da je moj aktivistički rad otpočeo onog trenutka kada sam se autovao svojoj okolini. Tada naravno to nisam definisao kao aktivizam, ali zapravo to jeste jedan od mogućih oblika izvođenja aktivističkog delovanja bez obzira na to što je u samom početku bilo usmereno na svega desetak osoba iz moje bliže okoline. Sve je počelo u januaru 2007. godine kada sam se autovao svojoj drugarici, inače anarhistkinji koja me je saslušala sa razumevanjem i podržala. Podatak o njenoj političkoj orijentaciji iznosim kako bih ilustrovao sopstvenu zaslepljenost strahom od reakcije društva na autovanje, jer sam očigledno zazirao i od osoba čiji se politički stavovi svakako ne podudaraju sa dominantnom mejnstrim ideologijom. Nakon tog prvog autovanja odmah su usledila i autovanja svim ostalim osobama sa kojima sam u kontaktu. U tom trenutku nisam poznavao osobe koje pripadaju LGBTIQ zajednici, niti osobe koje se bave bilo kakvim vidom aktivizma ili su na bilo koji način angažovane u borbi za ljudska prava. Zbog toga je sasvim logično da sam se angažovao u nameri da postanem deo zajednice kojoj verujem da pripadam. Za svega par meseci upoznao sam veliki broj LGB osoba, ali nažalost nisam imao prilike da upoznam nijednu trans osobu. Iz tog razloga sam pokušao da postanem član Trans grupe samopodrške koja je funkcionisala u okviru organizacije Geten¹. Saopšteno mi je da sve osobe koje žele da budu deo grupe imaju obavezu da najpre odu do psihijatra po potvrdu da su trans, te sam ja u želji da pristupim grupi to i učinio i početkom 2008. godine konačno i postao član trans grupe samopodrške. Tada nije bilo tako jednostavno pristupiti grupi kao danas te su neki od nas u to vreme čekali po par meseci na svoj prvi sastanak. Zbog toga je Labris² prva aktivistička organizacija čije prostorije sam posetio. U tom periodu zaposlene u Labrisu su imale pozitivan i podržavajući odnos prema transrodnim osobama te sam već 2008. godine dobio priliku da kao učesnik budem deo Labrisovog seminara pod naslovom *Na slovo, na slovo... L*, koji je održan u Donjem Milanovcu. Ubrzo zatim prijavio sam se na seminar *Rodna diskriminacija i nasilje u porodici* koji je ogranizovan od strane Autonomnog

¹ Geten je organizacija koja osnovana 2001. godine u Beogradu pod nazivom Gayten - LGBT. Veb-sajt Getena je: <https://www.transserbia.org>

² Labris je organizacija za lezbejska ljudska prava koja je osnovana 1995. godine u Beogradu. Veb-sajt Labrisa je: <http://www.labris.org/>

ženskog centra, a održan na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Učešćem na ovom seminaru prvi put sam se autovao osobama koje do tada nisam poznavao, a koje ne pripadaju LGBTIQ zajednici. Moj lični utisak nakon oba pomenuta seminara bio je da sam drugim učesnicama i učesnicama, ili bar većini njih, uspeo da na pozitivan način približim trans tematiku. U septembru 2008. godine prijavio sam se da volontiram na festivalu koji je organizovao kolektiv Queer Beograd³. Svi ovi događaji čiji sam bio deo osnažili su me te sam već u novembru 2008. godine govorio u Novom Sadu na tribini povodom Dana sećanja na žrtve transfobije u organizaciji NLO (Novosadska Lezbejska Organizacija)⁴.

U periodu između 2008. i 2011. godine volontirao sam za nekoliko različitih LGBT organizacija i redovno dolazio na sastanke Trans grupe samopodrške. Nikada nisam bio zaposlen u nekoj od aktivističkih organizacija niti sam imao ambiciju ili želju da to postanem, a već od 2012. godine prestao sam i da se javljam za volonterske poslove ali i da odlazim na sastanke Trans grupe samopodrške. Razlog tome jesu brojna neslaganja sa politikama koje su aktivističke organizacije u Srbiji zastupale kao i zasićenost jednim te istim sadržajem sastanaka Trans grupe. Shvatio sam da mi vremenom odlasci na te sastanke postaju sve veći teret budući da sam iznova i iznova bio prinuđen da novom članstvu objašnjavam zbog čega ne želim da započnem medicinski proces tranzicije. Sastanci grupe nisu imali unapred osmišljeni sadržaj već se razgovaralo o novostima iz života između dva sastanka. Vremenom se članstvo smenjivalo jer su osobe koje završe sa medicinskim procedurama napuštale grupu, dok su u grupu dolazile one osobe koje u medicinski proces tek ulaze jer su im bile potrebne informacije vezane za taj proces. Sastanci grupe predstavljali su priliku da se razmene iskustva nakon medicinskih zahvata ili saznaju nove informacije koje se tiču administrativnih ili medicinskih problema sa kojima se susreću osobe koje su u medicinskom procesu tranzicije ili planiraju da ga upravo započnu.

U međuvremenu sam upoznao veliki broj trans osoba iz regiona od kojih su mnoge postale i moji najbolji prijatelji te su mi susreti i razgovori sa njima zamenjivali ono što sam očekivao da ću pronaći na sastancima grupe. Imao sam tu sreću da u novembru 2011. godine budem na seminaru pod nazivom Put u proSTRANstvo – Radionice za transeksualne i transrodne osobe iz regije, koji je u Rijeci (Hrvatska) organizovala udruga LORI.⁵ Na tom seminaru upoznao sam veliki broj trans osoba iz regije i sa njima se povezao budući da smo imali veoma slična shvatanja i pristup trans identitetima i aktivizmu. Taj susret me je motivisao da se bavim aktivizmom ali sam i dalje imao otpor prema većini LGBTQ organizacija u Srbiji. Već u februaru 2012. godine dogovorio sam se sa trojicom prijatelja koje sam ranijih godina upoznao na Trans grupi samopodrške, da organizujemo humanitarnu akciju na kojoj bi prikupili novac koji je aktivisti iz Bosne i Hercegovine bio potreban za gornju operaciju. Humanitarna akcija nosila je naziv *Svi za Aleksa* i u okviru nje je postavljena izložba Aleksovih fotografija pod nazivom *Tranzicija*. Sami smo dizajnirali i odneli na izradu bedževe od čije prodaje smo prikupili novac i poslali ga Aleksu. Da bismo obezbedili prostor za izložbu kontaktirali smo organizaciju Labris koja nam je pomogla da rezervišemo prostor za taj događaj. U to vreme sam verovao da je samoorganizovanje moguće i da je ovakve akcije najlakše izvoditi

³ Queer Beograd kolektiv je osnovan 2004. godine u Beogradu.

⁴ NLO – Novosadska lezbejska organizacija osnovana je 2004. godine u Novom Sadu.

⁵ Na veb-sajtu udruge LORI (<http://www.lori.hr/hr/>) nalazi se opis projekta čiji su deo bile radionice na kojima sam prisustvovao: „Projekt „Put u proSTRANstvo“ ima za cilj informiranje javnosti o ljudskim pravima transeksualnih i transrodnih osoba, problemima i diskriminaciji s kojima se ove osobe suočavaju u društvu te senzibiliziranje javnosti u svrhu boljeg prihvaćanja trans osoba. Projekt je također usmjeren i na osnaživanje samih transeksualnih i transrodnih osoba te pružanje potrebne podrške Trans zajednici u Hrvatskoj, ali i u regiji. Projekt smo provele tijekom 2011/12.godine, <http://www.lori.hr/hr/put-u-prostranstvo>

u saradnji sa malim brojem osoba koje su okupljene oko istog cilja. Međutim, shvatio sam da je u praksi to mnogo teže i komplikovanije izvesti ukoliko neka već oformljena organizacija ne stoji iza tebe. Iz tog razloga sam se sve manje upuštao u aktivistički rad koji podrazumeva saradnju sa drugima. Odlučio sam se za pisanje i objavljivanje teorijskih radova koji imaju za temu trans tematiku te sam se posvetio akademskom napredovanju i naučnom istraživanju u domenu kvir i transrodnih studija.

U aprilu 2013. godine pozvan sam u Sarajevo da u okviru seminara *Radionice za transeksualne i transrodne osobe iz BiH* facilitiram radionicu *Rod, spol i seksualna orijentacija* i budem ko-facilitator radionice *Pravne regulative i dostupnost medicinskih usluga u regionu (Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija)*. Druženje i rad sa trans osobama iz regiona mi je uvek prijao i nalazio sam u tome motivaciju da se posvetim i aktivističkom radu. U skladu sa tim 2014. godine grupa prijateljica i prijatelja pozvala me je da se priključim inicijativi za kreiranje regionalne trans aktivističke organizacije. Sa zadovoljstvom sam prihvatio poziv i učestvovao u osnivanju Trans mreže Balkan u čijem koordinatorskom timu sam i danas. U poslednjih pet godina objavio sam dve knjige i osam naučnih tekstova koji se bave temom transrodnosti te se nadam da sam na taj način uprkos svemu o(p)stao kao aktivista.

Razvoj trans aktivizma u Srbiji

Osnivanje Trans grupe samopodrške 2006. godine u okviru organizacije Geten može se smatrati početkom organizovanog okupljanja trans zajednice u Srbiji. U samom početku članstvo grupe se svodilo na samo četiri osobe ali se taj broj tokom narednih godina sve više povećavao. Kao što sam u uvodnom delu teksta već pomenuo, program rada ove grupe podrazumevao je organizovanje sastanaka na kojima su trans osobe razmenjivale lična iskustva vezana za rodni identitet, suočavanje sa transfobijom u porodici i okolini a najviše za medicinski proces tranzicije. U periodu kada sam ja bio redovni posetilac sastanaka grupe nisu postojale inicijative uključenja njenog članstva u aktivistički rad. Kako je od njenog osnivanja do danas neznatan broj članova i članica grupe angažovano u aktivizmu jasno je da samoorganizovanje i osnaživanje za aktivistički rad nije bilo na listi ciljeva ovog projekta. Ostim trans grupe Geten je realizovao i druge projekte koji se tiču unapređenja prava trans osoba u Srbiji. Jedna od važnijih uloga Getena jeste angažovanje na planu pravnog položaja trans osoba.

Među aktivističkim grupama i organizacijama koje su bile aktivne tokom prve decenije 2000-ih godina, a koje su promovisale između ostalog i trans pitanja, svakako treba pomenuti i Queer Beograd kolektiv. Između 2004. i 2008. godine ovaj kolektiv je jednom godišnje organizovao kvir festivale, a nakon njih i publikacije kao svojevrstne „transkripte“ festivalskog programa. Jedna od tih publikacija objavljena je pod naslovom *O transrodnosti i seksualnom radu*⁶ budući da su glavne teme festivala održanog 2007. godine bile transrodnost i seksualni rad. Queer Beograd je jedna od retkih aktivističkih grupa u Srbiji koja u to vreme nije zastupala čvrstu i isključivu identitarnu politiku kada je reč o rodnim i seksualnim identitetima.

Ono što Srbiju razlikuje i izdvaja od zemalja regiona kada je trans tematika u pitanju jeste postojanje medicinskih stručnjaka i stručnjakinja sa sada već višedecenijskim iskustvom rada sa trans osobama koje ulaze u proces prilagođavanja pola. Zahvaljujući tome veliki broj trans osoba iz okolnih zemalja, ali i uopšte generalno sa različitih mesta širom sveta posetilo je Srbiju u potrazi za hiruškim intervencijama. Rad medicinskih stručnjaka i stručnjakinja u ovom domenu bio je zakonski neregulisan sve

⁶ *O transrodnosti i seksualnom radu*, uredile Majda Puača, Milica Jeremić, Ksenija Forca, Jet Moon, 2008.

do 2011. godine kada je uvojen Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju čime su medicinske procedure prilagođavanja pola u Srbiji po prvi put stavljene u zakonski okvir. To naravno ne znači da su svi postojeći problemi vezani za medicinske procedure nestali jer se i danas veliki broj trans osoba u Srbiji žali na probleme sa zakazivanjem termina za pregled ili operaciju, neprihvatljiv odnos prema njima u ordinacijama i na hodnicima bolnica, problem sa nestašicom lekova neophodnih za hormonsku terapiju, upućivanje na privatne klinike radi posmatranja koja nisu vezana za sam proces medicinske tranzicije i slično. U Srbiji je jako retko sresti trans osobu koja je zadovoljna tretmanom sa kojim se susrela ulaskom u medicinski proces tranzicije. Čini se da trans populacija na ovim prostorima među sobom samo o tim problemima i govori. Međutim, uprkos tome i dalje je primetno odsustvo inicijative da se pristupi rešavanju tih problema. Jedan od razloga je svakako generalno loš zdravstveni sistem sa kojim se suočavaju sve građanke i građani Srbije, te se često čini da je neke probleme nemoguće rešiti, ali je svakako jedan od razloga i neorganizovanost same zajednice i nedostatak inicijative za pokretanjem konkretnih akcija koje bi vodile ka rešavanju pomenutih problema.

S obzirom na to da je Srbija poznata po medicinskim stručnjacima koji se bave trans problematikom, sama trans zajednica koja ovde živi je prilično nevidljiva kako za stranu tako i za domaću javnost. Medijsko izveštavanje o ovoj temi oduvek se moglo okarakterisati kao senzacionalističko i uvredljivo za trans osobe. Štampani i onlajn mediji se povremeno interesuju za lične priče trans osoba, ali do kontakata za intervju ne dolaze preko aktivističkih organizacija već preko privatnih poznanstava. Određeni broj trans osoba je rado prihvatao poziv za intervju u nadi da će na taj način široj javnosti približiti priču o trans problematici, ali nažalost gotovo uvek su bile razočarane sadržajem finalnog teksta i to najčešće zbog senzacionalističkog naslova, neprikladne fotografije koja je stavljena uz tekst ili nekog odgovora koji je izvučen iz konteksta i kao takav posebno naglašen. Tokom prve dekade dvehiljaditih godina snimljeno je nekoliko emisija i televizijskih priloga koji su za temu imali transrodnost. U takvim emisijama gotovo uvek su kao gosti pozivani medicinski stručnjaci i stručnjakinje koje se bave problemom transrodnosti ali i predstavnici Srpske pravoslavne crkve. Kada je reč o trans osobama koje su gostovale u tim emisijama, bez sakrivanja lika i izmene glasa gostovale su samo osobe koje više ne žive u Srbiji. Jedna od emisija za koju se može reći da je na afirmativan način predstavila proces prilagođavanja pola, posebno ako se ima u vidu to da je emitovana 2008. godine, jeste emisija Ključ. Ono što je ovu emisiju razlikovalo od brojnih drugih emisija koje su se u to vreme bavile temom transrodnosti ili homoseksualnosti jeste to što nije bila osmišljena kao tribina na kojoj jedan deo gostiju zastupa pozitivne stavove o datoj temi, dok drugi deo gostiju zastupa izrazito negativne stavove. S obzirom na to da se emitovala u večernjem terminu na Prvom programu Radio-televizije Srbije (nacionalni javni servis) ova emisija imala je veliku gledanost. Budući da je u pitanju talk-show tip emisije voditeljka je za sagovornike i sagovornice pozvala medicinske stručnjake iz oblasti psihijatrije, endokrinologije i hirurgije koji se bave trans problematikom, ali i trans aktivistu iz Sjedinjenih Američkih Država Džejmisona Grina (Jamison Green). U okviru emisije prikazana su i dva kraća priloga od kojih je jedan vezan za Džastina Mek Alistera (Justin McAllister), Amerikanca koji je u Srbiju došao da bi izvršio hirušku intervenciju prilagođavanje pola. Drugi prilog bio je kraći razgovor sa trans muškarcem iz Srbije koji već dugo živi u SAD. Dakle, u emisiji nisu gostovale, niti su bile u publici, trans osobe koje žive u Srbiji te je zahvaljujući tome lokalna trans zajednica ostala praktično nevidljiva. Ono što je još interesantnije jeste to da ni jedna domaća aktivistička organizacija nije pokušala da stupi u kontakt sa Džejmisonom Grinom koji predstavlja jednu od važnijih figura trans aktivističkog pokreta

budući da je tokom 1980ih i 1990ih godina bio jedan od najvidljivijih javno autovanih trans aktivista u svetu. Ovo je još jedan od primera koji ide u prilog zaključku da trans zajednica u Srbiji u to vreme nije imala potencijala za aktivizam niti je dobijala podstrek i motivaciju za aktivistički rad od strane nevladinih organizacija. U nekom trenutku se na domaćoj aktivističkoj sceni pojavila i organizacija Egal koja na svojoj internet stranici kao cilj navodi „poboljšanje kvaliteta života trans* i LGBT osoba u Srbiji“.⁷ Egal je u saradnji sa organizacijom GLIC⁸ 2015. godine organizovao prvi trans prajd u Srbiji pod nazivom Ponos trans osoba. Ovaj skup je organizovan istog dana, ali sa početkom od sat vremena ranije u odnosu na početak Parade ponosa koju je organizovala organizacija Beograd Prajd. Predstavnicu Egala i GLIC-a je kao razlog organizovanja skupa Ponos trans osoba istakla nameru ukazivanja na loš položaj trans zajednice u Srbiji, ali je i kao jedan od razloga navela i “nezadovoljstvo dosadašnjom organizacijom Parade ponosa u Beogradu”⁹. Kako je raskol između LGBT organizacija nešto što je veoma uobičajeno za aktivističku scenu u Srbiji nije neobično to što sama zajednica najčešće ostaje po strani bez ikakve motivacije da se uključi u borbu za sopstvena prava.

Ukoliko se analizira uključenost trans zajednice u trans aktivizam u Srbiji može se zaključiti da se za 14 godina, dakle od prvog okupljanja trans zajednice u Srbiji pa sve do danas, situacija nije mnogo promenila. To je prilično zabrinjavajuće ukoliko se uporedi sa situacijom u nekim delovima regiona gde je praktično za manje od 8 godina okupljena zajednica koja je aktivistički angažovana i kao takva za vrlo kratko vreme dostigla veliki stepen vidljivosti. Pored toga, treba imati u vidu da Srbija ima znatno veći broj stanovnika, a od recimo Crne Gore ili Hrvatske, pa je samim tim i očekivano da ima srazmerno brojniju trans zajednicu. Međutim, uprkos tome u Srbiji je samo neznatan broj trans osoba angažovano u aktivizmu te je zahvaljujući tome zajednica potpuno nekoherentna, neorganizovana i nevidljiva. Kada je reč o globalnom trans pokretu i povećanoj vidljivosti trans osoba jasno je da je tokom poslednje decenije došlo do velikih i značajnih promena i to naravno najviše u Zapadnom svetu. Takve promene gotovo su uvek praćene i većom zastupljenošću transfobije u društvu. Taj obrazac ponašanja pojavio se i na Balkanu. Organizacija koja se u poslednjih nekoliko godina istakla u javnom ispoljavanju transfobije svakako je Marks21 čija feministička sekcija veoma glasno zastupa mržnju i netrpeljivost pre svega prema trans ženama ali i prema svim drugim trans i rodno varijantnim osobama. Dakle, većinskom društvu i desničarskim organizacijama pridružile su se i osobe iz levičarskih i feminističkih organizacija koje zastupaju transfobične stavove koristeći ih kao argumente u odbrani binarnog rodnog normativa. Za njih je karakteristično pojavljivanje na tribinama, radionicama i drugim javnim događajima na kojima se govori o trans problematici. Budući da takvih događaja tokom godine u Srbiji nema puno, što je samo po sebi loše za vidljivost trans zajednice, pojava transfobičnih ispada na njima predstavlja još jednu prepreku za javno okupljanje trans zajednice. U ovakvoj društvenoj klimi jasno je da bi prvo mesto na listi prioriteta aktivističkih ciljeva trebalo da zauzme osnaživanje lokalne zajednice kako bi se njeno članstvo u većoj meri angažovalo u javnoj sferi ali i uopšte u svim segmentima borbe za svoja prava. Osim toga, osnaživanje i podrška potrebna je i trans i rodno varijantnim osobama koje ne žele da se aktivistički angažuju.

Moja lična procena stanja u aktivizmu i uopšte procena postojećeg aktivističkog okruženja u Srbiji dodatno me je motivisala da aktivističku saradnju potražim u regionu. U skladu sa tim, kao što sam već i naveo, 2014. godine sam učestvovao u osnivanju

⁷ Veb-sajt organizacije Egal: <http://www.egal.org.rs/sr/o-nama/o-nama>

⁸ Veb-sajt organizacije GLIC – Gej lezbejski info centar: <http://gayecho.com/glic/>

⁹ J. Diković, „Prajd i trans prajd odvojeno“, *Danas*, 2015, <https://www.danas.rs/drustvo/prajd-i-trans-prajd-odvojeno/>

regionalne aktivističke organizacije pod nazivom Trans mreža Balkan. Od samog nastanka mreža je počela da okuplja trans i rodno varijantne osobe regiona, najpre putem društvenih mreža, a ubrzo i na događaju pod nazivom Transpozijum čije je vođenje 2016. godine preuzela od organizacije Trans Aid¹⁰ iz Zagreba. Preuzimanje Transpozijuma podstaknuto je idejom prenošenja ovog važnog događaja i u druge gradove Balkana sa ciljem okupljanja i osnaživanja zajednica iz različitih područja. Budući da svaki pojedinačni Transpozijum okupi oko 60 trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba sa Balkana, može se svrstati u jedan od najznačajnijih regionalnih aktivističkih projekata. U okviru petog po redu Transpozijuma u Zagrebu je 2019. godine održan i prvi prvi Balkanski Trans Inter Marš pod sloganom: "Moje tijelo – moj hram! Moj identitet – moja stvar!". U saradnji sa Asocijacijom Spektra¹¹ iz Crne Gore, Trans mreža Balkan je u februaru 2020. godine u okviru projekta „Osnaživanje glasova trans zajednica sa zapadnog Balkana“ u Podgorici održala „Trening za rad sa zajednicom“ na koji su bile pozvane i učestvovala trans, inter i rodno varijantne osobe koje žive na teritoriji Severne Makedonije, Srbije, Albanije i Crne Gore, a koje imaju do 30 godina. Nakon ovog događaja trans osobe iz Srbije koje su učestvovala na njemu, pokazale su inicijativu i želju za uključivanjem u aktivistički rad te je kao posledica toga u Srbiji na proleće 2020. godine osnovana neformalna aktivistička grupa pod nazivom TOTA – Trans organizacija trans aktivista_kinja. Interesantno je da je izglasan baš ovaj naziv koji je predložila jedna od osnivačica, a koji vrlo sugestivno upućuje na to da je trans zajednici u Srbiji potrebna organizacija koju će voditi i zastupati trans osobe. Moje učešće u osnivanju grupe TOTA vođeno je motivacijom da se u Srbiji konačno stvore uslovi za uključivanjem trans i rodno varijantnih osoba u trans aktivizam, kao i uslovi za osnaživanje lokalne zajednice koja bi u nekoj skorijoj budućnosti imala dovoljno kapaciteta da u saradnji sa Trans mrežom Balkan organizuje Transpozijum i u Beogradu. Budući da se ja aktivizmom ne bavim profesionalno, već se trudim da aktivističkim radom ispunim deo svog slobodnog vremena, u razvoju grupe TOTA učestvovaću u skladu sa svojim mogućnostima i uz oslanjanje na kapacitete koje na raspolaganje novim grupama nudi Trans mreža Balkan.

Zaključna razmatranja

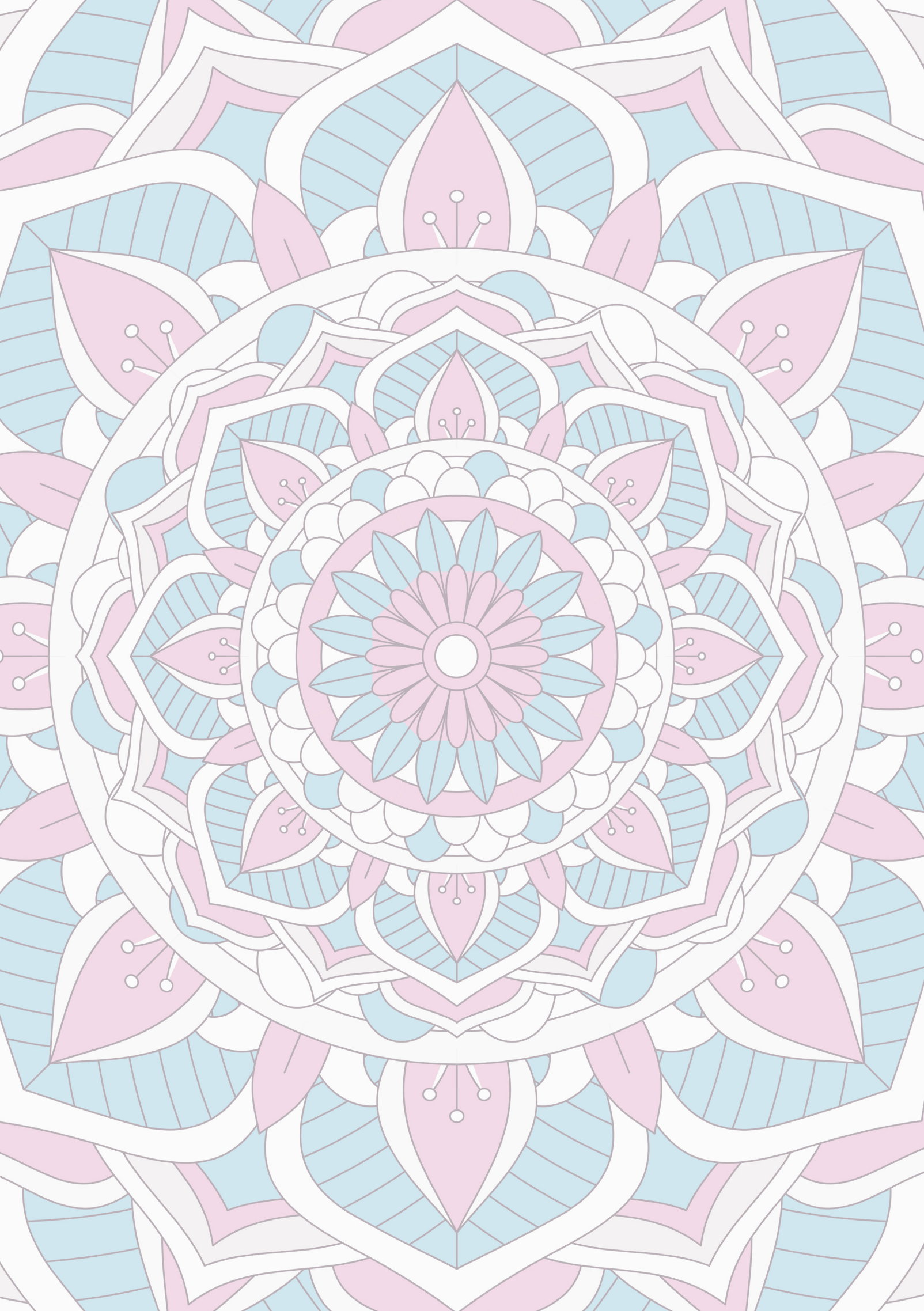
Ovaj tekst predstavlja moj lični osvrt na pojavu, razvoj i prepreke za razvoj trans aktivizma u Srbiji. Kako ne bih želeo da tekst završim u nekom pesimističnom tonu, koji mi se čini da dominira u prethodnoj celini, potrudicu se da trenutnu situaciju sagledam na pozitivan način. Bez obzira na to što je trans aktivizam na ovim prostorima imao dosta neiskorišćenih povoljnih faktora koji su mogli biti iskorišćeni kako bi ubrzali njegov rast i razvoj, ne znači da sada ili sutra nije trenutak da iskoristimo nove šanse i postojeće uslove za samoorganizovanje i osnaživanje trans zajednice u Srbiji. U borbu za prava, slobodu i dostojanstven život ulazimo onda kada osetimo da imamo snage da se odupremo pritiscima društva koje nas na različite načine diskriminiše i obeshrabruje da se suprotstavimo toj diskriminaciji. Ono čega je važno da budemo svesni je to da u toj borbi ne moramo biti i nismo same_ i jer smo deo zajednice čije članstvo se susreće

¹⁰ Trans Aid je udruženje za promociju i zaštitu prava trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba. Ova organizacija koja je registrovana 2012. godine u Zagrebu, već 2014. godine osnovala je i organizovala prvi Transpozijum. Veb-sajt organizacije: <http://transaid.hr>

¹¹ Asocijacija Spektra koja se bavi promocijom i zaštitom ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba, osnovana je 2017. godine u Podgorici od strane neformalne grupe trans aktivista_kinja koja je funkcionisala u okviru LGBTIQ Asocijacije Kvir Montenegro pod nazivom "Transovci". Veb-sajt Asocijacije Spektra je: <https://asocijaciaspektra.org>

sa veoma sličnim problemima i preprekama na svakodnevnom nivou. Ta zajednica svake godine sve više raste zahvaljujući predanom aktivističkom radu kojim su se trans osobe širom sveta bavile u poslednjih nekoliko decenija. Sva tuđa autovanja i sve lične priče koje smo čuli_e uticale su na nas i naše poimanje sopstvenoh identiteta, na našu odlučnost da se i mi autujemo i živimo u skladu sa sopstvenim potrebama, željama i osećajem sopstva. U tom deljenju hrabrosti, strahova, odlučnosti, problema i rešenja leži snaga jedne zajednice. Moje lično aktivističko angažovanje uvek je bilo motivisano željom da čujem na koji način je moguće izboriti se za sebe u ovom društvu, ali i željom da prenesem sopstvena iskustva i strategije borbe sa transfobijom sa kojom se suočavam gotovo svakodnevno. Zbog toga smatram da u trans aktivizmu svaka osoba može i treba da postavi pitanje koje glasi: šta moj aktivistički rad može da učini za mene i za druge? To zapravo znači da je cilj našeg aktivističkog delovanja stvaranje boljeg društvenog okruženja kako za nas same tako i za našu zajednicu.

Vanja Cipurković

(SAMO)ORGANIZOVANJE TRANS ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Moje mjesto u aktivizmu

Smatram da neki ljudi koji od samog početka čine dobra djela i bore se za prava određenih, marginaliziranih skupina sebe vide kao aktiviste_kinje. U najmanju ruku osjećaju strast da se bore za druge, a samim tim i sebe, ako pripadaju toj grupi. Lično se nisam osjećao kao aktivista, niti sam se vidio na tom polju rada. U osnovi je sve počelo sa željom da izgradim zajednicu u kojoj bih se mogao identificirati s drugima na osnovu istih ili sličnih oznaka identiteta. Nisam imao priliku da upoznam nijednu drugu trans osobu kroz direktnu komunikaciju do 2008. godine, iako sam znao za neke od njih kroz poznanike. Na sreću oni_e su stupili_e u kontakt sa mnom zahvaljući zajedničkim poznanicima. U to vrijeme LGBTIQ zajednica u Tuzli, mom rodnom gradu, bila je prilično skrivena i samo je u rijetkim prilikama radila mala okupljanja/zabave. U gradu nije bilo zvaničnih organizacija niti aktivističkih grupa do 2012. godine, kada je osnovana grupa „Lgbtq Tuzla“, koja je kasnije preimenovana u Tuzlanska Alijansa Nezavisnih Kvir Aktivistkinja (skraćeno TANKA¹).

Pristupanje TANKI označava početak mog bavljenja bilo kojom vrstom aktivizma vezanim za LGBTIQ prava. Grupa je prvenstveno organizirala događaje poput gledanja filmova i zabava, zajedno s nekoliko gerilskih akcija u znak podrške važnim LGBTIQ datumima kako bi se povećala vidljivost u nadi da će se proširiti naša zajednica. Kako je to vrlo raširena pojava u zajednici u Bosni i Hercegovini, grupa je u stvari vremenom postajala manja zbog emigracije mnogih članova (to je tema koje ću se dotaknuti dalje u ovom tekstu), a na kraju smo se više bavili artivizmom² dizajnirajući majice s queer i feminističkim porukama kako bi se suptilno povećala vidljivost kroz modu. Zatim sam u aprilu 2013. godine dobio poziv od svog prijatelja Aleksa Goste koji je pokušavao okupiti trans osobe iz regije za neke radionice i povezati nas jedne s drugima, što je dovelo do toga da u narednim godinama budem više uključen u rad LGBTIQ organizacija u Sarajevu. To je bila prva radionica organizovana specifično za trans osobe kojoj

¹ Sa njihove web stranice: „TANKA je neovisni aktivistički queer kolektiv koji kombinira ilustraciju, dizajn i aktivizam u podizanju vidljivosti queer umjetnosti, kulture i identiteta. Naš glavni fokus je na stvaranju sadržaja putem multimedija, mode, plakata, fanzin dizajna i tiska. Na ovaj način želimo širiti neobične poruke ljubavi, različitosti i otpora, izazivajući tradicionalne rodne uloge i promovisući feminizam kroz dizajn i vizuelnu umjetnost”, <https://ultratanka.com/pages/about>

² Artivizam je spoj riječi art (umjetnost) i aktivizam. Odnosi se na činove promovisanje društvenih i/ili političkih agenda kroz umjetnost.

sam prisustvao i bilo je prilično osnažujuće upoznati više osoba sa sličnim iskustvima kao što je moje. Rezultat tog okupljanja je bio to da smo na kraju formirali_e neformalnu grupu Trans BiH³ u sklopu Sarajevskog otvorenog centra (SOC)⁴ 2014. godine kao mjesto za osnaživanje osoba iz zajednice koje su mogle da nam se jave i pridruže u događajima namenjenim prvenstveno trans osobama iz Bosne i Hercegovine. Moj doprinos sastojao se od vršnjačke podrške i manjeg broja javnih nastupa na radionicama živih biblioteka, zatvorenih panela i jednog radijskog intervjua gdje sam razgovarao o svom identitetu i o tome šta znači biti transrodna osoba u Bosni i Hercegovini. Iako sam bio prilično otvoren o svom trans identitetu, nisu sve osobe u mojoj porodici znale za njega, uključujući mog oca i njegovu stranu šire porodice, pa sam se zbog toga držao van centra pažnje. Iako je važno napomenuti da sam imao sreću da mi pruže podršku u svakom pogledu nakon što su saznali, nisam morao skrivati svoj stvarni identitet niti bilo koji događaj kojem sam prisustvovao ili učestvovao. Moji cis prijatelji bi takođe pokazali podršku sudjelovanjem na bilo koji način.

Iskreno, moj aktivizam u Bosni je nekako kratko trajao - sredinom 2015. godine odlučio sam se povući i usredotočiti na druge stvari, jer nedostatak inicijacije drugih iz lokalne trans zajednice nije nagovijestio ikakve promjene u bliskoj budućnosti. Međutim, godinu dana kasnije odlučio sam da se ponovo uključim, ali ovaj put kroz transvođene organizacije, pronasavši svoje mjesto u Trans Mreži Balkan⁵, čiji koordinacijski tim čine 4 osobe, uključujući i mene, iz Bosne koje su emigrirale. Do ovog trenutka, još uvijek se ne mogu nazvati "pravim aktivistom", barem ne u istom duhu kao što su moje kolege koje su u potpunosti uključene u zajednicu, vidljive i otvorene u svojoj borbi za prava trans, interspolnih i rodno varijantnih osoba. S druge strane, svoj doprinos vidim i u samom širenju priče o svom radu i rodnom identitetu jer je to vid aktivizma koji izvodim s ciljem podizanja vidljivosti široj javnosti koja možda nikada neće naići na te informacije u svom svakodnevnom životu.

Razvoj trans aktivizma

Na početku ovog dijela želim napomenuti da mogu govoriti samo iz vlastitog iskustva koje nije previše opširno u vezi aktivizma u BiH. No, isto tako vjerujem da to uveliko proizlazi iz činjenice da su T (transrodnost) i posebno I (interspolnost) "najtiša" slova u razgovorima o LGBTIQ temama u BiH. Trans aktivizam prije svega nije mogao imati ikakav utjecaj, jer nije postojala uspostavljena zajednica; trans osobe su toliko nevidljive da ako bi pitali_e bilo koju osobu na ulici ispostavilo bi se da za većinsku populaciju mi praktično ne postojimo u ovom društvu. Naravno, to je daleko od istine. Aleks Gosto, kojeg sam spomenuo ranije, je organizovao prve trans radionice i bio vjerovatno najvidljivija trans osoba u BiH u to vrijeme. Pisao je o svojim iskustvima na društvenim mrežama i na queer "prijateljskim" portalima, a ako bi se neka trans osoba obratila jednoj od LGBTIQ organizacija, često bi ju upućivali na Aleksa. Poslije toga on i ja smo bili u kontaktu sa nekoliko trans osoba širom BiH, ali kada bi se svi_e konačno skupili na jednom mjestu odaziv bi bio minimalan. Ako bi neko isprva pokazao_la interes, na kraju nam se ne bi pridružio_la iz straha da će biti "otkriven_a". Generalno okruženje gaji apatiju obeshrabrujući ljude da budu istinski ono što jesu, što je posebno teško za trans osobe koje nemaju nikakav sistem podrške.

³ Facebook stranica Trans BiH: www.facebook.com/transbih

⁴ Web stranica Sarajevskog Otvorenog Centra: www.soc.ba

⁵ Web stranica Trans Mreže Balkan: www.transbalkan.org

Koliko sam ja upoznat, sam početak trans-vođenog trans specifičnog aktivizma započeo je spomenutim okupljanjem 2013. godine, gdje nas je 6 prisutnih još uvijek živjelo u BiH. Taj događaj je značajno pomogao u uspostavljanju mreže podrške s osobama iz regije koje su kasnije sudjelovale u organizaciji edukacijskih seminara, kao i treninga za grupu vršnjačke podrške. Već 2014. godine osnovana je Trans BiH kao neformalna grupa od pet članova u okviru Sarajevskog otvorenog centra, gdje smo pokušali_e naglasiti potrebu za više aktivnosti vezanih za trans tematiku, te izgradnju zajednice. Koliko sam bio upućen, većina LGBTQ organizacija ili grupa u Bosni i Hercegovini nije imala trans osobe u svojim timovima. Također sam LGBTQ aktivizam je i dalje bio prilično nerazvijen i ograničen na nekoliko osoba koji_e su sve žonglirali_e i pokušavali_e pokrenuti promjene na višim razinama (u institucijama, među zakonodavcima, itd.). Ne mogu reći da su TIRV (trans, interspolna i rodno varijantna) pitanja gurnuta u stranu, ali sigurno nisu bila prioritet, jer je sam LGBTQ aktivizam tek započinjao. Činjenica je da Balkan i Bosna i Hercegovina imaju mnogo zajedničkih vrijednosti i tradicija koje proizilaze iz izuzetno patrijarhalnog i konzervativnog društva, tako da "queerness" (nešto drugačije, nepoznato) sam po sebi nije prihvaćen. Stoga je ulazak u institucije, u nadi da se stvore neke promjene za bolji položaj LGBTIQ osoba, praktički sizifovska borba. Također je važno napomenuti da su mnogi, ako ne i svi veći queer događaji naišli na masovne negativne reakcije javnosti, a posebno vladinih i vjerskih личности kao najglasnijih protivnika. Prvi incident o kojem se najviše izvještavalo se dogodio 2008. godine kada je Udruženje Q organiziralo Queer Sarajevo festival, prvi takve vrste, gdje se na dan otvaranja održao protest i nasilni napad na učesnike_ce⁶. Isto tako nasilni napadi su se desili tokom queer filmskog festivala Merlinka u Sarajevu 2014. godine, gdje su napadači provalili u zatvoreni prostor tokom panela povrijeđivši nekoliko osoba⁷. Pored toga, prije radionica za trans osobe iz 2013. godine, grupa aktivista_kinja iz Okvira, organizacije koja nam je posudila svoj prostor, su fizički napadnuti_e⁸, pa su radionice morale biti odgođene. Ovo je samo nekoliko primjera, ali nažalost takve vrste tragedija nisu rijetke.

SOC je 2013. godine objavio izvještaj o pravnom položaju trans osoba u BiH⁹, što je, prema mojim saznanjima, prva publikacija ove vrste u Bosni i Hercegovini. Samim tim ona označava važnu točku u kojoj su trans-specifična pitanja dovedena u prvi plan, zajedno s organizacijom koja nam je dala prostor za stvaranje naše grupe 2014. godine, što opet nažalost nije sasvim iniciralo sam trans pokret - što zbog nedostatka interesa ili vremena, što iz straha, te neizbježnog osjećaja apatije i/ili strepnje. Od tada je izašlo nekoliko drugih publikacija, ali jednu na koju bih se ovdje želio osvrnuti je „Život van zadatih normi - transrodnost u Bosni i Hercegovini“¹⁰, koja je objavljena 2015. godine. Podaci do kojih je došlo istraživanje o svim važnim aspektima i problemima s kojima se se trans osobe suočavaju, između ostalog, pokazalo je šta trans osobe u BiH misle o tome koliko LGBTIQ organizacije zastupaju interese trans osoba. Odgovori su bili podijeljeni 50-50%, što vjerujem da je vrlo reprezentativno o stanju svijesti same

⁶ Amnesty International, "Eight injured as Sarajevo Queer Festival attacked", 2008, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2008/09/eight-injured-sarajevo-queer-festival-attacked-20080926/>

⁷ Elvira M. Jukic, "Sarajevo Queer Fest Violence Condemned", *BalkanInsight*, 2014, <https://balkaninsight.com/2014/02/03/sarajevo-violence-over-queer-fest-condemned/>

⁸ Okvir, "Press release on attack committed against LGBTIQ activists of Association Okvir", 2013, <http://www.okvir.org/content-saopstenje-za-javnost-povodom-napada-na-lgbtiqa-aktivistkinje-i-aktiviste-udruzenja-okvir/>

⁹ Vladana Vasić, *Izvještaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH*, Sarajevski otvoreni centar, 2013, <https://soc.ba/izvjestaj-o-pravnom-položaju-transrodnih-osoba-u-bih/>

¹⁰ Damir Banović, Jasmina Čaušević, Slobodanka Dekić, Ryan Finn. *Život van zadatih normi - Transrodnost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, 2015, <https://soc.ba/zivot-van-zadatih-normi-transrodnost-u-bosni-i-hercegovini/>

zajednice. Oni_e koji_e su bili_e indirektno uključeni (ili nisu uopšte bili uključeni_e) imali_e su relativno pozitivno mišljenje. S druge strane većina trans osoba s kojima sam razgovarao koje su bile uključene u njihov rad nisu mislile da organizacije čine dovoljno da poboljšaju njihov položaj. Zajednička stvar s kojom je većina imala problema bila je činjenica da se osjećalo to da su određeni događaji trans tematike korišteni kao tokeni kako bi se stvorila iluzija inkluzivnosti, te da trans osobe nisu imale platformu da govore u svoje ime zbog vidnog nedostatka trans članova_ica u bilo kojoj istaknutoj LGBTIQ organizaciji. Nadalje, posao koje su trans osobe radile, u ovim organizacijama, bio je uglavnom na volonterskoj bazi, što je frustrirajuće s obzirom na činjenicu da je već izuzetno teško naći bilo kakav posao kao vidljivo trans osoba. Neosporivo je da su cis saveznici_e izuzetno važni_e i da mogu pomoći u stvaranju prostora za zajednicu i osnažiti je u različitim aspektima, ali podjednako je važno imati trans glasove koji_e vode trans priču. Neki_e od ovih saveznika_ca su uveli_e tematiku trans problema u institucije putem obrazovnih treninga koji su čak doveli do toga da jedan trans aktivista javno govori u Parlamentu BiH u 2017. godini. Ovo je bio vrlo veliki korak u pogledu trans aktivizma jer je podigao svijest o samom postojanju trans osoba u Bosni i Hercegovini. No, kako je izgleda uobičajena pojava, ni to nije rezultiralo pozitivnim promjenama prema boljoj regulativi trans specifičnih pitanja do danas.

Iako postoje određeni zakoni¹¹ koji se mogu odnositi i na trans osobe, kao što je mogućnost promjene ličnog imena i/ili oznake spola u dokumentima, primjena ovih zakona od strane vladinih institucija krajnje je nekoordinirana što dovodi do diskriminacije od strane samih zaposlenika_ca tih institucija prema osobama koje dolaze s takvim zahtjevima. Ako bi neka osoba uspješno promijenila svoje ime i oznaku spola, kasnije bi naišla na problem gdje ne može promijeniti te informacije na svojoj diplomi, jer ne postoje propisi u vezi s tim postupkom. Još jedan veliki problem je nedostatak medicinskih usluga za trans specifičnu zdravstvenu zaštitu, što mnogi ljudi smatraju svojim glavnim problemom, jer ne mogu proći kroz medicinsku tranziciju u Bosni i Hercegovini, zbog čega moraju potrošiti velike količine novca kako bi pristupili_e ovim uslugama preko granice, bilo u Beogradu ili u Zagrebu. Naravno ovi troškovi nisu pokriveni zdravstvenim osiguranjem i osobe moraju sve same platiti, što automatski izostavlja svaku trans osobu koja si to ne može priuštiti. Kao odgovor na ovo, SOC je organizovao nekoliko edukativnih treninga za pružatelje zdravstvenih usluga, kao i izdao publikaciju¹² za medicinske i zdravstvene radnike o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije, ali još se dosta posla treba obaviti. Sve u svemu, same institucije nisu naklonjene LGBTIQ osobama, pa su im zato uskraćena osnovna ljudska prava, a pravi odraz demokratije najbolje se ogleda u najugroženijim skupinama, poput trans osoba.

Ova sveukupno nedovoljna zastupljenost TIRV zajednice ostavlja vrlo malo prostora u medijima gdje se trans glasovi mogu čuti i proširiti u široj javnosti, što nas dodatno briše iz samog društva. Priče koje se u medijima mogu naći su rijetke i često dolaze od istih osoba koje se osjećaju dovoljno ugodno da podijele svoja iskustva. Osim portala *lgbti.ba* čija su primarna publika ljudi iz zajednice, drugi mediji i novinari_ke se nisu previše potrudili_e da TIRV teme predstave na najbolji mogući način, što često dovodi do senzacionalističkih naslova i neobrazovanih (skoro transfobičnih) naslovnica poput:

¹¹ Zakon o matičnim knjigama <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2012/zakoni/18.html>

¹² Asmira Topal, Jovan Džoli Ulićević, Liam Isić, Iva Žegura, Tea Dakić, Velimir Altabas, Srećko Budi, *Medicinski aspekti prilagodbe spola: Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije*, Sarajevski otvoreni centar, 2018. https://soc.ba/medicinski-aspekti-prilagodbe-spolaprirucnik-za-medicinske-strucnjake_inje-i-zdravstvene-radnike_ce-o-pruzanju-usluga-i-podrske-trans-osobama-u-procesu-tranzicije/

„Žena zarobljena tijelu muškarca“, „Rođen_a u pogrešnom tijelu“, „Bila je žena, sada je muškarac“ itd. To je vrlo problematično jer šalje pogrešnu poruku koja upućuje na to da se sve o rodnom identitetu vrti oko nečijeg tijela, a ne oko izgrađenih društvenih normi i percepcija roda. Također to je problematično za same trans osobe koje imaju ograničene izvore informacija i mogu se prepoznati u tim frazama, koje kasnije nastave koristiti i širiti dalje dezinformacije da nešto nije u redu s njima kao osobama. S druge strane, čini se da pozitivna zastupljenost prolazi ispod radara jer dolazi od ne toliko popularnih medija, ostavljajući trans zajednicu kao opskurni koncept.

Trenutna situacija u aktivizmu

Sve do sada spomenuto ostaje manje-više isto i dan danas. Trenutno u Bosni i Hercegovini još uvijek nema uspostavljene zajednice niti trans organizacije. Trans BiH je sada samo članica Trans Mreže Balkan, a kao grupa, zbog nedostatka bolje riječi, raširila se po cijelom svijetu. Neki_e od nas još uvijek se bave aktivizmom, a oni_e koji_e su ostali_e živjeti u Bosni i Hercegovini ili su se potpuno odvojili_e od aktivizma ili se bave trans tematikom kroz vlastite projekte. LGBTIQ prava i dalje se predstavljaju kao irelevantna među svim ostalim problemima s kojima se stanovništvo svakodnevno suočava, što je dodatno pokazuje činjenica da je BiH posljednja na Balkanu koja je održala službenu Povorku ponosa, u 2019. godini. To je istinski pojačalo i iznijelo na vidjelo sve stavove mržnje koje narod Bosne i Hercegovine ima prema LGBTIQ populaciji. Nije iznenađujuće da se svako odstupanje od utvrđene norme smatra neprirodnim jer se svi drže postojećeg stanja da se stvari jednostavno ne mogu promijeniti na bolje ni za koga, uključujući i marginalizirane grupe. Da ne bih sve predstavio tako negativno, LGBTIQ aktivizam očito raste naprema gore, zahvaljujući malim grupama aktivista_kinja koji_e odbijaju odustati. Donekle se promijenila i socijalna klima, ali to je i dalje uglavnom zbog međunarodnog pritiska, radije nego promjena socijalne paradigme. Prema mojim saznanjima, SOC i nedavno Tuzlanski otvoreni centar (TOC) nastavili su sa organizacijom aktivnosti u vezi sa TIRV problemima, uglavnom edukacijske treninge za zdravstvene radnike, ali i dalje drže borbu za LGBQ prava kao prioritet. Međutim TOC su nedavno uključili_e novog trans aktivistu u svoj rad i planiraju raditi više na podizanju svijesti, što bi potencijalno moglo reaktivirati Trans BiH kao lokalnu grupu.

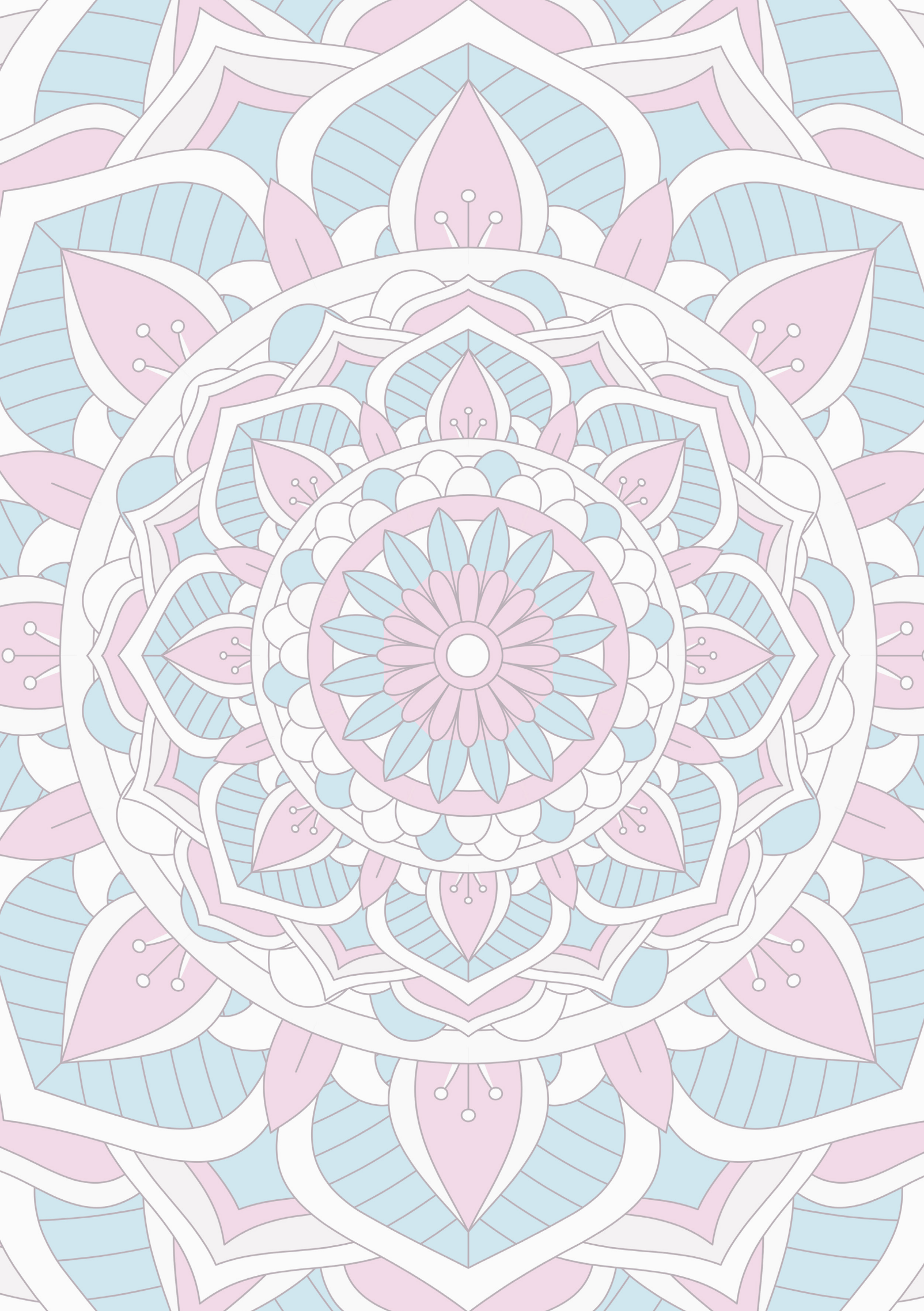
Zaključak

Žalosti me ponavljanje iznova i iznova kako su sve negativne strane aktivizma za prava TIRV osoba u Bosni i Hercegovini u posljednjih sedam godina ostale praktično nepromijenjene. Još uvijek nismo stvorili_e stvarnu zajednicu, nemamo jedinstvo, baš kao što je Bosna i Hercegovina podijeljena u toliko različitih aspekata. Nacionalna, vjerska i financijska podjela koja prevladava u našem društvu od devedesetih ostavila je one na marginama da se sami bore za svoje postojanje, a ako uspiju postići nešto poput medicinske tranzicije, uložili su već toliko truda da u tom trenutku više nemaju energije ulagati se za druge. Oni_e od nas koji_e smo uspjeli_e pobjeći od svakodnevne borbe emigrirajući drugdje da bismo živjeli kao svoje istinsko ja, nažalost, možemo učiniti mnogo manje na daljinu. Broj mladih ljudi koji emigriraju raste svake godine, što se poklapa sa neprekidnim krugom da više nema dovoljno ljudi za nastavak borbe.

Najveće prepreke tek treba savladati. TIRV osobama su prijeko potrebni propisi i zakoni koji će im omogućiti direktan pristup osnovnim potrebama poput identifikacijskih

i pravnih dokumenata koji odgovaraju njihovom tačnom imenu i spolu, pristup pružateljima zdravstvenih usluga koji se mogu baviti njihovim trans specifičnih zdravstvenim potrebama bez ikakvih dodatnih troškova, te općeniti osjećaj zajednice čiji dio mogu ponosno da budu bez ikakvog srama ili razloga da kriju ko su. Bez lokalnih aktivista čiji su primarni fokus ova pitanja, može se postići vrlo malo, zbog čega sam uvijek inzistirao na stvaranju istinske zajednice koja će se međusobno zalagati. Snaga je ipak u brojkama.

ABOUT PROJECT

Project “Empowering voices of transgender communities from Western Balkans region” which is funded by RYCO- Regional youth cooperation office and UNPBF - United Nations Peacebuilding Fund and implemented by Association Spectra in partnership with Coalition for Sexual and Health Rights of Marginalized Communities Skopje, Geten - LGBT and AleancaKunderDiskriminimit LGBT, aims to promote and support the empowerment and sustainability of trans movements in shaping public debates on democracy, human rights, social and economic inclusion and rule of law and building capacities to influence policy and decision making processes. Beneficiaries from this project will be trans and gender diverse persons from Western Balkans region, as well as wider LGBTIQ communities, CSOs, allies and general public. Main activities include implementation of capacity building trainings and visibility campaigns, with the goal of building capacities of trans activists from the region, as well as promoting human rights of trans persons.

INFORMATION ABOUT PROJECT DONOR

Regional Youth Cooperation Office (RYCO) is an international organization, founded by the Western Balkans governments: Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo*, Montenegro, North Macedonia and Serbia, aiming to promote the spirit of reconciliation and cooperation between the youth in the region through youth exchange programs.

The Agreement on Establishment of RYCO was signed by WB6 Prime Ministers during the Western Balkan Summit held in Paris on July 2016.

For further information, please visit RYCO website www.rycowb.org

*This designation is without prejudice to position on status, and is in line with UNSCR 1244/1999 AND THE ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence.

INFORMATION ABOUT SPECTRA

Association Spectra is the only organization in Montenegro that deals with the protection and promotion of the rights of trans, inter and gender variant persons. Our vision is a society in which every individual has equal rights, in which all identities and bodies are respected and all of our differences are celebrated. Our mission is fighting gender-based violence in Montenegro through building a strong and visible movement, public lobbying, education and active engaging of trans, gender-diverse and intersex persons in creating and implementing politics which ensure equality and respect of differences. Our values include: pacifism, self-determination, intersectionality, respect of identities and experiences, transparency, team work and culture of dialogue, critical approach and integrity. Through our work we are focused on several important areas: Community building, advocacy, education, art, intersectionality. Our work is guided by needs of the community, which are assessed through meetings or online surveys.

INFORMATION ABOUT PARTNERS

The Coalition MARGINS promotes protection and respect of the fundamental human rights of marginalized communities, with focus on LGBTI people, people who use drugs, people living with HIV, sex workers and marginalized women. The Coalition focuses on advocacy, research and analysis, inclusion of the marginalized communities in the creation and implementation of the policies, education of all the relevant actors, promotion of the cultural practices of the marginalized communities, as well as networking and building alliances with the civil society. The Coalition MARGINS promotes a world with equal people, without discrimination, a world where everyone can enjoy the universal human rights and where respect of diversity and the right to choice are the basic principles of a democratic and free society.

Transforma has been an informal initiative since 2011 which moved through several forms and is now operating in cooperation with Coalition Margins, implementing projects as an initiative group under the name TransFormA. There are 20-30 people (there is no official membership), but among them very few (2-3 people) are engaged in activism. The group's needs are met through organizing various meetings, trainings and events. A strong emphasis is put on practical solutions, health rights and the topic of sex work is also included. Publications are being issued to give people practical information regarding the transition process (documents needed for ID changes, health rights etc.). Legal aid and psychological support are provided free of charge by the Coalition Margins and their associates. The group continues to meet on as many occasions as possible, and last year it started 2 activities which are planned to become traditions: the Trans Visibility March and the Transgender Day of Remembrance, both on their respective dates.

Geten (formerly Gayten-LGBT) is the first and the oldest all-inclusive organization in Serbia, founded in 2001 which derived from Arcadia – the first Serbian organization. Our name comes from the Ursula LeGuin's novel and the fictional planet of gender fluid beings, a world without wars and conflict called Gethen (Serbian Geten). Our vision is full integration, affirmation and respect of LGBTIQ human rights, culture and existence, with special focus on trans, intersex and queer. Multiple discrimination and intersectionality based approach is essential to the organization's work and activities. We have received 3 international awards for our work, and Geten is among the first organizations regionally to build platform for gender identity advancing the rights, existence and culture of trans, intersex and queer/gender non-conforming people. Our work is multileveled and it ranges from grass-roots, building and empowering communities, providing direct psycho-social and legal support through services such as trans support group, LGBTIQ SOS help line and other, community and social events, arts, culture, research, publishing, translating up to creating and advocating for legislative changes and laws, such as Model Law on Gender Identity and Rights of Intersex Persons.

The Alliance against discrimination of LGBTI (Aleanca LGBTI) is an Albanian non-governmental organization that envisions a free, open and equal Albanian society that embraces diversity and is inclusive of people of all sexual orientations and gender identities. Aleanca LGBTI had been created on March 2009 by a group of young LGBTI people who had been working as volunteers for three years to change the reality for LGBTI people in Albania. In 2011 with the support of Civil Rights Defenders Aleanca managed to open the first LGBTI community center in Albania. From its beginning till nowadays Aleanca has preserved its grassroots character. The main areas of our work during these years have been the following: Community Building, Awareness Raising, Advocacy and Lobbying.

Aleanca has set up during these years a system of monitoring and documenting cases of discrimination towards LGBTI community members and has used these data's in national and international reports like CEDOW shadow report, EU progress report, American Embassy Human rights report etc. Aleanca has been working very closely with woman organization to train them on LGBT issues so they could serve as focal points in other towns for LGBT members of community, when they need a safe place to go to or when they need psychological or legal support.

